

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN
SURAT.

Manuscripts Library

S. P. B.
Coll. No. 730

Title Yoginīśhodaya dīpikā

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN, SURAT

Shastri Dinmanishankar Pustak-Bhandara

No. : 730 Subject : Jyotiṣa

Title : Yoginīhradaya-dīpikā

Author : Amṛtānanda Scribe : —

Date of the work : — Date of the Ms. : —

Place of the work : — Place of the Ms. : —

Size : 11" by 4-8" Extent : 136 foll.

Language : Sanskrit Script : Devanāgarī

Remarks : —

यो. ५.

९

॥ उं नमः ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ जगदंघ्रवे नौ गणपतुः का कौ विश्ववितुतौ जगद
साशिलौ जमनिरतसाहित्यवरदौ ॥ रघो गे सन्नदौ रविशशि रुशानु हल रशो म
मिस्माता रता परवश धियो मधु रुमयो ॥ मन्त्रित्यं ज्योतिषां ज्योतिर्जमत्येकमनुत्त
रं ॥ नञा समते सूर्ये नशशां को नतारकाः ॥ विमर्शरूपिणी शक्तिणी शक्तिरस्य वि
श्वगुरो पराः परिः स्फुरतिसौ कापिनानामातुरुपिणी ॥ परंपत्यादि क्रमात्ता देनै जा
तौ प्रश्नोत्तरात्मना ॥ तत्रावतारतत्त्वानि सर्वत्रानुजिघृक्षया ॥ तदामके श्वरे नत्रे
सूचितार्थानपरापरान् ॥ व्यक्तीकृन्तुं प्रयतते योगिनी रुद्रे मेधुना ॥ मानुषी रुद्रे मे
मन्त्रे विचिन्तैकापितत्कृत ॥ योगिनी रुद्रे मेधुने तु कः समर्थश्चिविना ॥ अनन्यो ध्या
दिते दिव्या गमकोष्टगृहावरं ॥ उद्गाद्यनेमयेदानीमहायोगस्य तां बुधैः ॥ तदने
कार्यसं दर्शनं नानासंकेतसंकुलं ॥ विहणो म्ममनानंदः शिवयोरेव शासनात् ॥

अन्यथा नादिसंसारे किं ने देव्या रुते पुरा ॥ तदनसंति संतः किं किं वानात्र प्रयोज
नं ॥ शिवादिगुरुपर्यंतपारं पर्यं क्रमागतं ॥ एतज्ज्ञानं मया लब्धं क्रमात्तामगाच
रं ॥ इह खलु न गवाश्रकाशमूर्तिपरमशिवः स्वात्मानं विमर्शां शोनविजयपरंपत्या
दि क्रमात्पुष्टि ॥ श्रीदेव्युवाचेति ॥ शिवावाहं वैखरी पर्यंतं व्याहृत्य विमर्शां शोन
दृष्टवानिति यावत् ॥ उवाचेति ॥ लिउत्तमपुरुषकवचनं ॥ ज्ञतत्त्वचवक्तव्यस्य स
दास्तत्त्वत्वात् ॥ अनद्यतनं च मकालकृतं तत्त्वतः परोक्षत्वमनिर्दिश्य गोचरत्वा
त् ॥ अनेन श्रीनैरवुवाचेत्येतदपि व्याख्यातं प्रकाशात्मकः परमशिवो ह मेव वि
श्वानुग्रहपरः परापरपती मध्यमा वैखरी क्रमेण व्याहृत्य विमर्शां शोनप्रकाशात्वा
प्रकाशां शोनप्रतिवचनदातापि स न तत्रं समवतारयामीत्यर्थः ॥ तदुक्तं श्रीमहा
स्वच्छंदे ॥ गुरुशिष्यपदे स्थित्वा स्वयं देवसराशिवः ॥ पूर्वोत्तरपदे ॥ वाक्ये स्तत्रं सम

मो. रु.

२

वतारयत॥ देवदेवमहादेवपरिपूर्णप्रधामयवामकेश्वरतंत्रोस्मिन्नज्ञातार्थास्त्वि
नेकशः तांस्तानर्थानशेषेण वक्तुमर्हसि नैरव॥ विश्वस्मन्नरणातरमणातवसनात
स्थितिसंहारसृष्टिकारो नैरवः॥ देवदेवेति देवाद्योतनात्मानोरव्यादयस्तेषां देवप्र
काशकमहादेवमहाप्रकाशात्मनि अथमर्थ॥ तवमहाप्रकाशात्मकत्वात् त्वमेव
विश्वं ज्ञास्यितुमर्हसि॥ तत्र श्रुतिः॥ न तत्र स यो ज्ञाति न च इतारको नेमा विद्युतो
ज्ञाति कुतो मम हिः॥ तमेव ज्ञातमनुजानि सर्वं तस्य ज्ञासा सर्वमिदं विनाति॥ परिपूर्ण
प्रधामय॥ प्रधाज्ञानं परिपूर्णप्रधा विश्वविषयिणी ज्ञातिस्तन्मय॥ तद्रूपतव सर्व
ज्ञत्वात् त्वमेव सर्वा मबोधयितुमर्हसि॥ न तां कोपि व्यो धयितुमर्हसि॥ अतो वा
मकेश्वरतंत्रे चतुःशष्टिशस्त्रे अज्ञातार्था अविदिता र्था बहवः संताम्य र्थः तांस्तान
शेषेण वक्तुं व्यक्ती कर्तुमर्हसि मम विमर्शं पदवीं प्रापयितुमर्हसीत्यर्थः॥ प्रका

शो नो न प्रतिवदति॥ श्री नैरव उवाच॥ शृणु देवि महागुह्यं॥ योगिनी हं परं॥ त्वत्प्रीत्या
कथयाम्यद्य गोपितव्यं विशेषतः देवि विश्वसर्जनदिव्यवहारक्रीडापरे हे विशां वि
ग्रहे परे महागु॥ संलोकं गोपनीयं मद्भक्तु तत्कालमतीदृशं गोचरं न वति अस्मत्पुत्र
वरा मनोवाग्निं द्याती तत्वात् महागुह्यत्वं योगिनी रुदं योगिन्याः॥ स्वसे विदो ह्यम
मया विज्ञावत्तुमिवात्तह रम्यं अत्र तु योगो नाम सर्वं वस्तु समवायसंबंधः तेन ज्ञासत
इति॥ तदुक्तं मन्त्रिमुक्तेः देशकालपदार्थात्ममद्य दस्तु मया तत्र रूपेण ज्ञातिनां अ
मे संविदं कलां परमुक्तं सर्वज्ञानोत्तरत्वं अतएव वक्ष्यति॥ एतत्तात्वा वरा रोहस
यः खेचरतां ज्ञेय इति॥ एतत् शृणु विमर्शं पदवीं प्रापय॥ त्वत्प्रीत्या त्वदेकरहस्य
हेतोः कथयामि॥ अद्य पुरातनकस्म्यचिरारव्या तमतिरहस्यत्वात्॥ अतो विशेषतो
गोपितव्यं आत्मा हं नावनावनयाना वितव्यमित्यर्थः अत्यंत गोपनीयतामेव दर्शयि

मो. ५०

३

तुमार॥ कर्णात्कर्णोपदेशेन संप्राप्तमवनीतले॥ कर्णात्कर्मणित्यस्योपेयं च मीतिक
र्णप्राप्त्यपुनः कर्णावोपदेशे क्रमेणैः वपारं पर्यक्रमेण स्वप्राप्तं आदिकर्मणिक्रम
त्यमः॥ अवनीतजज्ञादेन तत्र स्थामनुष्णालक्ष्यते मयामचाः क्रोशंतीत्यादितेना
ममर्थः संपद्यते॥ दिव्यसिद्धमानवक्रमेणातिरहस्यत्वात् कर्णपरंपरामात्रगम्य
मेवेदमिति॥ अत्र मानवग्रहणं दिव्यसिद्धानामुपलक्षणाभ्यं॥ अनर्हे ज्ञानदेय
मित्याह॥ नरेषु परशिष्येभ्यो नास्तिकेभ्यो न वेत्ति॥ नाशुश्रूषारतानां च नैवान
र्थप्रदायिनो॥ रशिष्येभ्य इति परशिष्या एव केमेत्येनदेयमित्यत आह ये विद्या
तरेषु पारंपर्येणाधिगताश्च परहस्यपरमार्थां संप्राप्तपूणां निषेकाश्चेत्येदे
मं॥ तैरपि ग्राह्यं॥ गंधतुल्यमयानंगः पुष्पापुष्पांतरं जेत॥ ज्ञानतुल्यस्त्रया
शिष्यो गुरोर्बलं न जेत॥ इति वचनात्॥ न तैरिच्छिष्याः पूर्णाः॥ निषेककर्ता

३

योगुरुस्तस्यैव श्रुदुकामिति वचनात्॥ नास्तिकेभ्यो नास्ति परलोक इति ये मनु
ते ते नास्तिकाः॥ अथाविहीनाः धनधात्वायपेक्षमातेषां रुचिमुत्पाद्य न देयमि
त्यर्थः॥ तदुक्तं च गवद्गीतायां न बुद्धिनेदं जनयेदज्ञानो कर्मसंगिनो॥ जोषयेत्
र्वकर्माणि विद्वानमुक्तः समाचरन्निति॥ नाशुश्रूषारतानां च ये श्रुश्रूषणसास्ते
भ्यो न देयं॥ नैवानर्थप्रदायिनो॥ श्रुश्रूषणसा अपि धनं चेदितरं तितेभ्यो न देयं॥
ये श्रुश्रूषणसाश्च धनं न वितरंति तेभ्यो न देयमित्यर्थः॥ तदुक्तं॥ गुरुश्रुश्रूषया
विद्यापुष्पलेन धनेन वा॥ अथ विविधा विद्याचतुर्थो नोपपद्यते॥ इति परीक्षा
होममित्यर्थः॥ परीक्षिता यदा तव्यं वरा रोहोषितामाच॥ परशिष्यत्वादितो
षपरीक्षा वत्सरोहं न सह वासेन कर्तुं शक्यते गुरोर्विक्रियात्॥ उक्तार्थमेव द
दमन्शिष्यप्रवृत्तये फलमाह॥ एतज्ज्ञात्वा वरा रोहं सद्यः खेचरतां जेत॥ अस्म

यो. ५०

४

तुपरं महार्थज्ञानपराहितामदेयं॥ एतस्य परिज्ञानेन वशिष्ठः खेचरतां खेपरमव्यो-
चरतातिखेचरः परश्चिचः तदुक्तं चिद्रगणीचंदिकायां॥ इति मात्मज्ञानानुमध्य
गः खेचरत्वनलरुद्धिधामयः॥ मुनद्वद्विश्वरं परं न नस्तत्र दर्शयति मात्मज्ञाना
नुमध्यगः खेचरत्वनलरुद्धिधामयः॥ मुनद्वद्विश्वरं परं न नस्तत्र दर्शयति मात्मज्ञाना
विके इति॥ सद्यस्तत्वं ब्रजेत॥ जीवन्मुक्तो न वेदितुमर्थः॥ तदुक्तं वेदरहस्ये तस्मै वात्माप
रविने विदित्वानकर्मणालिप्यते॥ पापकेनेति॥ शास्त्रमारुते॥ चक्रसंकेतकोमंत्रपूजा
संकेतकस्तथा॥ त्रिविधस्त्रिपुरादेव्याः संकेतः परमेश्वर इति संकेतवृत्तसंकेतकः सं
केतः यथा तत्तत्समयौ कामिनी कामुकौ यत्र कापि निवसतः एवमस्मिन्निवाविति
चक्रसंकेतः॥ मंत्रसंकेतकः पूजासंकेतकश्चात्र त्रिविधः संकेतः त्रिपुरादेव्या धा
मतन्वपीठलिङ्गमातृकारिन्मध्विनोपिपुराया विद्यते सा देवी प्रकाशविमर्शसामरस

४

रूपीणि परायस्यास्त्रिविधः संकेतः परमेश्वर इति॥ परमुक्त एमिं डादि निरपि परिपा
त्यमानमैश्वर्यमाज्ञामस्याः तदुक्तं वेदुरहस्ये॥ त्रीणास्मादातः पवते त्रीणो देति सूर्यः
त्रीणादग्निश्च इन्द्रश्चैव मत्स्य इति पंचम इति॥ एतज्ज्ञानविहीतस्य फलवैपरीत्यमाह
॥ यावदेतज्ज्ञानाति संकेतत्रयमुन्नमं॥ न तावन्निपुराचक्रं परमाज्ञा परो न वेत्॥ इ
ति॥ यावदेतद्व्यमाणं संकेतत्रयं यो न जानाति॥ स तावन्निपुराया परायाः स्वसवि
श्वक्रे मानमेयलक्षणं तत्त्वसमूहे परमाज्ञा धरो न वेत्॥ आज्ञानामनिग्रहसाम
र्थं तज्ज्ञानमपि लोके स्तितुच्यते परमेति॥ परमा सर्वलोके ह्यप्रतिहता परमेश्वर
स्यैव परमाज्ञा धरः परमेश्वरो न वेत्॥ य एतद्विजानाति समस्यः खेचरतां ब्रजेत
मायो नैतद्विजानाति स न ज्ञावं ब्रजेदित्यन्वयमवतिरेकसिद्धमित्यर्थः॥ अत्रैतत्प्र
योजनकीर्तनमधिकारिविषयसंबंधानामप्युपलक्षणं सुमुखरधिकारी स सं

यो. ५०

५

विदेवताविषयः सोऽतः प्रयोजनं प्रतिपाद्य प्रतिपादकनावसंबंधः तत्रादौ चक्रसंकेतं व
क्तुमुपवेकक्रमने॥ नतशक्तिपंचकं सध्यालयेनामिचतुष्टये॥ पंचशक्तिचतुर्विं
सयोगाच्चक्रसंभवः॥ तच्चक्रं सध्यासृष्टिरूपेण शक्तिपंचकं स्वानिमुखायत्रिको
णशक्तिरुच्यते॥ तादृशं शक्तिपंचकं॥ तमेनामिचतुष्टये तमेन संहाररूपेण
पराश्रुखात्रिकोणममिरुच्यते॥ तच्चतुष्टये एव पंचशक्तीनां चतुर्विंशतीनां सं
योगात्सम्पद्योगः संयोगः शक्त्याशक्तिं विनिर्जिह्वयत्यदिचतुः शतीशक्त्योक्तरी
त्यामिधेदेवक्रमेण समन्त्रिकोणशक्त्यं समरेखेयमानवति॥ तस्यानेखते संयो
गस्तस्माच्चक्रस्य संनवोनवति॥ सामान्यतश्चक्रसमुदायमुत्पाद्य इदानीमवयववशा
संनवं प्रतिजानीते॥ एतच्चक्रावतारं अवतारेणामलोके सौधाधुनततपदेशात्
निम्नदेशाप्रतिअत्रतुविष्णोन्नरात्मकाशात्मनः परशिवाततत्वक्रमेण प्रसरः॥

५

तादृशं क्रवावतारमनघेपरशिष्यत्वादिरोपरहिते तव प्रकाशात्मनो ममाज्ञानताया
विमर्शशक्तेः कथमामिकथमक्रियात्मपरशिष्यत्वमयं चक्रं संनवतात्मतश्चा
ह रूपिणी॥ स्फुरन्नात्मनः पश्येन्नराचत्रस्य संनव इति मरामस्मिन्काले प्राणिनाम
दष्टववशात्तवातः संहतविष्णुसिसत्तया सैव पराशक्तिविसर्गरूपीणि॥ स्वेछ
माविष्णुरूपेण विष्णुं सजतिविश्वस्तदस्रउदासान इत्यर्थः अत्र श्रुतिः नतस्य कामं क
णचविद्यते॥ नतसमश्चात्यधिकश्चरुते॥ पराशक्त्यविधिवैव श्रमते स्वाजावि
कीज्ञानबलक्रियाचेति॥ आज्ञावतारेणुक्तं स्वेछमैव जगत्सर्वं निगिरत्कफिरसपि
इति विष्णुसज्जनमेव पराशक्त्ये स्फुरन्नासृष्टिरूपत्वात्तदापडिशतत्वात्मकविष्णु
सृष्टिकाले चक्रस्य परदेवताचक्रस्य विष्णुमयस्य संनवः॥ एतदेवाह॥ अन्त्याकार
दिसर्गातात्विंदुप्रसंरसंविदः॥ प्रसादपरमार्थत्वात् स्फुरन्नालहरीमुतात्॥ प्र

यो. ५०

६

सादपरमार्थत्वात् स्फुरत्तालहरीमुतात् ॥ प्रसृतं विष्णुलहरीस्थानं मानत्रयान्वितं ॥
वैदवं चक्रमिति श्रुत्या श्वासवकारश्च श्रुत्याकारः श्रुत्युत्पन्नतत्र निरस्तनिखि
लप्रपंचत्वात् ॥ अतएव परमशिवः ॥ तदुक्तं संकेतपदुत्या ॥ अकारः सर्ववर्णाभ्यः प्र
काशः परमः शिव इति ॥ अत्र श्रुतिश्च इति ब्रह्मेति ॥ विसर्गो तादिसर्गो ते मस्य तस्मात्
द्विसर्गो तात विंदुप्रसं रसं विदः विंदुरग्निषोमात्मः कामास्वारविः शिवशक्तिसामर
स्यवाच्यात्मा जातः तदुक्तं चिद्रागचंडिकायां नोक्तं नोपमयोगो विसर्गो देविशक्ति
दुदधे दं ॥ दशोऽप्यमन्तजसो ममिभ्रणस्त ॥ द्विसर्गो दहमानुजं नग इति ॥
शिवशक्तिसमरस्य रूपकामाख्यस्य संस्कारः प्रसं दः दहने दुस्य सितशोणवि
दुदमात्मकः अकाररुकारसामरस्य विराः प्रसं दः तसितशोणविंदुदमात्मक
अकाररुकारसामरस्य विराः प्रसं दः तसितशोणविंदुशुगजातविन्ममीदहने दुस

पाकलाजामुत इत्यर्थः प्रसारपरमार्थत्वात् ॥ स्फुरत्तालहरीमुतात् ॥ स्फुरत्ताया वि
मर्शश्चक्रेलहरीविंदुदुमातरालमिश्रिता हाडुकलारूपा तमा मुक्तौ त ॥ एवं ज्ञात
कामकलासरात् प्रसृतं विष्णुलहरीस्थानं मानत्रयमात्मकं वैदवं चक्रं विष्णुलह
रीस्थानं विष्णुलहरीयां ॥ वाचमः षड्विंशत्तत्वरूपास्ता सोऽस्थानं उत्पन्निहेतुत्वात् मान
त्रयान्वितं पश्यती मध्यमावैषरी रूपं ते वैतत्समष्टिरूपपरात्मकसरा शिवाख्यतुरी
मविंदोरुत्पन्नत्वात् ॥ वैदवं चक्रं ॥ मध्यत्रिकोणं प्रसृतं ॥ एतदत्र वदति ॥ आत्मनः स्फु
रणं पश्येदित्यादिनावैरवरी ॥ विष्णुविग्रहेत्येतेन चक्रं कामकलारूपं प्रसारपरमा
र्थत इत्येतत् कामकलाविलासेष्यस्मदुरुनिः प्रपंचि ॥ स्फुटशिवशक्तिसमागम
बीजां कुररूपिणी पराशक्तिरणुतररूपानुत्तरविमर्शलिपिलक्ष्यविग्रहाना
तिपरशिवरविक्ररनिकरे प्रतिफलति विमर्शदर्पणे ॥ विशद ॥ प्रतिरुचिरुरेकु

मो. ५०

७

ओचितमयेनिविशतेमहाविंदुः चित्तमयोहकारः सुवक्ता हार्णसमरसाकरः॥ शि
वशक्तिमिषुनपिउकवलीकृतनुवनमंडलोलतसति॥ सिसितशोणविंदुयुगलेवि
विक्रशिवशक्तिसंकुचत्रसरं॥ वागर्थसृष्टिहेतुः परस्परानुप्रविष्टविस्पष्टं॥ विंदु
रहकारात्मा रेतन्मिषुनसमरसाकारः॥ कामनीयतयो कलाचरह नंदुविग्रहो
विह॥ इतिकामकलाविषादेवीचक्रक्रमात्मिका॥ सैमं विदितामेनसमुक्तो न
वतिमहात्रिपुरसुंदरीरूपइत्यादि॥ एतस्मिन्निरूपत्वं पुनर्न वेदिति॥ एतस्मिन्निको
णात्मनश्चक्रस्य पुनस्मिन्निरूपत्वं न वेत्तु पुनः शब्देन पूर्वोक्तस्यैव गुणंतरकथनेन गम्य
ते इदमेव त्रिकोणात्मकं च योपिशक्तिवत्संख्यावक्रित्वं च संहारात्मना प्रपद्यतत
त्रिधा नूदित्यर्थः एवं कृतसतिसवासनं नवयोनिचक्रं निष्पद्यते॥ धर्मा धर्मो
तथात्मानो मातमे यौ तथा प्रमा॥ नवयो न्यात्मकमिदं चिरानंदघनं महत् इति॥ ध

७

मर्धमैषु लपपापे आत्मानः आत्मांतरात्मा परमात्मा ज्ञानात्मा चेति चत्वारः मातमे
यौ माता जीवः सैमो ग्रास्य चर्गः प्रमा ज्ञप्तिः एवमेतन्नवमं नवयो न्यात्मकं चक्रं चिरा
नंदघनं चिच्चैतन्यकला आनंदो विष्णो हं पातपरिणामस्ता न्याधनं बहिरंतर्निचि
उं यथा लवणाद्यनं महत्तद्रा कालाकारैरना कलितं चित्त्वत्तमत्वात् प्रथमत्रिको
णस्य पश्यंतीति त्रिनयने तत्वात् तन्मयता प्रतिपाद्य इहानीवास्य चक्रस्यैव स्वरीमम
तातत्वरूपतां च कथयति॥ चक्रं नवात्मकमिदं नवधानि नमंत्रक इत्यादिना गामा रू
पज्ञमित्रममिसंतेनाः॥ इदं चक्रं त्रिकोणात्रय रूपेण नवात्मकं त्रैलोक्यमोहनादिन
वचक्रात्मना परिणतं नवधानि नमंत्रकं॥ वक्ष्यमाणकरं शुभ्रादिनवचक्रे श्वरीमंत्र
नचकनेव तत्॥ वैदेवासनं सरू संवत्तानलचित्कला वैदेवासनं महाविंदात्मकं सदा
शिवासनं अत्रैव वसति॥ सदा शिवासनं देवि महाविंदुमं परमिति॥ शिवशक्त्योः स

मो. ५०

रायशिवतलोपरिस्थितत्वतवैदवासनसंरुदत्तवैवर्त्तानलोलयानलः मन्त्रतिसा
दिशिवपर्यंतलीयतेतदनलंकंपरंरूपेसकलवर्णाभ्युत्ततुत्तरं प्रकाशगत्मकं सव
र्त्तानलचिदेवकलाचिक्लाविमर्शात्मिका सर्ववर्णाभ्युत्तरहार्दकलातदुक्तं संकेत
पदस्य॥ अकारासर्ववर्णाभ्यः प्रकाशः परमः शिवः हकारोत्पः कलारूपो विमर्शा
भ्यः प्रकीर्तित इति॥ वैदवासनसंरुदत्तवैवर्त्तानलचिक्लेयस्मिस्तथैवत्रिकोण॥
अविकारूपमेवैदं अष्टारसंस्वराहते॥ शिवशक्तिसमरस्यमहाविंदुमयवक्रोत्प
न्नत्वात्॥ अविकारूपं॥ अष्टारसंस्वराहते॥ अष्टारसंस्वराहते॥ अष्टारसंस्वराहते॥
तोष्टारसंस्वराहते॥ अकारादिबिंदुतपंचदशस्वरैस्त्रिधाविनक्तैराकलितरेखात्रये
अः स्वराक्रांतदुक्तमनिमुक्तैः विनायचमहात्रास्तं समरेखे स्वरोदरमिति॥ अम
मर्थः॥ इदमेवत्रिकोणचक्रं नवचक्रात्मनापरिणतं त्रिपुरादिनवचक्रे म्परीकृतं

नामुक्तत्वात्सुर्मर्ददशारस्फुरददशरूपमित्यत्रापिरूपशब्देन कथं गस्यते॥ मैवंत
नात्रपदेन नूतनसत्त्वाणामनिर्दिष्टगोचराणां ग्रहणरूपशब्देन नूतनगुणाः शब्दा
दमश्रोत्रास्या गस्यते॥ अतो न विरोधः॥ चतुर्दशारमाह॥ चतुश्चक्रप्रचारूपसंयु
क्तपरिणामनः॥ चतुर्दशाररूपेण संविन्निकरणात्मनः॥ खेचयेदिजयोतार्णपरम
र्थप्रथामये इति॥ चत्वारिचक्राणि वैदवत्रिकोणष्टकोणप्रथमदशाररूपानि तेषां
प्रनाश्रुततस्माविप्रकृतत्वात्॥ प्रनामात्रमेव गस्यते मथावहवो हस्तावनमिति ना
हमवैतदस्तथा तच्चक्रप्रनावतुष्टमसंयुक्तस्मृतिमदशारस्य सन्निरुष्टत्वादव
मवप्रतीतिः॥ तत्रानावचतुष्टमसमेतदितामदशारावमववत्॥ चतुर्दशाररूपेण सं
विन्निकरणात्मना संविन्नित्वा न संविन्निराष्टेन क्रियापिलक्ष्यते करणानदिम॥ दश
कं श्रोत्रादिकं वागारिकं च मनोबुधहंकारचित्तानि चतुर्दशतदात्मना खेचरीद

मो. १०

कारः जयानकारः वकारादिजकारांताश्चतुर्दशवर्णास्तेषां परमाय प्रथा कारण
नता एषा विमर्शस्तन्मये॥ कोर्यमध्यचक्रमेव॥ त्रिकोणा एकोणादिदशकोणक्रमे
ण श्रोत्रादित्तनेन्द्रियवागादिकर्मैन्द्रियमनोबुद्धिहंकारवित्तात्मककरणचतुर्दश
कारांतवर्णचतुर्दशकप्रकाशविमर्शमयचतुर्दशारूपेण परिणतमित्यर्थः॥ त्रि
कोणचक्रस्यो विकारूपमेवेदमण्डलस्य स्वरादितमित्यत्रा विकारूपतामुक्त्वा इहानीम
ण्डरादिचतुर्दशारम्यंतस्य चक्रस्य रौद्रीरूपतामाह॥ एवञ्च कल्पनलाकारेण पंचश
क्तिचतुर्वक्त्ररूपेण स्फुरचक्रं द्विचत्वारिंशद्योन्यात्मकं रौद्रीप्रथामयं रौद्राक्षिवि
स्फारविजंतितमित्यर्थः॥ शिष्टचक्रमाह॥ ज्येष्ठारूपचतुर्कोणां वामारूपं नमित्रम
इति॥ ज्येष्ठरूपशक्तिरूपाणि चतुर्धोणानि चतुर्कोणानि चतुरस्त्राणि मस्य तत्तज्ज्ये
ष्ठारूपचतुर्धोणां वामाशक्तिरूपं नमित्रमं हतत्रयं यस्य नमित्रमशयेन तदंतरा

१०

लखितपद्मद्वयमपि लक्ष्यते॥ अत्रैव वक्ष्यते च पद्मद्वयेनेति अत्र वामारूपं नमित्र
मं॥ ज्येष्ठारूपचतुर्धोणां मिति पाठे मुक्ते पि च विकारि शक्तिपारक्रममायानतमा ज्ये
ष्ठारूपचतुर्धोणां॥ वामारूपं नमित्रममित्युक्ते देवेन॥ पुनरस्यैव चक्रस्य वासनो
तरमाह॥ चिदंशा तस्त्रिकोणां च शान्ततीता एकोणाकं॥ शान्त्यगदिदं शान्तं च तथैव
चतुर्वनारकं॥ विद्याकलाप्रकाररूपरत्ना एकसमाहृतं॥ प्रतिष्ठावपुषा स्फुर
एदलाबुजं॥ निहन्ताकारविजसच्चतुर्धोणां विराजितं॥ विदंशश्चिक्कलातन्मय
मेतस्त्रिकोणां शान्ततीतशान्तिविद्याप्रतिष्ठानि हतमोगगदिपंचतकलास्तन्म
यमेतच्चक्रमित्यर्थः॥ अवयवार्थसुस्पष्टाव॥ अस्मैव चक्रस्य संहारक्रमेण वा
सनंतमाह त्रैलोक्यमोहनाये तिसादि क्रियाशेषमित्येतेन अत्रतु शष्टः पूर्वोक्तं
कामकल्यारूपत्वप्रतिपादनप्रसंगपरिसमाप्तौ॥ त्रैलोक्यमोहनाये तु नवचक्रा

यो. ५०
८

नतानिष्टविषये ज्ञेयमाकाशास्तन्मात्राः पंचगंधरसरूपस्पर्शरासास्तेषां दशानां प्र
काशदशतेषामालेखत्वात् त्रिवात्मकत्वात् एषिव्याप्यार्थानां राक्तात्मकत्वात् यक
रादिवर्णानां तदुच्यते प्रकारविमर्शमयदशकोणचक्रमिदं चक्रमित्यर्थः ॥ एषिव्यापि
तकारांत ॥ वर्णदशकयनेन प्रथमदशरादिचक्रत्रयस्य स्थितिरूपता द्योत्यते ॥ द्विती
यदशरस्फुरूपकोधीरादिदशां कं ॥ द्वितीयदशरादितीयदशरतया स्फुरं
नोरूपं तद्वतिरूपा इति मायादशरादयो वचनादयं द्वितीयदशरतया स्फुरं
नोरूपमस्य तत्र विधेः कोधीराः ककाराः ककारादिदशवर्णवृत्तकोर्थः वैदवृत्ति
कोणा एकोणचक्रेषु मध्यस्थ प्रकारविमर्शमयदीपद्वयपितेषु तदशकप्रजा
छापाकद्वयमयमकारादि एषिव्यादिककारादिदशरादिदशकद्वयात्मकदशरच
क्रद ॥ यात्मना एमिनिननुत्ततन्मात्रदशकप्रकाशालेखनतत इत्यत्रैव दशरादी

ज्ञानशक्तिरेव ज्येष्ठज्येष्ठारूपं चतुर्दशरं चक्रं तानशक्तिमयमित्यर्थः क्रिया
शेषैरीदीवा माविषु घ्नीरुतरीसर्वा नंदेति शक्तिपंचकरूपं द्विदशारा एकोणत्रिके
ण वैदवारव्यचक्रपंचकं क्रियाशक्तिमयमित्यर्थः ॥ पूर्वचक्रस्य म्याकारादिता
रम्यकामकलरूपतां प्रतिपाद्य इदानीमुपसंहरति ॥ इत्येव वृत्तमात्मकं ॥ चक्रका
मकलारूपप्रसारपरमार्थं तद्वति ॥ यद्यस्मात्प्रसृतं तत्तत्परमार्थः तद्रूपं च त
त्तमयामयदस्य मरूपो घटतं नवः पटस्मृतं तुरूपः पटः एव कामकलाक्षरात्प्रसृत
स्य चक्रस्य कामकलारूपपरार्थः ॥ तद्रूपं चेदं चक्रमित्यर्थः पुनरस्यैव चक्रस्य प्रका
शतरेण वासनोत्तरमाह ॥ अकुले विषु संज्ञे चेत्सादिना परमानंदविष्णुर्णितमित्य
तेन ॥ अकुले विषु संज्ञे च शक्तैव क्रौंतया पुनः ॥ नाभावना हनेषु ह्येले विकायेन
वैतरे ॥ इदौ तर्धे रोधिन्ना नरेनादांत एव च ॥ शक्तौ पुनर्वापिकायां समनोन्मनगो

चरे॥ महाविंदो इति कुलादयः कुलसुषुम्णा मूलसह॥ स्मरलकमलेनामतदुपरि
अष्टदलोर्द्धस्ति तस्य दलं कुलपत्नं॥ तदुक्तं स्वच्छंदसंग्रहे॥ अधश्चोर्द्धसुषुम्णायाः स
हस्रदलसंयुतं॥ रक्तं श्वेतं च साहस्रदलस्तद्विशक्तिनिर्मुक्तं॥ ऊर्ध्वो मुखमीशानिकर्त्ति
काके सरान्वितं॥ शक्तिरूपं महादेवि कुलमयं मुनं॥ पंकजद्वयमाशानि स्थितं शाश्व
तमव्ययं॥ तयोर्मध्ये सुषुम्णा तस्मिंश्चाधारपंकजं॥ शक्तिरूपं शिवाकारं सर्वात्म्यस
निजालयं॥ तेषां रूपं क्रमं चैव क्रमाद्वेधुना प्रणु॥ गुदमेव॥ तरेदेवि पंचगुलसमु
द्धृतं॥ गुदमेकागुलं मध्ये द्वयागुलं विसारणं॥ तस्य मूलं महायोनिस्त्रिकोणाका
ररूपिणी॥ सुषुम्णा योनि मध्ये स्थातस्मा मूलमहेश्वरि॥ अधः पद्मसहस्राक्षं क
र्त्तिकाके सरान्वितं॥ तेजसं रक्तवर्णं तदलं स्थितं शक्तिनिः॥ प्रति किंजल्कसं स्थाति
शक्तिनिः संवृतं प्रिये॥ कर्त्तिकामध्यतो देवि कुलदेवी च संस्थिता॥ तवश्चोर्द्धसुषु

म्णायामध्ये विकंगुलोपरि॥ पद्मसहस्रदलैर्मुक्तमष्टप्रधिसन्वितं॥ रक्तं सुकर्त्तिकोपेतं
रक्तकिंजल्कं किंजल्कशोचितं॥ अथ प्रसूत्रिंशच्च ज्ञात्वा पाद्यैश्चैरवैः अष्ट
पत्रस्थितं प्रथि स्थितवर्गादिशक्तिनिः॥ तदनुशक्तिनिश्चैव मंगस्तानिः समाव
ृतं॥ तन्मध्ये कौलशक्त्या तु सेवितं च स्मरेत्ततः॥ एकागुलप्रमाणोर्द्धदलं कुलपंक
जसिति॥ नवकुलादयः कुलमिति चेदर्थस्तर्हि तदेतरालं स्थिताष्टदलपद्मस्याप्य
कुलत्वं किं न स्यादित्यत आह॥ विषुसंज्ञे चेति॥ विल्यव्याप्तौ यत्सुषुम्णा तर्गतत्रिंश
त्पंकजानि व्याप्नोति॥ ततः सहस्रदलकमले विमतसर्वाधारत्वात् इतो नाष्टदल
कमलमकुलमित्यर्थः शाक्रे वक्रौ वक्रौ शाक्रे इति व्यत्ययेन पठितव्यं॥ वक्रिर्मूला
धारः वक्रिविवाधारत्वात्॥ तदुक्तं स्वच्छंदसंग्रहे॥ आधारपंकजं पातं चतुःपत्रं सुकै
सरं॥ अधोमुखं च तन्मध्ये कुंडली परमेश्वरि॥ स्वयं तन्मध्यगविंसावरहादि निराह

यो० फ्रं

१३

ताः पार्थिवं पंकजं ज्ञेयं तत्र स्थाधः पंकजं परं ॥ तैजसं परमेशानि तन्मध्ये स्थितं शक्रम् ॥ नि
कलाः लपरमेशानि विष्णुं जनिताः स्मरेत् ॥ तदूर्ध्वं कर्णिकामध्ये वक्रि विं वत दूर्ध्वं
जं ॥ पूर्वपीठं च तस्योर्ध्वं शकिनी ॥ संस्थिता शिवे इति ॥ शक्तेशक्ति हरे रवा तदूर्ध्वं स्थि
तत्वात् ॥ शक्तं स्वाधिष्ठानं ॥ तदुक्तं स्वच्छंदसंग्रहे ॥ आधारपंकजस्योर्ध्वं साध्वं
गुलकोपरि ॥ तैजसं साष्टपत्रं च पीतकर्णिकया युतं हरे रवा कर्णिकामध्ये स्थितं
नगादिसेविता ॥ ततस्माद्यंगुलार्धं स्वाधिष्ठानं ॥ पञ्चमं कं आयं च वं धिनी शक्ति
पूर्वां शक्तिं निर्वृतं ॥ काकिनी मति संचित्येति ॥ नाजौ दशरकमले मणि पूरके
त ॥ दुक्तं तत्रैव नमस्ति रङ्गगुलोपरि ॥ तत्पञ्चमणि पूरं च दशपत्रं सुशोभनं ॥ ला
किनी मध्यगंतं च उमर्मादि निराहृतमिति ॥ अनाहते रुदयस्थाने द्वादशकम
ले ॥ तदुक्तं तत्रैव चतुर्दशगुलार्धं मणि पूरारव्यपंकजं ॥ पंकजं शकिनी मध्ये

द्वादशारमनी ध्ये ह तं ॥ तत्र स्थ कालरात्र्यादिशक्तिनिष्पसमा ह तं ॥ तत्र स्थ रस
 विवेतु नादो आनारव्यपीठकमिति ॥ शुद्धे कं वस्थित षोडशदल कमले ॥ तदुक्तं तत्रै
 व ॥ तस्मादेका गुलाहर्दं विमुर्द्ध षोडशारकं ॥ मध्यगाडाकिनी बाह्यपत्रेषु परमेश्व
 रि ॥ अमताद्युत्तरांतस्था चंद विबंत हर्दत ॥ लंबिकाग्रैश्च दल कमले ॥ तदुक्तं म
 त्रैवाकं षोर्द्धं परमेशगतिलंबिकाचतुरंगले ॥ तस्यामष्टदलं पञ्चवृत्तिकादि निरा
 हतमिति ॥ ज्योतिरं आस्तायां ॥ द्विदल कमले ॥ तदुक्तं तत्रैव ॥ आस्ताधारं द्विपत्राजं
 हस्तद्विदल संयुतं हंसवती हमापाश्वयममध्ये तु हाकिनी ॥ ज्योतिरं कवचनं ॥ त
 द्योपलक्षणं ॥ ज्योतिरंतर इत्यर्थः ॥ इहौ विंदौ विंदुतर्द्धो धिनी नाद ॥ नादं तशक्ति
 व्यापिका समनोन्मनी नामुपमं परि रूपाश्च चारण कलं च वदति ॥ विंशद्युत्तमं
 तानागाश्च ह्मास्त ह्मतराः देहचक्रविद्यानासाधारणा ॥ अत्र त्रैलोक्यमोहनाद्युत्त

मो. ५०
१४

न्येतातस्त्रलसूत्रसूत्रतरांश्चक्राणां कुलाद्युक्तमंतेषुस्त्रलसूत्रतरांश्चक्राणां
सुमहाविंदोचतातविनावमेदित्यर्थः पुनरपित्रैविध्या राह॥ पुनश्चैवनिधाचक्रं तुना
वमेतइति॥ एवमुक्तमकारेण जावितंचक्रं पुनस्त्रिधाजावमेत॥ माहाविंदोत्रैविध्यमे
वाह॥ आजाते सकलं प्रोक्तं ततः सकलं निष्कलं॥ उन्मन्यते परं स्त्राने निष्कलं च स्थि
तेषु नः आजातमकुलीया जापयंतं चतुरस्यादित्रिकोणांतं चक्राष्टकं स्त्रलं जावमेत
॥ तद्जावने सकलं ततो विहमारम्य उन्मन्यं तंचक्रं सूत्रतराणां जावमेत॥ तद्जावने
सकलं निष्कलं॥ तन्नाचुत्सनातिष्पं रावाकम्य संवित उन्मन्य वस्त्रा सूत्रमूलाधारत
प्रथममुदितेति परा परं स्त्राने महाविंदोश्चक्रं दृष्ट्वा संविदं जावमेत तद्जावने निष्कलं
त्रिधा स्थितं॥ अकुलप्यातां तांस्तत्रांतरं विस्तरं गोकुलांस्तत्रांतराः वैदवाद्युक्तमन्य
तां च रूपमुच्चारणकालं चाह॥ दीपाकारोर्द्धमात्रश्चेत्सादिनामनोन्मन्यतेन॥ दीपाक

१४

रोर्द्धमात्रश्चललाटे वृत्त इष्यते॥ दीपाकारो दीपस्य मादशं तासनं तादशमस्येत्यर्थः
॥ अर्द्धमात्रश्च रुस्वस्याच्चारणकालो मात्रोच्यते॥ मात्राया अर्द्धमुच्चारणकालो यस्य
सोर्द्धमात्रः॥ ललाटे वृत्त इष्यते वर्तुलसन्निवेशः॥ ललाटे चक्रवोरुपरिजागे दीपाका
रोर्द्धमात्रोच्चारणकालो वृत्तसंनिवेशो विंदुरित्यर्थः॥ विंदादीनां तु विस्तारः स्वच्छं
रसं ग्रहे प्रपंचितं॥ तत्र विंदोर्मया विंदावरणे न तद्वद्वतः॥ सूर्यकोटिप्रतिकाशमति
दीप्तमहदुक्तं॥ तन्मध्ये दशकोटीनां संख्या योजनं पकजं तत्कर्णिकामासीनं शं
सती तेष्वरः प्रजुः॥ पंचवक्त्रो दशतुजो विद्युत्पुजनी नारुतिः॥ निवृत्तिश्च प्रतिष्ठा च
विद्याशान्तिरुक्ता मात॥ परिवार्य स्थिताश्चैताः शंसती तस्य सुंदरि॥ वामजागे समासी
नां शंसती तामुन्मनी॥ पंचवक्त्रधराः सर्वा दशवाक्किंदुनमणाः विंदुतन्वसमारब्धा
तं कोषं बुद्धरातेर्वतं॥ अर्द्धचंद्रस्तथाकारः पादमात्रस्तद्वद्वतः॥ अर्द्धचंद्रो विंदो रर्द्धजा

मो. ५०
१५

गस्तथाकारोदीपाकारावपादमात्रः मात्राकालस्मचतुर्थनागोच्चारणकाल इत्यर्थः॥
ननुर्द्धकेविंदोरुर्द्धनागोविंदुपरिदेरोपादमात्रोच्चारणकालोदीपाकारोर्द्धचंद्रइत्यथा
ः ज्योत्स्नाकारातथाष्टाशरोधिनीअस्त्रविग्रहाः॥ ज्योत्स्नाकाराचडिकासमकोतिअ
ष्टाशमात्राष्टाशो॥ उच्चारणकालाला॥ अस्त्रविग्रहान्निकोणाकारोधिनीधमोरपिस्व
छंदसंग्रहेमयाप्रपंचः॥ अर्द्धचंद्रस्तर्द्धचंद्रोधिनीतस्मचोपरिज्योत्स्नावतीकोतिः
सुप्रनाविमलापिच॥ अर्द्धचंद्रोच्छितास्यताः कलाः पंचप्रकीर्तिताः॥ रुंधतीरोधिनी
रोधाज्ञानरोधातमोपहा॥ निरोधिकाकलः पंचकथितास्तवसुंदरि॥ अस्तादिपर
मेशांगपरप्रप्तिनिरोधनात॥ निरोधिकेति साप्रोक्ता तस्मान्नेहाद्वयाननेपरपादा
ख्यसंप्राप्तिरिविंदुद्वयातरेहंडशिवरूपोमणिप्रनः कलाशइति॥ विंदुद्वयमध्य
गतकजुरेदवाकारः शवरूपः सुकद्वयमध्यगतशिराशिवइत्यन्येते॥ तत्तुल्यरूप

१५

मणिप्रनः पञ्चरागसर्ववर्णकलांशकलाः षोडशमात्राषोडशांशोच्चारणकाल इ
त्यर्थः सपुनः कलांशोनादसंज्ञेणोच्यते कलानादः॥ ध्वनौ तु मधुरास्फुटे कल इत्य
मरः॥ मधुरास्फुटो ध्वनिर्नादः प्रपंचः स्वच्छंदसंग्रहेमया रोधिनाख्यमदुक्तेना
दस्तस्योर्द्धसंस्थितः पद्मकिंजत्करांकाशः सूर्यकोटिसमप्रनः पुरैः परितो संख्यै
र्मध्ये पंचकलावतः इधिकादीपिकाचैवरेविकामोचिकातया॥ उर्द्धगामध्यगातासा
पंचमीपरमाकला॥ चंद्रासुप्रतीकाशं पंचवक्त्रं त्रिलोचनं॥ इधिकाद्यैर्हतं देवमूल
पाणिंजराधरं॥ तस्मै संगतामूर्द्धगामिनीं परमां शिवो॥ ध्यायेदिति॥ द्विगुणांशश्च
नादां तोविष्णुदुत्तलः हलाकारस्तु सव्यस्त्वविंदुमुक्तेविराजते॥ हलाकारोलांगल
सदृशरूपः सव्यस्त्वविंदुमुक्तेविंदुद्वयमध्येदक्षिणागस्तितविंदुमुक्तः विष्णुदु
दलतडितसदृशकोतिः द्विगुणांशश्च पूर्वोक्त षोडशांशो द्विगुणांशो वा त्रिंशन्नमो

गः कोर्मः माना दानि शन मां शो चारण कालो ह जा कारा दिवि शेषण विरो पितो ना रात
इत्यर्थः ॥ नादस्यां तोल योन वति ॥ यत्र ब्रह्म रघ्रेत स्य प्रपंचः स्वच्छंद संग्रहे यथा ॥ हला
कारस्तु नादां तो नित्या सर्वमिदं तजगत् ॥ अधः शक्ति विनिर्जित्य ऊर्ध्वं शक्त्यवसानक
ः ॥ नाया ब्रह्म विजे जीनस्तु व्यक्त ध्वनिलक्षणः ॥ अतो ब्रह्म विजं जे मंरु को य बुदै मुंते
॥ तत्र ब्रह्म शिवो जेयः शशी क शत संनितः ॥ दशा बाहु स्त्रि नेत्र श्रवणं च वक्त्रं के दु शेष
रः ॥ ब्रह्माणी त्वपरा शक्ति ब्रह्मणो संगण मिनी दारं सामोत्तमार्गं स्परो धमि त्वा व्य
वस्थितेति तेति ॥ उं ल शक्ति वां मस्तु वि उ घृ त शि रा कारा त ॥ आ पुनः पुनः शब्दे
न पूर्वो वि शेषो यो त्यते पूर्वेषां विं द्या यं श नां स्वरूप वर्ण मात्रा क ला शाः कल्पि
नाः शक्ती मारभ्य समनां ता नां मं शानां स्वरूप वर्ण मात्रा काः पश्चा द्दश्यं त इत्यर्थः
शक्ति विं दु य म मध्ये वा म न ग ख विं द्य त शि वा रूप शक्ति श्र पंचः स्वच्छंद संग्रहो को

यथा ॥ शक्ति तत्त्वं समारब्धा तं तु वनैराश्रितं महत् ॥ आ धारं तु वना नो च प्रवक्ष्यामि
समा सतः ॥ सूक्ष्मा चैव सुक्ष्मा च तथा वचु मता मना ॥ च उर्दि ह स्ति ता स्ता सां मध्य
स्था व्यापि ना स्ति ता पंच वक्त्रा त्रि नेत्रा च सु तेज स्का च पंच मी ॥ शक्ति तत्त्वं समारब्धा
तं ध्याना मुक्ति फल प्रदं ॥ व्यापिका विं दु विज सन्नि को णा कार तां ग ता व्यापिका वि
दे विं ल स द्या मा दि त्रि शक्ति मय त्रि को ण रूप तां ग त इत्यर्थः ॥ इ मं तु शक्ति तत्त्वं कथने न
कथिता स्वच्छंद संग्रहे यथा सूक्ष्मा चैव सूक्ष्मा चैव बृहत् सुक्ते ॥ विं दु वंश त रा ल स्वरु
तुरे खा मयी पुनः ॥ समना इति स्पष्टं ॥ समना याः प्रपंचः स्वच्छंद नै रवे यथा ॥ चि दानंद
स्वरूपा तु परा शक्ति सहर्दंतः समना नामा सा शक्तिः सर्व कारण कारणं ॥ सर्वां ता नि वि
जर्ता यं शिवे न समधिष्टिता ॥ अत्र रूढः स न ग वा न शिवः परम कारणं ॥ शिवः सर्वस्य
कर्त्ता मं शक्तिः कारण मिष्ये ते विं दु विज स द तुरे खा त यो न्मना ॥ एक स्मा देव विं दो

यो. ५.
१७

विमसरेखारूपोन्मनायाः प्रपंचः स्तुष्टं संग्रहे यथा ॥ याचकः कारणात्वेन तद्दे
उन्मनी स्मृता ॥ तत्र कालकलाजानेन तत्त्वं न च देवता ॥ सुनिर्वाणं परं शुद्धं रुद्रवक्त्रं
तदुच्यते ॥ शिवशक्तिरितिरव्यातानिर्विकल्पा निरंजनेति ॥ शक्त्यादीनां वपुः स्फुर्जं द्वा
दशादित्यसंनिजं ॥ चतुःषष्टिस्तद्दुर्दिशणं ततः शक्त्यादीनां तु मात्रांशो मन्मेन्म
न्या इति ॥ मनोन्मनी पर्यंतं मनोन्मनी नाम समना मनः ॥ सहितत्वात् ॥ तद्दहितत्वा
दुन्मनी उच्यते ॥ शक्त्यादीनां मुन्मनी पर्यंतानां वपुः स्वरूपं स्फुर्जं द्वादशादित्यसंनि
जं ॥ एकत्र हेतुयो रितद्वादशादित्यसंनिजं मात्रांशोश्चतुःषष्टिमात्रांशोश्च कालः चतुःष
ष्टितमोऽशत्यर्थः तद्दुर्दिशु व्यापिकाया मात्रांशोश्च चारणं दिगुणं ॥ व्यापिको चारणमा
त्रावयवकालषडधिकपंचाशदुत्तरदिशान्तमोनाग इत्यर्थः ॥ तथोन्मनी यथेराती
मकथितविशेषणतया निराकारानिरुच्चारामतो वाचो निवर्तते अप्राप्य मनसा

१७

सहेतुपनिपद्युक्तरीत्या मनोन्मीतगोचरत्वात् उन्मनी उच्यते ॥ महाविंदौ चाका
ररूपवर्णं चारकालानविद्यते ॥ अतो नात्रोच्यते तस्य विशेषोत्तीर्णत्वात् तदुक्तं स्त
ष्टं संग्रहे ॥ तत्वाती तं वरा रो हेतत्वाती तं वरा रो हे वा जनाती तगोचरं सुनिश्चलं
चासकलनीरूपं निर्विकल्पकं ॥ निर्देष्टं परमं तत्त्वं शिवारव्यं परमं परमिति ह का
रादि विंदंता नां स्खलवर्णानाम् चारणकालालवे ॥ नलिनीपत्रसंहत्यां स्तुत्तमस्
त्यनिवेधने ॥ दले दले तु यः कालः सकालो लव वाचक इति वचनात् ॥ तद्दुर्दिशु न्य
रावतदधिकस्तुत्तरकालात्ता वात् ॥ रावे विधविश्वजावनमा शिवरावन्मादित्य
र्थः ॥ तदुक्तं विज्ञाननैरवतारकैः ॥ पिंडरूपस्य मंत्रस्य स्खलवर्णक्रमेण तु ॥ अर्धे
दुना रा तमून्यो चारार्द्रवे छिव इति ॥ अत्र विंदं दिति वक्तव्ये रत्तातुरोधेन य
त्मासः ॥ विंदं दुना रा तमून्यो चारार्द्रवे छिव इति ॥ अत्याहाररीत्या ग्रहणं अर्धं

मो. ५०

१८

होरुपरिरोधिनी नारदो नादांत प्रकियापिका समनानां च विद्यमानत्वात् प्रत्यक्षा
दिनो नमनोच्यते ॥ अतोर्द्धं विंदुनादात् प्रत्यक्षोच्चारार्द्रवेदिति ॥ पिंडरूपस्य मंत्रस्य सं
ग्रहणोक्तिः ॥ देशकालानवच्छिन्नं तदुर्द्धं परमं महत् ॥ निसर्गसुंदरतनुपरा नंदवि
ष्टुर्गिति ॥ तदुर्द्धं हकारादिविंदुनां सकलसकलनिष्कलकेवलनिष्कलानां त्रयाणां
अप्युर्द्धं परमं महत् ॥ महत्वं घटादीनामप्यस्ति नूनपरिमाणापेक्षया ॥ अतउक्तं प
रमिति यतः परमं महत्वं नास्ति तत्परमं महत् ॥ अतएव देशकालानवच्छिन्नं देश
कालाकारैरववच्छिन्नमेव परमं महदिति ॥ तेन निसर्गसुंदरं लोके अ सुंदरमपि
वस्त्रायलंकारैः सरोपितैः सुंदरमिव प्रतीयते ॥ इदं तु स्वभावसुंदरं सर्वस्वस्वात्म
तया स्पृहणीयं वात्तपरा नंदविष्टुर्गिति आनंदः शरादिविषयानुजवेप्यस्ति सति
कस्तदुच्यते परानंदविष्टुर्गिति मितिकोर्थः त्रिन्निरूपसमवस्थः वस्तुन्यः पुरातनी

१८

देशकालानवच्छिन्नपरममहद्गुणस्वभावसुंदरी परप्रकाशात्मकपरशिवसमा
रस्य परानंदशालिनी विमर्शराक्षिर्महा त्रिपुरासुंदरी त्र्यर्थः प्रसृतं विश्वलहरी स्था
नं इति पूर्वमंत्रसूचिता मातृकामयता वासनां शरीरा विष्टुर्गिति ॥ आत्मन इत्यादि
ना ॥ आत्मनः स्फुरणं पश्येत् यदा सा परमा कला ॥ अविकाररूपमापन्ना परावाक
समुदीरिता ॥ सा परमा सर्ववर्णापन्नतविमर्शरूपा कला विमर्शराक्षि स्वात्मनः
परमशिवस्य स्फुरणं ॥ पश्येत्सादि क्रमेण वै स्वरीयमेतं विमर्शं पश्येत् तदुष्टुमि
च्छेत्तदा परमाशांता त्तिका ॥ अतो विकाररूपमापन्ना प्रकाशांशान्ता त्तयाः सामरस्य
मापन्ना परावाक समुदीरिता ॥ परमा त्कोच्यते तदुक्तं संकेतपद्यसां अनयोः स्मा
मरस्येयत्परस्मिन्ने महसि स्फुटमिति ॥ बीजनावस्थितं विश्वं स्फुटी कर्तुं यदोन्मु
रवी ॥ वामा विश्वस्य वमनो दं कुशाकारनागता ॥ इच्छा राक्षि स्वरासे मं पश्येती

यो० ५०
१८

वपुषास्थिते॥तिबीजनावस्थितंविश्वमथाबीजेहृदास्तथाषड्विंशरुत्वात्मकेवि
श्वपरांपोकारणतावन्मात्रतामास्थिते॥स्फुरीकर्तुंमदोन्मुरवास्फुरीकर्तुंमुत्था
दमितुमन्मुरवात्रोत्थादननामस्फुरीकरणं॥अतएवकार्यस्यस्फुरीकरणतवा
माविश्वस्यवमनातकारणेसनेविश्वस्यवमनातवमनेनामउदरस्थस्यापाहारे
वर्हिनिवासनेउत्थादनमप्येवमेवअतएवगर्भतावेनात्मादरगतस्यविश्वस्यव
हिर्वमनादामात्रकुशाकारतागतवक्त्रवासीशृणादस्यवामरेखासृष्टि
रूपाज्जदित्यर्थः॥तमेच्छाशक्तिःइच्छाशक्तिसामरस्यमापन्नायत्रपतीरूपेणस्थि
तेत्यर्थः॥ज्ञानशक्तिस्तथाज्येष्ठामध्यामावायुदरितारुजुरेखामयीविश्वस्थितौ
प्रथितविग्रहा॥तथाज्येष्ठाशक्तिर्ज्ञानशक्तिर्यथावामाशक्तिरिच्छाशक्तिसाम
रस्यमापन्नाविश्वास्थितौप्रथितविग्रहा॥सृष्ट्यंशगतवपुरुज्ज्वालाक्रियाशक्तिसुरे

१८

डीयं॥वैपरीविश्वविग्रहा॥सृष्ट्यंशविश्वस्यसहारकालदेवरूपमास्थिता॥अ
विकारगतासामरस्यरूपास्थिता॥मध्यविंदोराविर्जयसृष्टिंस्थितिंत्रसंपाद्यत
आहारोन्मुरवापुनविंदुमेवप्रविष्टेत्यर्थः॥एवंप्रकारत्रिक्रमेणइमरौघाक्रि
याशक्तिसामरस्यात्मैविश्वस्यस्थितौहेतुत्वात्कुरुरेखामयीश्रवणशृणादग्ररे
खाकारामध्यामातकात्वमापन्ना॥तस्मादतिदृश्यानुवैदवंरूपमास्थिताप्र
त्यक्षत्रिक्रमेणैवशृणादवपुशृणादसदृशितारेखान्तराज्ज्वाला॥शृणादस्यरू
पेणनासमानाशृणादनामत्रिकोणंवैपरीविश्वविग्रहावायुरूपप्रपंचमयवैष
रूपाजातेत्यर्थः॥प्रकाशविमर्शानामविकाशानांशृणादानीनांचविसर्गाशक्तिना
शृणादरूपतामुक्तापुनरिदानींत्रिकोणांतर्गतपीठाकारवर्णालिगावस्थाचतुष्ट
यतावासनामह॥जासनाद्विश्वरूपस्यसादिनात्रुर्मरूपाणामनिचेत्येतेन॥उत्त

मो. ५०

२०

राईवस्वमाणचतुष्टयतेहेतुमाह॥ नासनादिश्वरूपस्वरूपेवास्तुतेपिच॥ एता
श्चतस्रंशक्तास्तुकापजाउइतिक्रमात्॥ विष्णुशिवादिनस्यंतेनामरूपात्मके॥
तद्रूपस्वरूपेबीजनावेनवास्यतः सप्यात्मनाजासनातरताश्चतस्रः शक्तास्तु
शक्तिव्याप्तावित्यस्यधातोः शक्तिशब्दस्य व्युत्पत्तिः॥ चतस्रक्रमेण परस्परसामर
स्यमापन्नाकापजाउइत्यासनकाकामरूपपीठं पूर्णगिरिपीठं उडुमानपीठं
प्रकाशविमर्शतमासमरसीनताः पूर्वोक्ताश्चतस्रः शक्तयः कामरूपपूर्णगिरि
जालंधरोडुमानरूपेणपरिताः पीठचतुष्टयस्य पिंडादिमयतावासनामाहा॥ पीठाः
कंदेष्टरेरूपे रूपातीते क्रमास्तुताः कद इति सुषुम्णामूलरूपं कंदशब्देन तत्र स्थापि
तारव्याकुंडलीलक्ष्यते॥ तदुक्तं स्वच्छंदसंग्रहे॥ लंघीत्वा तं सुषुम्णाधः स्कंदस्थाने च
मारुतं॥ इच्छाज्ञानक्रियारूपां कुंडलीं परमेश्वरीं॥ प्रसुप्तचुजगाकारं मातृकारू

पिण्णशिवा मिति परं हंसः रूपं बिंदुः रूपातीते निरंजनं तत्त्वतदुक्तं स्वच्छंदसंग्रहे॥
पिंडं कुंडलीं शक्तिं परं हंसः प्रकीर्तितः संप्रबिंदुरितिरव्याते रूपातीते तु विन्मय
मिति पीठाश्चत्वारः पिंडपदरूपरूपातीतशब्देन तत्र स्थापनानि आधारस्तदयन्म
ध्यब्रह्मरंध्राणि लक्ष्यते॥ तेन क्रमात्तेषु स्थानेषु स्थितास्तन्ममा इत्यर्थः॥ तेषां पृथि
वीवायुसलिलनेत्रोरूपतां सूचयन् तत्त्वरूपत्वेमाह॥ चतुरस्रं प्रया बिंदुषु षड्भु
क्तं च चतुर्त्वं॥ अर्द्धचंद्रं त्रिकोणं च रूपापेक्षा क्रमान्विति॥ चतुरस्रं चतुस्तरूपं॥
कामरूपपीठः जतत्त्वमित्यर्थः नमंडलस्य चतुरस्ररूपत्वात् बिंदुषु षड्भुक्तं च चतुर्त्वं
पूर्णगिरिपीठः अर्द्धचंद्ररूपः असत्त्वमयः अमंडलस्यार्द्धचंद्ररूपत्वात् त्रिकोणं उ
डुमानपीठः त्रिकोणरूपं सजस्तचमयः अग्निमंडलस्य त्रिकोणरूपत्वात् क्रमे
ण कामरूपादिपीठानामेतानि रूपाणीत्यर्थः गगतिरूपस्या रूपत्वात् निरवयवत्वा

मो. ५०
२१

चातुर्भिः पीठानामेव क्रमेण वर्णनाह॥ पीठो धूम्रश्चेत्तरक्तवर्णत्वात् पीठानामपि त
एव वर्ण इत्यर्थः अवयवार्थः स्पष्टः अत्र नूतानामक्रमः पीठानुसारेण पीठानां ताल
ने देन क्रमस्य नियमात्॥ पीठेषु लिङ्गान्याह स्वयं नूतनानि लिङ्गं च इतरं च परं च नः पीठे
ष्वेतानि लिङ्गानि संस्थितानि वृत्तानि॥ जीने वा स्येद्विमागो चरं चिद्रूपमर्थं गमयंती
तिलिङ्गानि मनोहंकारबुद्धिचित्तात्मकानि कामरूपादीनि चित्॥ स्फुरन्नाधारत्वात्
पीठानि एतेष्वेतः करणचतुष्टयेषु तत्तद्विचतुष्टयमयानि स्वयं नूतानि वसंतीत्य
र्थः॥ एतत्सर्वं सौजात्यसुधोदये प्रपंचितं पुनरेव कामपीठे तदग्रकोणस्थिते मनोसू
ये॥ प्रतिफलिततज्ज्योतिस्वयं चतुर्लिङ्गं समारितं सद्भिदक्षिणकोणे हंकाररूपे जाते
धरेषु संक्रांतं॥ परधामबाणलिङ्गं जातं संक्रांत्युपाधिनेदवशात्॥ मध्यत्रिकोणको
णे वा मे श्री पूर्णपीठमेतस्मिन् बुद्धिमये परते ज प्रतिफलितं चित्तरलिङ्गं तं मानं॥ चि

२१

क्रमये श्री पीठे ज्योतिर्विंदोस्तरस्य संक्रांतं प्रतिफलितं परधाम्नः परलिङ्गं तत्तु क्री
त्यते घासैरिति लिङ्गानां स्वरूपं पीठादिवर्णान्वैरवरावर्णं श्रवि न ज्ञाह॥ हेमबध्
ककुसुमशरच्चंद्रनिजानितु॥ स्वराहं तत्रिकूटं च महालिङ्गं स्वयं नूतकं॥ कादिता
ताक्षरहं तं बाणलिङ्गं त्रिकोणकं॥ करवगोलकाकारं यादिसोताक्षरहं तं॥ सत्स
रूपं समस्ताणहं तं परमलिङ्गकं॥ विदुस्वरूपं परानंदकंदं नित्यपदोदिमिति॥ हेमनि
नपीतवर्णं त्रिकूटं विदुस्वरूपं करवगोलकाकारं यादिसोताक्षरहं तं॥ स्वयं
नूतलिङ्गं बंधुकुसुमनिजं रक्तवर्णं कादिताताक्षरहं तं बाणलिङ्गं शरच्चंद्रनिजं
तवर्णं करवगोलकाकारं करवगोलकरूपं॥ यादिसोताक्षरहं तं इतरलिङ्गं॥ प
रलिङ्गं परते जोरूपत्वात्॥ अवर्णत्वं अतः सत्समरूपमभिद्विमगोचरं॥ अतए
व विंदुसमस्ताणहं तं॥ आदितातपंचाशदक्षराहं तं परलिङ्गं॥ परानंदकंदं

यो. ५०
२२

रामाक्षररूपायापरंसादिशरवावत्तालतायाश्चानंदकंदंनित्यप्ररोदितंनित्यत्वं
चमातृकात्वात्तत्तन्निविनाशरहितत्वात्परातविश्वमुमुक्षुमनःप्राप्यतउदितं
प्रथमसंप्रतया॥सर्वाण्यपिबीजत्रितयमुक्तामास्तुरीयविद्यायावाच्यरूपाणीत्य
ह॥बीजत्रितयमुक्तस्यसकलस्यमनोःपुनःरातानिशक्तिचतुष्टयवर्षावचतुष्टय
मातृकाचतुष्टयमंमध्येकोणचतुष्टयमंलिङ्गचतुष्टयमंचैतानि सर्वाणिबीजत्रित
यमुक्तस्यसकलस्यमनोवाचकामराजशक्तिसमेतायास्तस्मिन्मष्टिरूपायास्तु
रीयविद्यायावाच्यरूपाणि विद्यावाचिकातानि सर्वाणिवाच्यानिअतएवचतुष्टय
रूपि॥णिमंविद्येत्यर्थः॥वाचवाचकमोरनेरातकुलमेनप्रमानमातृलक्षणं॥कै
लतस्मष्टिस्तन्मयानीत्यर्थः॥अमनिपूर्वाक्तानि सर्वाणिचतुरात्मकानिजाग्र
रादिमयानीत्यहजाग्रसप्रसुषुत्यारव्यउर्ध्वरूपायमनिनु॥जाग्रतजागरितंदेहे

२२

दिप्रव्यवहारंश्रंतःकस्वप्रमात्रव्यवहसर्वेदिमोपरतिसुखतावन्मातपरामर्श
ःसुषुप्तिःतुरीयंचैतन्यमातृहृत्तिः॥अत्रैववक्ष्यति॥तवदेविमहाजाग्रदवस्था
विदिमद्यैरित्यादिना॥चक्रस्यपूर्वचतुरात्मकतासुक्तातन्मध्यवैदवृत्तिवासिना
ःस्वसंविदस्तरतीतरूपतामह॥अतीतंतुपरंतैजःस्वसंविदुदयात्मकअतीतं
जागरितादिदशाचतुष्पीतीतं॥अतएवपरिविश्वोत्तरत्वात्किंचपरमउत्तरं
काशरूपंअत्रश्रुति॥तदेवज्योतिषांज्योतिरितिस्वसंविदुदयात्मकमितिसर्व
प्राणिष्वात्मतमास्थितंतदुक्तंनवरातीशगत्वे॥अनंगपरमज्योतिःसर्वप्राणिरु
दास्थितमिति॥चक्रस्यपुनर्वासनांतरकथनायविश्वातीतंवसुकथयित्वावक्तु
व्यावासनामाह॥स्वेष्टाविश्वमयोह्येखखचितंविश्वरूपकंविश्वमयोलेख
ःविश्वंमद्विश्वान्मात्मकं॥तन्ममउल्लेखःउल्लिख्यतइत्कल्लिखस्मिन्॥तेन

मो० रु०

२३

स्वेच्छाविश्वममोक्षेनखचितं व्याप्तं स्वेच्छातुलिकयात्मनि तौ विश्वमुन्मीलय
ति॥ अत्र प्रमाणवचनं जगच्चित्रं समालिख्य स्वेच्छातुलिकयात्मनि॥ स्वयमेव स
मालोक्य प्रीणातिनगवान् शिव इति॥ विश्वरूपं अतएव शिवादि कृत्यं तत्तुल्यं प
ते॥ तदुक्तं श्रीश्वरप्रत्यभिज्ञानां चित्तिः स्वतंत्रा विश्वसिद्धिहेतुरिति तेन किं माया
तं देवस्यैतत् आह॥ चैतन्यमात्मनोरूपं निसर्गं नंदसुंदरं॥ चैतन्यं चिद्विश्वं शक्तिः
स्वात्मनः प्रकाशात्मनः परशिवस्य रूपं निसर्गं नंदसुंदरं तस्मात् समरस्येन सहजा
नंदो ह्यसादात्मनस्पृहाणि यं॥ विश्वं शक्तिप्रकाशात्मना परशिवेन सा मरस्यात्
विश्वं सजति न तु केवलं माया न केवलं ननु धेनु कुरो ज्ञायते नापि तं दुतेन किंतु ना
त्मा संयुतसिद्धि संवधं शालिन्मातदुक्तं महास्वच्छं संयुतं॥ शिवानिन्नापराशक्तिः
सर्वं क्रमशः शरित्तीति॥ तदेवाह नेममार प्रमाणान् प्रसरै संकुचत्प्रज्ञं शृंगाररू

२३

मापन्नमिच्छाज्ञानक्रियात्मकं॥ मेयं प्रमेयं प्रमाविषयः सम्पगनुनवः प्रमातृता
न प्रमाता प्रमाकरणं प्रमाणं तदुक्तं तंत्रांतरे मिति॥ सम्पकरिच्छिन्नस्तद्वत्ताच
प्रमातृता॥ तदेवागव्यवच्छेदः प्रमाणं गौतमे ममे॥ इति निर्विकल्प्यरूपायाः स्व
यं विरोधात् मेयप्रमाणरूपेण विकल्पात्मना विश्वाकारमेयमिच्छाज्ञानक्रियाक
कमिच्छादिवाग्मादिशक्तं शनेदतिज्ञं शृंगाररूपमापन्नं त्रिकोणरूपेण तं पूर्वं वा
जत्रयमुक्तं समकलस्य मनोः पुनरित्यत्र कामकालादिकाया विद्युयाः श्रीचक्र
हेतुत्वं तत्रिकोणमयपीठादिचतुर्मयतमुक्ता इदं नंदेवताया अपि तन्मयता मुक्त
वानिति तावः तदेव विहणोति विश्वाकारप्रथाधारेणादिना स्फुररुर्मिसमाहृत
मित्येतेन॥ विश्वाकारप्रथाधारनिजरूपं शिवाप्रमेयं॥ विश्वाकारप्रथापुद्गिरात्
त्वात्मना परिणता विमर्शशक्तिस्तस्मात् आधारः निजरूपेतात्त्विकं रूपं शिवाप्र

मो. त. ०
२४

येः॥ कामेश्वरं कपर्यंक निविष्टमति सुंदरं परं तेजः कामेश्वरं कपर्यंक निविष्टं का
मेश्वरं॥ परं कुशः मनोगजस्य नियामकत्वात् क्रियाशक्तिप्रकाशत्मकः शिवः त
स्यो कपर्यंक निविष्टं विमर्शशक्तिरूपं अति सुंदरं मति सुनगं सर्वैः॥ स्वस्वात्म
तया स्पृहणीयत्वात्॥ इच्छाशक्तिमयं पारांशं कुशं ज्ञानरूपिणं॥ क्रियाशक्ति
मये बाणधनुषी दधुद्वले॥ इच्छाशक्तिरेव पारांशं हेतुत्वात् ज्ञानशक्तिमये
बाणधनुषी शस्त्रं दयो बाणमनस्तस्यानवदुर्गतिः॥ वचनात् शस्त्रादिबाणा
नामनसाधुषा संयोजनं क्रियाशक्तेरेव व्यापारः॥ अत्र इच्छाशक्तिमयं पारांशं ज्ञान
मयं कुशं क्रियाशक्तिमये बाणधनुषी एवमायुधचतुष्टये स्वेच्छाग्रहीतकाम
कला मयविग्रहवा ऊचुष्टये दधुद्वले चिरात्मकत्वात् आश्रयिका मेश्वर्या
ख्यं परं तेजः एवमाश्रयाश्रयिने देन अए धानि न हेति मत्त हेति रायुधं आश्र

२४

यस्य चत्वार्यायुधानी आश्रयिणश्चत्वारि चेत्पए धानि न हेति मत्त॥ परं शिव एव
प्रकाशविमर्शत्मकौ निजावैरौ विनज्य कामेश्वरः कामेश्वरीति नत्वा पारां
कुशधनुः शरानपुंस्त्वा निदेना शोधत्वा आश्रयश्रयिना वेन स्वरमयम अत्रि
काणमध्यगतसरा शिवारख्यं वैदवतुरीयविंदुमये परलिंगे निवसतीत्यर्थः॥ इ
दमेव मिथुने॥ नवधा विनज्यात्मानं नवचक्रेषु स्थितमिमाह॥ अष्टारचक्र
संस्तुते नवचक्रासनस्थितं॥ पूर्वोक्तक्रमेण तदेव वामादी छादि मयंत्रिकोणमेव
त्रिधा विनिजं द्विशक्रेषु क्रियते देनाष्टारचक्रमन्त्रतपुनस्तदेव शक्तिरूपं च न
त्वा नवचक्रमन्त्रतत्त्वरूपं स्वयमेव श्रीचक्रं॥ अष्टारचक्रं॥ चितिश्रैत्यं च वे
तने चेतनाद्यमकर्मचजीवः कलाचरे ब्यस्तस्मै पुर्मण्यं मतिस्वच्छं दसं
ग्रहे क्लानिजस्तस्मै पुर्मण्यं कं विनज्याष्टारचक्रं वशिष्यादिरूपेण संस्तुमि

मो.रु.
२५

त्यर्थः॥ नवचक्रासनस्थितो॥ एवंरूपमिष्टुनमेवनिजाधारनवकंनवचक्रत्वनवि
ज्ज्यनिजनादशक्तिनवकंचनवचक्रेश्वरीरूपेण संपाद्युच्छादिशक्तिनित्यं
मग्नोः सत्त्वादि संपत्तकं महाशक्तिं चित्तमामिगुरुवृत्तादनंतरा तत्र अष्टांशं प्रदे
शो यं विमिवोलेषणादिकं॥ सत्त्वमेषु मष्टकं देव्या मतिरेषादि गौरवी॥ अतए
व शारवसुधाज्ञानकर्मदियावलिः॥ महानिपुणसुंदर्या इति संचितमाम्महं॥ वासो
दशरनागे मयुधिकर्माज्ञा गोचरः॥ चतुर्दशारवसुधाकराणि चतुर्दश॥ व
सुष्टुदलपद्माकंदशो मयुक्ता गोविन्दुः॥ अष्टकाद्याः प्रकृतमोक्षतापानिष्टिना
म्महं॥ षोडशोदपद्माकंदशो ज्ञानाज्ञमानसं॥ विकारात्मकतापन्नं देव्याः सत्त्वा
वमाम्महं॥ इत्यादिसुनगोदमावासनोक्तरीत्या वैदवादिचतुरस्मातेषु नवचक्रेषु
आसननृतेषु इदिमादिरूपेण स्थितमित्यर्थः॥ एवंरूपं परं तेजः श्रीचक्रवपुषा

२५

स्थितं॥ एवंरूपमुक्तप्रकारेण विनक्तनिजेच्छादिषोडशविकारांतावमवत्रिको
णादिचतुरस्मांतश्रीचक्रवपुषा स्थितमित्यर्थः॥ इच्छा तस्मिन्मिष्टुने श्रीचक्र
वपुषा परिणते सति तदीयाः शक्त्युत्पत्तिरवावराण देवतारूपेण स्थिता इत्याह॥
तदीयशक्तिनिकरस्फुरद्भूमिसमाहृतं॥ तयो कामेश्वरकामेश्वर्योरेव तदीयाव
यवास्तेषां शक्त्युत्पत्तिरानिकराः समूहास्ते च स्फुरंतः प्रकाशविमर्शममकामे
श्वरकामेश्वरी॥ स्वच्छाग्रहीतविग्रहेषु वमवशक्त्योपिकामेश्वरी वत्तेश्वरी न
गमालिन्वाद्यावरणपरिवार्यतिष्ठतीत्यर्थः॥ एवंमुष्मन्मस्तरंगास्तैः समाहृतं परि
हृतं॥ कोऽर्थः पुमिश्रेण न इदं यो तत्प्रकाशात्मकः परशिवः समुद्रः विमर्शरूपि
णी॥ कामेश्वरी सलिलंतदीयं तेज एव तत्त्वममं शक्तिचक्रं तत्रैवोदेत्यास्तमेतीति ता
त्यर्थः॥ तत्रानिपुणवचने॥ मूलोद्भवशक्तिचक्रं यतस्तन्ममतांगतं॥ तस्मिन्नेवाव

यो. ५०

२५

मेतत्वेवित्ज्ञानं परिजावयेत् ॥ मूलं स्वात्मनि चिद्रूपं यद्यतत्तदेव हाति सर्वचक्रवासना
मुक्ता तेषु मवासनं ॥ मुद्रामैत्रेयमाह ॥ चिरात्मनि जावितादिना एव च क्रमं स्थित
मित्येतेन ॥ चिरात्मनि जावि विश्वस्य मोदनादावणान्नदाया ॥ मुद्रारव्येति ॥ चिद्विमर्शश्च
क्रिः आत्मनि सौ आत्मैव निजिरात्मनि चिः स्वरूपमेव निजिरित्यर्थः ॥ विश्वस्य चिदा
देर्ज्ञस्य तस्य प्रकारा मर्शने अस्फुटस्फुटीकारः प्रकारः इदं तथा हृदयंगमो जावो वि
मर्शः एवं विधेये प्रकारा मर्शने पूर्णः ॥ विचिकीर्षा समा न्विते विकर्तुमिच्छा विचिकीर्षा
विकारः क्षीरादीनामप्यस्ति ॥ अतएव पूर्ण विचिकीर्षा समा न्वितेति ॥ क्षीरादेर्दध्मा
दिकमेव विकारः अत्र तु शिवादिहित्यंततत्वाकारेण परिणामो विकारः अतएव पूर्ण
विचिकीर्षा समा न्विता क्रिमाश्च क्रिस्तु विश्वस्य मोदनादावणान्नदाया ॥ मुद्रारव्येति चिद्वि
मर्शश्च क्रिः आत्मनि सौ आत्मैव निजिरात्मनि चिः ॥ स्वरूपमेव निजिरित्यर्थः ॥ विश्वस्य

शिवादेतन्मयं तस्मिन् प्रकाशमर्शने अस्फुरस्फुरीकारः प्रकाशः इदं तथा हृदये गमना
बो विमर्शः ॥ एवं विधेये प्रकाशमर्शने पूर्णः ॥ विचिकीर्षा समन्वित विकर्तुं मिच्छा विचि
कीर्षा विकारः स्तीरादिनामप्यस्ति अतएव पूर्णविचिकीर्षा समन्वितेति ॥ स्तीरादे
र्दध्मादिकर्मविकारः अत्र नुशिवादिति संततत्वाकारेण परिणामो विकारः अ
तएव पूर्णविचिकीर्षा समन्विते ॥ क्रियाशक्तिस्तु क्रियाशक्तिरेव तत्त्वावुरवधार
णतएव विधेयविश्वस्य मोदनात् ॥ श्रावणाच्च अत्र त्वनुकूलक्रियैव मोदने ॥ श्रावणेन त
देकरसीनावः संवित्पुन्यश्राव्यां जनते ॥ अयमर्थः यदा विमर्शशक्तिर्विश्वरूपेण
विकर्तुं मिच्छति ॥ तदा क्रियाशक्तिर्नृत्वा स्वविकारजतस्य परविद्यानंदलक्षणमो
दनेन तदेकरस्य लक्षणं न श्रावणेन च मुद्राख्यामायन्नेत्यर्थः ॥ तत्रादौ रव्यापिको नि
खंडा मुद्रा माह ॥ सा यदा संविदे विक्रात्रिकला मयी ॥ त्रिखंडारूपसंपन्ना सदा सन्नि

मो० रु०

२९

न

धिकारिणी॥ सर्वस्य चक्रराजस्य व्यापिका परिकर्त्तिता॥ सा विमर्शरूपिणी संविन्नि
कलामयी वामा ज्येष्ठारौडी रूपपङ्कलात्रयस्य पङ्कलात्रयसमष्टिर्भविकान्तत्वा॥ त्रिवि
काग्रहणशक्त्यतीतायात्र पुपलक्षणं इच्छाज्ञानक्रिया रूपकलासमष्टिस्तत्त्वान्तरा
तात्मिकापि नृत्वेत्यर्थः त्रिखंडारूपमापन्ना रक्षिता गुणयोगायाः प्रकाशशराः
वामा गुण्ये इच्छा व्याविमर्शशरास्तदुत्तमसंयोगरूपबंधनात्मकरवडत्रयवती त्रिखं
डा मुद्रा जातेत्यर्थः॥ सरासन्निधिकारिणी अतएव संविदेवतायास्त्रिपुरायाः संनि
कारिणी सर्वस्य चक्रराजस्य सर्वेषां चक्राणां पूजायंत्राणां श्रेष्ठत्वाच्चक्रराजस्य
व्यापिकानवचक्रस्थितनवमुद्राणां समष्टिस्तत्वात्॥ सर्वसंज्ञानिणी मुद्रामाहमेति
प्रचुर्मतः सैषा सर्वसंज्ञानिका पुनः वामा शक्तिप्रधाने मंदारचक्रे स्थितान्वेत्॥ सैषा
त्रिखंडाखंडत्रयमुन्मोच्य योनिप्रचुर्मतो मध्यमाद्यसंयोगात्ताका यो निरनामा हय

२९

संयोगादनायोनिः कनिष्ठाद्यसंयोगादपराणव्योनित्रयप्राच्युर्मातृ सर्वसंज्ञो
निका परानंदप्रवणत्वकारिणी वामा शक्तिप्रधानेयं॥ सर्वसंज्ञानिणी मुद्रा वामा
शक्तिप्रधानत्वात्संस्थिरेवज्ञानः मंदारचक्रे चतुस्त्रयमरूपे चतुर्द्वारविभिन्नैलोक्य
मोहने स्थिताया विणीमाह तदुन्मोच्य विष्णुस्थितिं वरज्येष्ठप्राप्तुमं मास्थितारूपा सर्वा
नुग्रहकारिणी॥ सर्वांशपरिपूरणस्यैषा स्फुरितविग्रहः॥ तदुन्मोच्य विष्णुस्थितिं
तिकरास्वसंविन्मात्रस्थितिकारिणी अतो ज्येष्ठप्राप्तुमं मास्थिता॥ ज्येष्ठा शक्तेः
स्थितिहेतुत्वात्॥ नादीजाता कलानादकलाः कलाधो उरा स्वराः अत्रानि युक्तव
चनं कला कलानादजवावदं सजा इत्यादितद्रूपाः कामाकर्षणाद्यास्तद्रूपाः सर्वा
शाः परिपूरकः चक्रव्यापकत्वात् सर्वांशपरिपूरकारव्ये कामाकर्षणकलाधा
ररूपत्वात्॥ अतएव सर्वानुग्रहकारिणी कामाकर्षणमेव सर्वानुग्रहः सैषा तच्च

मो. ५०
२८

एतेन चतुःशतीशस्तोकासर्वविद्याविणीपरमप्रपते स्फुरितविग्रहाचतुःशतीशस्तो
प्रतिपादितासैषासर्वविद्याविणीमुद्रास्थितस्यार्थः॥ वेसर्वाकर्षिणीमुद्रामाह॥ ज्येष्ठावा
मासमत्वेन स एः प्राधान्यमश्रिता॥ आकर्षणीचमुद्रेयं सर्वसंज्ञो निणी स्मतेति ज्ये
ष्ठावामासमत्वेन ज्येष्ठावामात्राक्तिद्वयसामरस्यरूपत्वात्॥ स एः प्राधान्यमाश्रिता
सृष्टिरूपावामास्थितिरूपा ज्येष्ठा उत्तमस्मात्॥ सृष्टिस्थिति साधारणीयं वामांशेन
वक्रतर्जनीमध्यमाद्यमरूपा ज्येष्ठांशेन रूतुसंयुक्ता नामिका कनिष्ठाद्यमरूपेत्स
र्थः॥ अतएव चक्रांशुलिङ्गमरूपत्वात्॥ आकर्षणीयं मुद्रासर्वसंज्ञो निणी सर्वसंज्ञो
नकारिणी चक्रे स्मृतास्मृतिः पूर्वानुनवसंस्कारजज्ञानपूर्वचतुःशतीशस्तोनु
ता इदानीं स्मृतासवासना कथितस्यार्थः॥ सर्वावेशकरी मुद्रामाह॥ व्योमद्वयांत
रालस्थविंदुरूपामहेष्पूरिशिवशक्तात्मसंश्रयात् दिव्यावेशकरी स्मृता चतुः

२८

इंशारचक्रस्थासंविदानेदविग्रहा॥ आधाराद्यज्ञानपदक्रान्तराजानि विंदवः पंच
व्यामानितेषां द्वयोर्मध्ये एकैको विदुरिति पंचविंदवः पंचतमयाः तदुक्तमति
मुक्तैः पंचवीदुममनेदं पंचः प्राणवपंकज इति तदूपा व्योमद्वयांतरालविंदुरूपा
॥ शिवशक्तात्मसंश्रयात्॥ शिवात्मानोदरुकरांगुलमः॥ शिवशक्तात्मनाप
रिहृत्स्म इतरेतरालविंदुरूपा॥ शिवशक्तात्मसंश्रयात्॥ शिवात्मानोदरुकरां
गुलमः॥ शिवशक्तात्मनापरिहृत्स्म इतरेतरांगुल्यंतरालगतैकैकांगुलिरूपा
न्योन्यगाढपाततादेव तत्तादिव्यावेशकरी मुद्रादिव्यस्य प्रकारात्मनः परमशि
वस्य आवेशकरी सामरसकरी चतुर्इंशारचक्रस्था चतुर्इंशारचक्रैः सर्वसौजाय
दामकनाधेये स्थिता संवित्स्विरानंदविग्रहा॥ शिवसामरस्यविंदुरूपलक्षणव
धनात्मिकेयं मुद्रामयी संविदेकरस्यस्यानेदमयी चतुर्इंशारचक्रैः स्थितेत्यर्थः॥ ३

यो. ५०

२८

न्यादिनीमुद्रामाह॥ विंदुतरालविलसस्तत्तमरूपशिरवामयी॥ ज्येष्ठाशक्तिप्रधा
नातुसोन्मादनकारिणी॥ दशरचक्रमास्त्रायसंस्थितावीरविंदितेविंदुतरालात
धारजस्रं धांतर्गतयोनिमहाविरो॥ स्वयंनृपराख्यमोलिगयोरंतरालातविलसस्त
त्तमरूपशिरवामयीविलसत्यैस्तत्तमरूपेविशतंतुनिनारुताशिरवेशिरवावतशिरवा
त्रविकाशंतेतन्मयीतदैकरस्यरूपाज्येष्ठाशक्तिप्रचुरासंबोन्मादनकारिणीउन्मा
दश्चिन्नविन्नमःसर्वाचुन्मन्नवतस्वस्वव्यापारपरास्त्रवान्शिवशक्तिसामरस्या
नुसंधानपरान॥ करोतीत्यर्थः॥ दशरचक्रमास्त्रायदशरचक्रं बहिर्दशरच
क्रं वीरवंदिते॥ इदं तारिपोरहमिरतांगलोप्रलयप्रतिपादनपरावीरास्तेर्वै॥ दिते
त्माहजावतावनमात्तावितेतदुक्तपरापंचाशिकाया॥ अहिप्रलयं कुर्वन्निदमः॥ प्रति
योगिनपराक्रमपरोनुक्तेस्वजावमशिवापहं॥ कोऽर्थः अंतकुलाकुलविंदुधमात

२८

म

रालविलसदंबिकाशंताख्यवज्रमृदुंउलिनीरूपशक्तिशिवाख्यदममध्यदम
मध्यमागुष्टसंयोगविंदुधमाकारवर्तुलधमातर्गतकनिष्ठादममीज्येष्ठाशक्तिप्रधा
नत्वातरुज्जारुत्यनामातर्जनीधमाग्रसंयोगरूपाशिवशक्तिसामरस्यानुसंधा
नलक्षणबंधनरूपासर्वोन्मादिन्याख्यामुद्रावहिर्दशरचक्रमास्त्रायसंस्थितेस
र्थः महाकुशामुद्रामाह॥ वामाशक्तिः प्रधानातुमहाकुशमयीपुनःतद्विधिवमं
तीसाद्वितीयेतुदशरकेसंस्थितामोदनपरासुडारूपत्वमाश्रिता॥ विंदुतरालवि
लसस्तत्तमरूपशिरवामयीसत्तारुतितर्जन्यनामिकासंयोगरूपावामाशक्तिप्र
धानाननवतिरुज्जारुतितर्जन्यनामिकासंयोगरूपाननवति॥ इदानींवामाशक्ति
प्रधानावामाविश्वस्ववमनादकुशाकारतागताइतिपूर्वांकरात्वावामाशक्तिप्रधान
त्वातचक्राकारतर्जनीबंधनरूपाश्रिताविश्ववमंतीसृष्टिरूपत्वात्तद्वत्परमशि

यो० ५०
१०

ववतद्वितीयेदशारे तर्दशारे मोहनपराशिवसामरस्यलक्षणपरावसंधानमपीकृत
एवमुदाहरणमाश्रिता॥ अयमर्थः पूर्वोक्तमुदाहरणविमर्शमपचिह्नकिरेववाम
प्राधमात॥ व्यक्तीकृतैत्यर्थः तेनाद्यपरमशिवसामरस्यपरातंदप्रवणरूपामहं
कुशमुदाख्यातर्दशारस्ति तेतिखेचरीमुद्रामाह॥ धर्माधर्मस्यसंघरादुच्छितावि
निरूपिणाविकल्पोत्क्रियालोपरूपदोषविधातिनी॥ विकल्परूपरोगाणां हारि
णीखेचरीपरा॥ सर्वरोगहरारखेतुचक्रैसेविन्मयीस्तिता॥ धर्माधर्मस्यसंघरादु
र्मः शक्तिसंघादिसकलधर्मपरत्वात्॥ अधर्मशिवः तत्त्वसकलधर्म॥ रहितत्वा
तनस्यसंघदः सामरस्यतस्मादुच्छिताविनिरूपिणाविविः संविनिः विकल्पोत्क्रिये
तिविकल्पैत्यः कोटिदयावलंबन॥ एववानवेतिसंशयज्ञानं॥ विकल्पः विकल्पोत्क्रिये
क्रियानित्यनैमित्तिककाम्यरूपाः तत्रोपेनपापंजायतेतस्माविधातिनीविकल्परोग

३०

रागाणां हारिणी अपूर्णनावस्यशिवस्यमयैवमेतत्कर्तव्यमेवंनेतिकल्परूपारोगा
आधमरावव्याधयस्तदुक्तमनिषुक्तेः अपूर्णमन्यताव्याधीः कार्पाणैकनिधानन
ः॥ क्लेशवहोतिकष्टश्चित्तेपोहारिणीः खेचरी॥ खेनिरस्तसकल्पक्रियाक्रमे
माविति॥ श्वरविशामृतोदधौ॥ साशिवत्वसंश्रितकारिणीखेचरिसकलखेदहा
रिणीति॥ तदुक्तरीत्यानिर्विकल्पबोधनमिसंचारिणीचितिशक्तिः परमशिवसामर
स्यरूपातदधिष्ठितत्वात्॥ सर्वरोगहरणारखेचक्रैसेविन्मयीस्तिताकार्यः शिवशक्ति
मयदत्तवामबाहुद्वयपरितर्जनरूपातर्जनीद्वयावलंबितबुद्धिनि करद्वयकनिषा
नामिकाद्वंद्वतदुपरिस्थितमधमाध्वसंयुक्तागुणद्वयाग्रसंयोजनलक्षणबोधनरू
पाशिवशक्तिद्वयसंरादुच्छितायानिर्विकल्पबोधनमिसंचारिणी अतएवविकल्प
बोधननित्यनैमित्तिककाम्यकर्मलोपरूपदोषविधातिनी अतएवविकल्प

मो० रु०

३१

बोधजनितनित्यनैमित्तिककाम्यकर्मलोपरूपरोषविधातिनाअतएवचविकल्पस
म॥ रोगाणामपूतमन्यतालहाणानाहारिणीसर्वरोगहराख्येचक्रेखेचरीमुद्रास्थिते
त्यर्थ॥ बीजमुद्रामाह॥ शिवशक्तिसमाश्लेषस्फुरद्योमांतरेषुन॥ प्रकाशयंतीवि
श्वसाम्पूतारूपस्थितंसदा॥ बीजरूपामहामुद्रासर्वसिद्धिमयेक्षिताऽशिवशक्तो
ऽसमाश्लेषः सामरस्यंतन्मयेस्फुरद्योमांतरेप्रकाशविमर्शः॥ सूक्ष्मांतरगगणंतरा
लेसूक्ष्मरूपस्थितंकारणतावन्मात्रस्थितंविश्वसदासर्वराप्रकाशात्मनिअतएवबी
जरूपामहामुद्रातस्याश्वराचररूपविश्वोत्पत्तिहेतुत्वात्सर्वसिद्धिमयेविश्वोत्प
त्तिहेतुनूतबीजमुद्राधारत्वात्सर्वस्मृतिचारेनूतस्यसिद्धिरुत्पत्तिः॥ तदुक्तं
श्वरप्रत्युत्तिज्ञायो॥ चित्तिः स्वतंत्राविश्वसिद्धिहेतुरितितन्मयेचक्रेस्थिताकोशः शि
वशक्तिसंज्ञितोनमकरव्यस्तकनिष्ठादमावलेवनवकोनमपार्श्वप्रसृतसंमुक्ता

३१

मध्यमादयोपरिस्थितवक्त्राकारनर्जन्यंयुष्टंयुगलाग्रसमाश्लेषांतरालप्रतीयमा
नूतमनांतरालेकारणतन्मात्रतयास्थितंविश्वप्रकाशयंतीबीजमुद्रासर्वसिद्धिम
यानिधेयेचक्रेस्थितेत्यर्थः॥ योनिमुद्राकलारूपासर्वानंदमयेक्षिता॥ संपूर्णस्मप्रका
शास्मप्रकाशात्मनः परमशिवस्मलानन्तमिः प्रप्रिष्ठानेअतएवयोनिरूपामुद्रा॥ यो
निस्त्रिकोणवामादीछादिशक्तिवित्तमसामरस्यरूपात्रिकोणरूपिणीकलारूपाहा
र्दकलात्मकवामशरूपमात्रावसर्वानंदमयेशिव॥ शक्तिसामरस्यसमुदित
परानंदलहाणविदुरूपसर्वानंदमयनामिचक्रेस्थिता॥ कोशः वामेच्छारूपवक्त्र
नर्जनीदयाग्रहीतव्यस्तानामिकादमापपरिगतज्येष्ठाज्ञानममर्जुसंमुक्ता॥ एवम
धमादयमधगतशैश्वर्यशक्तिसात्मककनिष्ठादमाग्रसंयोजितसंपूर्णप्रकाशरूपागु
ष्टः दमाग्ररूपाविमर्शकलारूपमयीयोनिमुद्राप्रकाशविमर्शसामरस्यजलवि

पो० रु

दुमयसर्वानंदमये चक्रे स्थिते त्वयः ॥ तदुक्तमुपसंहरति ॥ क्रियाचैव स्व रूपत्वादेवं च
 क्रमयं स्थितं ॥ क्रिया क्रियाराक्तिविश्वस्य मोदनात् प्रावणान्नये तुक्तं चक्रं नाक्रियार
 देनाविरचनाममवासादिराक्तिप्राधान्येनातसंज्ञो निष्पादियोन्यंततत्तन्मुद्रारूपे
 ण चैतन्यात्मस्वरूपत्वात् चक्रमयं त्रैलोक्यमोहनादिसर्वानंदमया तन्नवचक्रमयं
 स्थितमित्यर्थः ननु यदा सा परमाशक्तिरिच्छाया विश्वरूपीणी मुपक्रांतं पुनः क्रि
 याचैतन्यरूपत्वात् नवचक्रमयं स्थितमित्युपसंहरियत इत्याशंका तर्हि महाप्रकृतौ
 पसंहारस्त्वयमित्याह ॥ इच्छारूपं परं तेजः सर्वदा तावये बुध ॥ परं तेजः शिवशक्ति
 सानरस्य रूपपरी ॥ मयं ज्योतिः ॥ इच्छारूपं स्वेच्छारुतनाना रूपप्रपंचमयं ॥ सर्वदा
 कालत्रये पिता वये बुधः साक्षात्परशिवरूपनिजगुरुकृताक्षपातेन तांशं कान्त
 मेलजाजगुसा ॥ चेति पंचमीकुलंशीलं च जातिश्चैतत्प्राशः प्रकीर्तिताः इति

32

नियुक्तवचनोक्तपरिपाटितपाशाएकतयापरिस्फुटत्परशिवाहेनावःस्तेछया
कल्पितनानारूपप्रपंचमयश्चवचक्ररूपेणपरिणतंपरामयंतेजःसर्वराजावयेति
त्वर्थः॥पुनरस्यैवचक्रसंकेतकःपुनःस्पष्टमेतत्तत्रादौत्रियेणापिशक्ती॥नो
त्रितयेनचपद्मद्वयेनचान्यस्पृग्ग्रहत्रितयेतच्च॥पंचशक्तिचतुर्वक्त्रिपद्मद्वयेन
चान्यस्पृग्ग्रहत्रितयेतच्च॥पंचशक्तिचतुर्वक्त्रिपद्मद्वयमहामयं॥इतिपूर्वमह
चक्रेणकेनवक्त्रिनाद्वयोशक्तिर्नामैकःप्रकारःतैश्चराकशक्तिद्वयरूपैस्त्रिको
णोपुनर्वक्त्रित्रयेणशक्तिरनोत्रितयेनचापराःप्रकारःत्रयमर्थःत्रिकोणानामोवा
परिविस्तारक्रमेणपुनर्वक्त्रित्रयेणशक्तित्रयेनाजातेपरःप्रकारोभवतीति॥पद्मद्वये
तत्तत्ग्रहत्रितयेनचान्यःप्रकारःपद्मद्वयेरेखात्रयोतरालमोरष्टदलंषोडशदलं
चेति॥नृगहत्रियं॥चतुरस्त्रमणवैरुतेसतिपंचशक्तयश्चत्वारोवक्त्रयःपद्म

द्वयं च महात्रयं चेति॥ परिपूर्णं महाचक्रं समष्टिरूपं तत्प्रकारं नमो विविच्य
विहणोति॥ तत्प्रकारः प्रदर्शतो तत्राद्यनवयोनिस्मान्न दिदरा संयुतं॥ मनुष्यो
निपरं॥ विद्यात्रतीमं तदनंतरं॥ अष्टाष्टदलोपेतं चतुरस्त्रमात्मितं॥ चक्र
स्य प्रकारं कथितं परमेश्वरि॥ तत्प्रकारो जातावेकवचनं॥ तत्प्रकाराः प्रद
र्शित इत्यर्थः तत्र तेषु प्रकरेषु आद्यनवयोनिवृत्तिनैकेन शक्तिनोद्भात्म्यमित्यस्य
विवरणं एकस्य वृत्ते द्वयोः शक्त्याश्च संयोगे सति वैदव्यत्रिकोणा एकोनो नवयोनि
चक्रं न वेदितुं यः तेन दिदरा संयुतं मनुष्यो निपरं विद्यात्तेन नवयोनिचक्रेण सं
युक्तं दिदरा संयुतं दशरद्वयं संयुतं मनुष्यो निचतुर्दशकोणं परं द्वितीयं विद्यात्
जानीयात्॥ तैश्च वृत्तिभिरशक्तिभिरुत्पन्नैश्च चक्रैश्च दशरद्वयं चतुर्दशरद्वयं च
क्रैश्च तमं द्वितीयं चक्रं न वृत्तीत्यर्थः॥ तदनंतरं सष्टाष्टदलोपेतं चतुरस्त्रमा

३३

त्वितं॥ तदनंतरं तेन चक्रद्वयेनानंतरं॥ मवधानेन सितमयं तमव्यवस्थितं अष्टदलक
मलेन षोडशदलकमलेपेतेनोपेते चतुरस्त्रमात्मकं॥ तृतीयचक्रमित्यर्थः एकेन
चक्रावयवत्रितयस्य प्रत्येकस्य सष्टिस्थितिः॥ संहारनेदात्तयथा चतुरवत्रयं सष्टि
सष्टिषोडशदलपञ्चसष्टिस्थितिः॥ अष्टदलपञ्चसष्टि संहारः एवं चक्रमयं सष्टिमय
त्वात् एव चतुर्दशरद्वयं सष्टिस्थितिः संहारः एवं चक्रमयं सष्टिस्थिति
मयत्वात् एवमष्टकोण संहार सष्टिस्थितिः त्रिकोण संहार सष्टिस्थितिः वैदवं संहारः॥ ए
वं चक्रमयं संहारमयत्वात् वैदव्यचक्रमारम्भचतुरस्त्रा नोद्धारः सष्टिरित्यर्थ
॥ एवं सर्वमेतन्मनसि विधायाह॥ चक्रस्य त्रिप्रकारं कथितं परमेश्वरि॥ ननु
त्रैविध्यमुक्तं तद्दीर्घचक्रमध्यचक्रमारम्भकिमुत्पादयितुं न शक्यत इत्याह॥ सष्टि
स्थितनवयोनिादिष्टं तसंरुदिः पुनः एष्ट्यादिनवयोनिं तमितत्र नवयोनिशब्देन

यो. ५०
३५

सथा एकं॥ नवमं त्रयस्त्रयं स्यादिति॥ तत्र येण चतुरस्रत्रयेण मनुकोणं चतुर्दश
कोणं स्पष्टमन्यत॥ उक्तानां नवचक्रं सर्वाशापरिपूरकं सर्वज्ञोत्तकरं गौरि सर्वसौ
जाग्यरायकं॥ सर्वार्थसाधकं चक्रं सर्वरक्षाकरतथा॥ सर्वरोगहरं देवि सर्वसिद्धि
संघतथा॥ सर्वानंदमयचापिनवमं प्रणु सुंदरि॥ त्रैलोक्यमोहनं लोकतइतिलो
कः लोकनेतेनेतिलोकः॥ लोकयतीति लोकइतिकर्मकराण कर्तव्युत्पत्त्या मेयमा
नमाइलक्षणं त्रैलोक्यं तस्य मोहनं तिरोधायै तत्रतीत्युत्पादनेन सर्वाशापरि
पूरकं आशानामाइलक्षणं परमपराधार्तरेषु स्पृहातस्याः सर्वस्याः स्पृहामान्तरिपूर
कं॥ नित्यपरिपूर्णं इन्निलक्षणं परमशिवसामरस्यप्रतिपादनेन सर्वज्ञोत्तकरं सर्व
स्यस्तित्यादेः शिवो तस्य उपभुं पुरितत्वं क्रमेण ज्ञोत्तस्य संहारलक्षणं स्फकारकं
नेदप्रपंचलयरूपत्वात् सर्वसौजाग्यरायकं सर्वसौजाग्यसर्वस्पृहणीयता तस्या

३५

कं सर्वस्पृहणीयपरमेमास्पर्दपरशिवैक्यप्रतिपादनेन सर्वार्थसाधकं सर्वेषां वैरिका
नां त्रिकोणं क्रियाणामप्यर्थः॥ प्रयोजनं परशिवप्राप्तिः॥ तदुक्तं महाकविनिः बकु
धाप्यागमैर्निष्प्राः पंथानः सिद्धिहेतवः॥ त्वय्येव निपतं तेषां जाकवीया इवाणं वेइति
तस्माधुमतिः॥ तस्य सर्वार्थसाधकं॥ सर्वरक्षाकरं रक्षानामप्रतिकूलपराधार्तुपह
तिपरिहारः॥ पृथिव्यात्मात्मकं सर्वमेव प्रतिकूलपराधार्तुः॥ तस्मात्सर्वस्मात्तरक्षा
शिवो हेनावनालक्षणं करोतीति॥ सर्वरक्षाकरं॥ तदुक्तं परांपंचाशिकाया॥ अ
हमिप्रलयं कुर्वन्निदमः प्रतियोगिनः पराक्रमपरो जडेस्विन्नवमशिवपदमि
तिः सर्वरोगहरं अनेदप्रतीतिहेतुत्वात्॥ अत्रैवोक्तं विकल्पमरोगाणां हारिणीस्व
चरापरेति॥ सर्वसिद्धिमयं सर्वस्य सिद्धिरुत्पत्तिः स्थितिः संहारश्च तन्मयः॥ त्रि
कोणस्य सर्वस्य स्थितिः संहारहेतुत्वात्॥ तदुक्तं मीश्वरप्रत्यनितायां॥ चिति

मो० रु०

३६

स्वतंत्राविश्वसिद्धिहनु रिति॥ सर्वानंदमंशिवशक्तिरूपाप्रकाशविमर्शसा
मरस्यरूपत्वात् अत्र सर्वत्र प्रवृत्तिनिमित्तनेदादैतनेदादैतविश्रान्तिरेव परमार्थ
॥ पूर्वोक्तवासनाचक्रस्य प्रयोजनमाह॥ अत्र पूज्यामहादेवीमहात्रिपुरसुंदरी॥ महा
देवीमहतीदेशकालाकारैरनाकलितत्वात्॥ देवीद्योतताद्वितीदेवीपदानिधेयाविम
र्शरूपा अत्र त्रिधा च नवधा च पूर्वोक्तवासने च क्रमं महात्रिपुरसुंदरी स्वस्वात्मतमा स
र्वस्वरूपा मत्वा त एव विधा स्वसंविदेवता पूज्या वस्ममाणा त्रिविधरूपया पूजयाना
वनीमात्रैलोक्यमोहनारितचक्राणां स्वस्वनामानुरूपलक्षणफलान्मुक्तेरानीस
मष्टिचक्रस्यापि फलमाह॥ परिपूर्णमहाचक्रमजरामरकारकं॥ परिपूर्णमहायो
निमध्यमहाविदुस्फुरत्प्रकाशविमर्शसामरस्यरूपपराप्रज्ञापटलमयसर्वाव
रणसमग्रमहाचक्रविश्वमयं विश्वोत्तीर्णपरा मयत्वात् अजरामरकारकं॥ अजर

३६

कालत्रयातीतत्वात् अमरः अतएव उत्पत्तिविनाशहितत्वात् अजरामरः शिवः स्व
जकस्य कालातीतनित्यपरशिवप्राप्तिलक्षणमित्यर्थः चक्रसंकेतमुपसंहरति॥ एव
मेष्टमहाचक्रसंकेतः परमेश्वरि॥ कथितस्त्रिपुरादेव्या जीवन्मुक्ती प्रवर्तका इति॥ ए
वमुक्तमहाप्रकारेण त्रिपुरादेव्याः॥ पूर्वोक्तलक्षणायाः महाचक्रसंकेतः षड्विंश
तत्वरूपत्वात् महाचक्रं जीवतो मुक्तिजीवन्मुक्तिमुक्तिर्हि बधुनारावचनं घण्टादिपा
शाष्टकेन परशिवादिगुरुपरमदेवताधिगतपरमार्थचक्रसंकेतः॥ स्वपरामर्शक
स्य महादेवसकलपापनाशनेन शिवाहंनावनाशं प्रवर्तयतीत्यर्थः॥ इति श्रीमत्प
रमयोगोदपरमहंसपुष्पाक्षरनाम शिष्यपरमहंसाम्तातंदनाम योगिप्रवुरवि
रचिता योगिनीहृदयदीपिकायां चक्रसंकेतः प्रथमः पटलः॥ १॥ द्वितीयां संकेत
कश्चोरजनप्रवृत्तमेफलप्रतिपादनपूर्वकं वक्तुं प्रतिजानीते मंत्रसंकेतकमित्या

मो. ५०

३९

दिना॥ मंत्रसंकेतकं दिव्यमधुना कथयामि ते॥ महेत्वा त्रिपुराकारि वीरचक्रेश्वरो
नवेत दिव्यं प्रकारविमर्शरूपपरशिवपरशक्तिः प्रतिपादनपरत्वात् मंत्रसंकेतकं
॥ मननात्रामते साधकमिति मन्त्रमन्त्रश्चिन्मरीचयः तदाचरुत्वात्॥ वैस्वरिवर्णा वि
ना सन्नतानां सौजाग्यविद्यारिनां मनननाणानां ननु संकेतपदव्या॥ मननात्रागध
मां सौमत्रो मे परिकीर्तितः॥ इति॥ संकेतपूर्वोक्तलक्षणं॥ प्रकाशात्मको हं ते विमर्शरू
पिणाः कथयामि॥ हरमृगमतां नमामीत्यर्थः॥ महेत्वा यस्य मंत्रसंकेतस्य वेत्ताज्ञाता
त्रिपुराकारः वेदनसं परिस्फुरत्परमशिवनारायणः वीरचक्रेश्वरो नवेत्॥ वीरपूर्वो
क्तलक्षणः तेषां चक्रसमूहः तस्येश्वरः परशिवः॥ कोऽर्थः एतन्मंत्रसंकेतप्रतिपा
दितश्चाविद्यामन्त्रार्थस्य ज्ञतिपरो जावना प्राशस्मृशाली परशिववत् नवेदित्यर्थः
॥ पूर्वमनेतरोक्तत्रैलोक्यमोहनादिनवचक्रेश्वरीमन्त्रानेवोपक्रममंत्रसंकेतमारभ

३९

ने॥ करमुद्रिकरीत्याद्यादितीमाचात्मरहिका॥ आत्मासनगता देवि नतीमातदनंत
रं॥ चक्रासनगता प्रश्वात्सर्वमन्त्रासनस्थिता॥ साधसिद्धासनापरीमाया लक्ष्मीमयी
परा॥ मूर्तिविद्याचसा देवी सप्रमीपरिकीर्तिता॥ अष्टमावाहिनी विद्यातवमी नैरवी
परा॥ मूलविद्यातयारव्यातात्रैलोक्यवशाकारिणी॥ करमुद्रिकरी आत्मतत्त्वगतमो
रमुद्रिकरी चक्रकर्मकरणात्मनोर्दयोः शुद्धतत्त्वजमनावनामया शुद्धिरात्मकरयोः प
रामते सस्मदुरुक्तरीत्या कर्मदिमानः पानीनोकरयोः अशुद्धतत्त्वातर्गतमोरमुद्र
योः शुद्धतत्त्वजमनावनामया शुद्धिः तत्करी मे विद्या॥ पराहं ता प्रतिपादनेन परत्वात् अ
त्रैव ह्यतिकर्मदिमाणा वैमनात् करमुद्रिकरी स्मृतिनिमायात्रैलोक्यमोहनचक्रे
श्वरीत्यर्थः॥ नन्वत्र करमुद्र्यादिमन्त्राणां संख्यामेव करोति किमिति नोद्धरति॥ उच्यते॥
वामके ररास्त्रेण वा सा मुद्धारः॥ अत्र त्वज्ञानार्थप्रतिपादनपरत्वात्॥ अशास्त्रस्य नमं

मो. ५.
३८

त्रोदारः क्रियते ॥ इति द्वितीया न्यात्मरक्षिकेति ॥ नेदलक्षणविपक्षसंकटोत्तारणं
परमिहात्मरक्षणं ॥ इत्यस्मदुक्तरीत्यानेदप्रपञ्चलक्षणप्रतिपक्षसंकटोत्तारणमने
दप्रतिरूपोपराहताप्रतिपादनेन चात्मनः करोतीत्यात्मरक्षिकाद्वितीया सर्वाङ्गापरि
पूरणारव्यद्वितीया चक्रेश्वरी विद्येत्यर्थः ॥ आत्मासनगता देवित्वतीया ॥ अष्टचक्रम
तु देवतात्मना साविमर्शमनयस्वनासनमित्यस्य दुक्तरीत्या साधकचक्रमन्त्रदेव
तानां स्वसंविद्रूपतया तु संधानलक्षणसनचतुष्टयविद्यानामादित्वात्मासनग
ता विद्या इतीया सर्वसंज्ञोत्तलक्षणततीया चक्रेश्वरी विद्येत्यर्थः ॥ तदनंतरं चक्रास
नगता विद्या इतीया सर्वसंज्ञोत्तलक्षणततीया चक्रेश्वरी विद्येत्यर्थः ॥ तदनंतरं चक्र
सनगताश्च नंतरं चक्रसंकेतोक्तचक्रासनपुक्ता चतुष्टयविद्यासर्वसौजात्यस्य कल
क्षणचतुष्टयचक्रेश्वरी विद्येत्यर्थः ॥ पश्चात्सर्वमंत्रासनस्थिता अवेतरोक्तवासना

३८

ननत्राणां विन्मरीभिः प्रसरास्थिता वरणा देवमामेनासनास्थिता पंचमी विद्या सर्वा
र्थसाधनलक्षणपंचमचक्रेश्वरी विद्येत्यर्थः ॥ साधसिद्धासनापरी सर्वपीवनि
व्रासित्यः सर्वगां विन्मरीचम ॥ रम्मास्वावाकराकारारहंतु कुलमातर इति प्रमा
णवचनोक्तरीत्या विन्मरीच्या वरणा देवताः स्थिक्रमरूत्वा तसाध्याः तदुक्तमत्रैव स
ष्टिस्तेन वयो न्यादिष्वप्यंतं सहतिः पुनः एष्यादिन वयो न्यतमिति ॥ अत्र सिद्धिः सहा
रः तदुक्तमीश्वरप्रत्यनिज्ञायां चितिः स्वतंत्रा विष्णुसिद्धिहेतुरिति ॥ एवं सष्टिसंहार
क्रमेणानुसंधायमाना वरणा देवतानां अस्मिन् स्थिता विद्या सा च्यसिका सनाप
री ॥ सर्वरक्षाकरनामधेयमष्टचक्रेश्वरी विद्यात्म्यः ॥ माया लक्ष्मी मयी परा म
र्त्ति विद्या च सा देवी सप्तमी परिकीर्त्तिता ॥ इति अस्मा विद्यायाश्चतुःशतीशास्त्रे तु
तत्त्वादत्रोदारः क्रियते ॥ माया तु वनेश्वरी बीजलक्ष्मीः श्रीबीजतन्मयी तत्प्र

यो० रु०
३५

चुराततद्वयोर्दगतापराचुर्दशमुतंनडेतिथीतसमन्वितं॥रतीमंत्रस्तुप्रोणिहृद
मंनैरवात्मनः॥इतिपरात्रिंशकोक्तबीजंपरावाचकत्वात्तदीजत्रयात्मिकामूर्तिवि
द्याचसासत्पमीसर्वरोगहरानिधानसप्रमचक्रेश्वरीविद्येत्यर्थः॥अष्टम्यावाहिनी
विद्याओतरस्यनिजसंविदात्मनोमातुरक्षकाराणात्मनावहि॥मेमसंविदिसमर्पण
तदावाहनं समरसत्त्वमोक्षणा॥इत्यस्मदुक्तरीत्याहमकमलकर्तृकामधेस्वरस
संवित्कलाआत्मातसासंयुज्यतेमनइदिमेराइदिममधेनेतितत्रोतरोक्तपरिपा
रावहिःप्रसारलक्षणावाहनविहिताष्टमीसर्वसिद्धिप्रदानिधानाष्टमचक्रेश्वरीविद्ये
त्यर्थः॥नवमीनैरवीपरा नैरवीविश्वस्यनरणातस्त्रितिहेतुतमारक्षणात्परचिन्मात्रप
र्भवसानलक्षणासंहारकारणात्मावमनासृष्टिहेतुतमावननुनैरवीचतुःशती
शास्त्रिनोदताकिमसत्रनोदतासप्रमचक्रेश्वरीविद्याचोदतेत्यत आह॥मूलवि

२५

द्यातथाप्रोक्तात्रैलोक्यवशकारिणी॥मूलंविश्वस्यशिवादेर्जस्यतस्मद्विंशतत्वात्म
ःप्रकाशविमर्शसामरस्यरूपंतेजोवेदमतीतिमूलविद्यातमाप्रोक्तानैरवीकथिताना
न्याअस्मास्तत्रैवोदतत्वानात्रोदतः॥अन्यथासप्रमचक्रेश्वरीवदुदरेत॥वृक्ष्यति॥म
लेनव्यापकत्वासः॥कर्तृव्यःपरमेश्वरीतित्रैलोक्यमुक्तलक्षणावशो करोतिसर्जन
संहारैःस्वामन्तं करोती॥तिवृक्ष्यमाणपूजासंकेतवक्तृमोक्षमपिन्मासंनवचक्रे
श्वरीविद्यानाप्रसंगात्तमंइकक्षुतिन्यायनाह॥एवमवप्रकारास्तुपूजाकालेप्रप
लतःएतीःक्रमेणन्यस्तथाःसाधकेनकुलेश्वरि॥एवमुक्तप्रकारेणनप्रकारास्वे
ताश्चक्रेश्वरीतिविद्याःसाधकेनएतद्विनासकनमोक्षमात्मनःसाधयितुमिच्छता
कुलेश्वरि कुलेमेममानमातरूपंचिह्नगम्यचडिकाशमेममानामिति॥लक्षणाकु
नप्राततोव्रजतिमत्रविश्रममितितस्यसर्जनेसंहारैचेश्वराअत्रश्रुतिः॥मयोर्णा

मो० रु०

४०

नानिःसृजतेग्रसतेवेति॥आज्ञावतारेत्युक्तं॥स्वेच्छमैवजगसर्वं॥निगिरत्युद्धिरस
मीति॥पूजाकालेवह्यमाणसंकेतेक्रमः॥प्रयत्नतःप्रयत्नतस्तवासौबुव्यापारोतिव
रावितइतितंत्रातरोक्तरीत्याश्रयावेशितमाक्रमेणान्यस्तव्यास्तस्थानान्याहपाराश
रंघाजानरुगुदलिंगाश्रकेषुच॥आधारेविन्यसेमूर्त्तिस्तस्यामावाहनीत्यसेत॥मूले
नव्यापकन्यासकर्त्तव्यःपरमेश्वरि॥पाराशरंघाजानरुइत्यःदिस्मरंआधारेवि
न्यसेमूर्त्तिपारादीनावाहनेनप्रसिद्धतातद्व्यकरणं॥आधारमूर्त्योरंतरव्यो
तनाथंआधारेपूर्वांकेचतुर्दलेमूर्त्तिमूर्त्तिविद्यान्यसेस्मरेत्॥अस्यामूर्त्तावेवा
वाहनीत्यसेतमूलेनव्यापकन्यसःकर्त्तव्यःपरमेश्वरि॥मूलेननवमचक्रेश्वरी
विद्ययासौनाम्पविद्यमेतिमावतस्मष्टमन्यत॥नवचक्रेश्वरीविद्ययासौनाम्पवि
द्यमेतिमावतस्मष्टमन्यत॥नवचक्रेश्वरीविद्यातान्यासमुक्तातराधारनवचक्राणां

४०

चितालक्षणांमोनरन्यासमाह॥अकुलारिषुपूर्वांक्तस्थानेभरिचिंतयेतचक्रेश्व
रीसमायुक्तंनवचक्रपुरोदितःअकुलारिषुअकुलेविषुसंज्ञेचेत्प्रपूर्वांक्त
स्थानेषुआदिशेषेनाष्टौवक्रिशाक्तनान्यनाहतविशुद्धलविकाश्रनुवातरवि
द्वोगस्येतेःपुरोदितंचक्रसंकेतोदितंचक्रेश्वरीसमायुक्तंनवचक्रेश्वर्यधिष्ठि
तंपरचितमेत॥अकुलेसुमणामूलजागसहस्रदलकमलेत्रिपुराधिष्ठितंत्रैलो
कमोहनचक्रंवक्रावाधारचतुर्दलकमलेत्रिपुरेश्वरीयुक्तसर्वाशपरिपूरतां॥
चक्रेशांकेस्वांकेस्वाविष्णुनस्थितपद्मदलकमलेत्रिपुरसुंदर्यधिष्ठितंसर्वसंज्ञे
नकनानौदशदलकलेत्रिपुरवासिमधिष्ठितंसर्वसौनाम्पदामकंचक्रं॥अनाह
तेहृदिदादशकमलेत्रिपुराश्रीसमधिष्ठितंसर्वार्थसाधकंचक्रंविशुद्धौषोडश
दलकमलेत्रिपुरमालिन्यधिष्ठितंसर्वरक्षाकरंचक्रंलेविकाश्रअष्टदलकमलेत्रि

मो. रु.
४१

पुरासिद्धिधितं सर्वारोगहरं चक्रं ॥ नुवोंतरेदिदलकमलेत्रिपुरोवाधिधितं स
र्वसिद्धिप्रदायकं चक्रं इंदौललादेविंदौमहात्रिपुरसुंदर्यधिधितं सर्वानंदकरं च
क्रं नावमेदित्यर्थः ॥ पूर्वोक्तविधानानवचक्रं पुरीणं नामान्वाह ॥ तत्राद्यात्रिपु
रादेवी द्वितीयात्रिपुरेश्वरी तृतीया च तथा प्रोक्ता ॥ देवीत्रिपुरसुंदरी चतुर्थी च म
हादेही वित्रिपुरवासिनी ॥ पंचमी त्रिपुराश्रीः स्मात्षष्टि त्रिपुरमालिनी सप्त
मी त्रिपुरवासिनी ॥ पंचमी त्रिपुराश्रीः स्मात्षष्टि त्रिपुरमालिनी सप्तमी त्रिपुरासि
द्धिरष्टमी त्रिपुराविका ॥ नवमी तु महादेवि महात्रिपुरसुंदरी ॥ सप्तमस्तनत्रेता
श्रविविधानवचक्रं पुर्यः ॥ पारादिशकुलादिस्थानेषु रूपेण नावरूपेण च क्रमेण
न्यस्तव्या रावनेत्याह पूजयेच्चक्रमादेतानवचक्रं पुरोदिते ॥ एतास्त्रिपुराद्याविद्यान
वचक्रं पुरोदिते त्रैलोक्यमोहनं चक्रमित्यादि पूर्वोक्तनवचक्रं इत्येकवचनं

४१

अन्योन्याविशेषकथनार्थं अकुलादिनवस्थानेषु अन्योन्यसंयुक्ततमैव विजवि
तेषु नवचक्रेष्वित्यर्थः ॥ क्रमात्पूजयेच्चत्रैलोक्यमोहनं चक्रमारत्यप्रतिचक्रमैके
का पूजयेदित्यर्थः ॥ ननु किमासनवधनं स्वानाविकेनेत्याह ॥ एव नवप्रकाराद्यापू
जा कालेतु प्रवर्तिराकाका रास्याद्यशक्तिरजरामत्तकारिणी ॥ आद्याशिवादिहि
त्येतसजगतो निरातत्वात् आद्यशक्तिः आद्यस्य सकलवर्णादिभूतस्य प्रकाशत्वात्
नः परमशिवस्य शक्तिर्विमर्शरूपिणी राकाकारातेन निरंतरसामरस्यमापन्ना प
रापूजा कालेतु तथानवति ॥ एवमुक्तप्रकारेण नवप्रकारानवधानिना एव विध
पूजकस्याजरामरकारिणी ॥ अजरामर उक्तलक्षणः शिवः तत्त्वमस्य करोति अत्रै
व वस्तु तितव नित्यादिता पूजात्रिजिनेदैव्यवस्थितेति प्रासंगिकमुपसंहृत्य प्ररुते मे
व प्रधानं मंत्रसंकेतकस्तस्यानाकाशे व्यवस्थितः ॥ नानामंत्रक्रमेणैव पारंपर्ये

मो. ५०
४२

लज्जते॥ तस्मात्परमशिवस्य सामरस्यरूपायाः परमात्मो मंत्रः सौतापविद्यारू
पस्तस्य संकेतो गुह्यप्रदर्शनं नानाकारो नतरवक्ष्यमाणपद्धि रूपः नाना मंत्र
क्रमेणैव नंतरपूर्वाक्तकरमुद्यादिना नाप्रपंचपरिपाद्यैव पारंपर्येण लज्जते
॥ सोऽप्यनावरोह हरिस्ता शिवादिस्वरूपमंतपरस्परपदेशाक्रमेण लज्जते नान्य
था पारंपर्यविहीनानां मसंश्रयवृत्तां च वनरत्ना चौर्यगताक्षरपाठमात्रपर्य
स्त्रितानां मनुष्यांश्चैव केन मिलितमर्थः॥ अत्रैव वक्ष्यति॥ पारंपर्यविहीना मेजा
नमात्रेण गविता तेषां सममूलो पेन विकुर्वन्ति मरीचयः॥ उद्दिष्टमंत्रसंकेत
स्य विनांगं प्रतिजानीते॥ पद्धिं तनुदे॥ वैशिकं यथा मितवान्मे॥ पद्धिः अनंत
रवक्ष्यमाणजावार्थादि प्रकारेण पद्धिः अनघे परशिष्यत्वादिराश्रयि ते तेन तव
मंदंशरूपाया विमर्शराकेः प्रकारात्मको हं कथयामि तद्विनांगमाह॥ जावार्थः

४२

संप्रसादार्थे निगर्तश्रव्यश्रवकौलिकः तथा सर्वरहस्यार्थो महातत्त्वार्थ एव च॥ वक्ष्य
माणलक्षणत्वात् स एवार्थमेवैतत्तपोराविन्यासक्रमेण लक्षणानि कथयिष्यामि
जावार्थमाह अक्षराध्यादि जावार्थः केवलः परमेश्वरि॥ अक्षरं तीत्यक्षराणि॥ नित्य
परशिववाचकत्वात्॥ किंच तीत्योऽप्यापारेण्यं जकस्तेषामंतरावाक्षराण्येव वीरुरा
णि तेषामर्थो निधेयः श्रीसौतापविद्यावमवपंचदशाक्षराणामर्थो जावार्थः॥ अक्ष
रार्थमेवाह॥ योगिनीतिस्तथावा रे वीरे ईः सर्वरात्रिमे शिवशक्तिसमायोगाजनि
तो मंत्ररजकः योगिन्यः योगः शिवसंबधः नित्यं विद्युते आसामिति योगिन्यः विमर्शरा
त्रं श्रुतेषां ज्ञानक्रियात्मकनारती एषिवीरुदाण्यः वीरा उक्ता र्थाः योगिनी नित्य
सं॥ बध्नतां श्रवकारां श्रुता वामा ज्येष्ठा रौद्रात्मजसुविष्णुरुद्राः सृष्टिस्थिति संहार
रकर्तारः वीरे उः सृष्टिस्थिति संहार परातानारव्याकारिणः रागां विनात्मनः शिव

यो. रु.

४३

शक्तिमिथुनत्रयसमष्टिरूपाः त्रिवीजशिवरवर्निकामकलात्रयानिधेयः तैविद्या
ह्यनानिधेयमयैः मिथुनचतुष्टयैः शिवशक्तिसमायोगात् ॥ शिवशक्त्योः समागमः स
मकंस्तन्मिथुनीरुतमंत्रराजकः सौनाग्यविद्यारूपः सकलमंत्रात्रयत्वात्जनितः क
लआदिकर्मलिकः जनितः ज्ञावितइतिभावतत्तस्यार्थस्यनित्यत्वात् ॥ अथममाथोमया
सौनाग्यसुधोरमेप्रपंचीतः ॥ मयासैवमहाविद्यात्माभानाचतुरचमैकनिश्रान्तिः ॥ चतु
राननारिजननीजाताचतुरात्मवर्गफलरात्री ॥ अक्षरविमर्शरूपास्वाशौनीत्याचतुष्क
लासैववामारीछादिसमान्यकरोतद्वंद्वान्यसुनिचत्वारिचामाशोब्रह्मास्यादिहैवतस्य
नारतीशक्तिः अनयोरेतन्मिथुनसष्टिः प्राग्वाचवात्मकंबीजं ॥ ज्येष्ठशोविष्णुः स्या
ज्ञानाविश्वंजावातयोर्मिथुनं ॥ इदमेवदक्षिणान्वयरूपं श्रीकामाजमध्यास्ते ॥ रौ
प्रात्मकः स्फुरदः क्रियामयीशक्तिरस्मरुशालीमुगलमिदं तान्निमंबीजंजनयतिपञ्च

४३

मान्नामः ॥ स्यादेविकास्वरूपः शंभुः शंतात्मिकास्यशक्तिः स्यात् ॥ मिथुनमिदंशि
वशक्त्योरुत्तरसमयात्तुमंमपितिष्ठेत् ॥ एवमुत्तरशक्त्योश्चतुरंशद्वरुपिणी
पराज्ञाता ॥ चतुरन्वयात्मिकमेषप्रपतीमारकामयाविद्याः ॥ सष्टिः पूर्वाम्नायोवाय
वबीजंतदात्मकंत्रिविधं ॥ सष्टिस्थितिसंहारैर्निजाः सष्टिस्त्रिमूर्तिमूर्तिः स्यात् ॥ ब्र
ह्मात्रसष्टिसष्टवधिपतिरेतस्मनारतीशक्तिसौमहस्यार्थः स्यात् ॥ एवशिवशक्ति
वाचकस्यापि ॥ सस्यार्थस्यादत्रस्वशक्तिमयरूपसार्गसंयोगात् ॥ सष्टिस्थितौनुवि
ष्णुः कर्ताविश्वंनरास्यशक्तिस्यात्विष्णुः कलिपेरर्थोऽललिपेरेतस्वशक्तिरर्थः स्यात्
॥ रुद्रोधिपतिः शक्त्योरोऽस्यात्तत्रसष्टिसंहारे ॥ हरवर्णमुगलमनयोर्वाचकमर्थो
त्रस्यरुद्रः स्यात् ॥ रुद्राक्षरसंपर्कात्तरोऽतीतशक्तिरत्रहस्यार्थः ॥ अत्रतुशक्त्योः
प्राथम्यशक्तिबीजतत्वात् ॥ अधिवसतः शिवशक्तिसर्गमाख्यातयोः मयीकाम

मो० रु०
४४

कलाकलमित्रा॥ वृमममीरक्तमुक्तमिश्रतनु॥ रक्तोविंदुः शक्तिः शुक्लः संतुपर
स्तदैकार्यं रक्तं वृद्धितीमबीजं स्थितिरूपरक्षिणात्वात्मसात॥ स्थितिसंस्थादिविने
हातवसंतिताएव देवतास्तत्र॥ अत्र कलवर्णामध्यस्थितो हकारः स्थितिः स्वरूपत्वम
संशोतमतिपरध्वनिरूपः सविदवराकारः॥ सहीरात्मकपञ्चमसमये तत्तददेव
तात्रीये॥ संकुतिसंस्थादिवशात्ताएवात्रपि देवता न्यवसन्॥ स्रष्टैशक्तेर्निमित्तप्राधा
त्याच्चास्यशक्तिबीजत्वात्॥ सात्मासंरुतिस्रष्टैशिवमेतन्नाव्यनासने शक्तिः॥ त्रिम
मेतु शीमबीजेनारव्यारूपान्नरान्वात्मनिनौ॥ शक्तिश्चिवावधिवसतो निरंतरं साम
रस्यमापनौ॥ स्रष्ट्यादिनेदजिन्नश्रीविद्यावर्णमुगलनवकान्मानवनादवर्गरूपामा
नासामध्यमानिधावितना॥ शष्टस्मरौ रूपरसगंधौचेति तत्तत्समाणि॥ व्याप्यव्याप्य
कलावातपंचदशस्युः क्रमेण तत्संख्याः तिष्ठमश्रुकलानित्यास्तदन्तिकाः स्युः सयैव

४४

तत्संख्यैः॥ वर्णैस्समष्टिरेषविद्याव्याप्नोति नानि सर्वाणि॥ सर्गादिस्थितिरूपः स्वरौ
रागुनिस्तदात्मनाविततः॥ सर्गेण कादिवर्णैरपिषुडिशद्विरात्मनोवमवैः पुनरहं
जनविंदुप्रनेदजिन्नास्तत्रदत्तारावामवाम॥ पडिशस्वरव्योकास्तत्वमयानश्रुते
हसामीता॥ व्यष्टिसमष्टिविनेदश्चतुरात्मानत्वबीजपाठमयी॥ चतुरत्वमात्मनापिच
माताष्टकमारकामयीविद्या॥ इति तुरीयमंत्रस्यार्थमाह॥ तन्मयी परमानंदनेदितां स्प
दरूपिणी निसर्गसुंदरी देवीज्ञात्वास्वैरमुपासते॥ तन्मयी नारत्यादिब्रह्मादिचतुर्भिश्चुन
वाचकबीजत्रयसमष्टिरूपवाच्यां परमानंदनेदितां॥ परमशिवसामरसपरिस्फुरत्प
रमानंदविनेदिनां स्वरूपिणी शिवादिहितं तपडिशन्नत्वसंदरूपिणी त्रयनिजविज
वानिसर्गसुंदरी सर्वप्राणिप्यात्मतया प्रेमास्परीजन्ता महात्रिपुरसुंदरी प्रकाशविमर्श
सामरस्यरूपां प्रराज्ञात्वास्वैरमुपासते स्वेच्छमाविहरंति स्वैराचाराजवतीत्यर्थः॥

मो. रु.
४६

व॥ नतस्य कार्यं करणं च विद्यते न तस्य मध्यमधिकं दृश्यते ॥ पराशक्तिर्विविधैव
अथ ते ते स्वाभाविकज्ञानबलक्रियाचेते इति श्रुतिधृतिपारिनापरेवमात्काश्रयि
लमनाह नमूनिमात्पुत्रीणां स्वरूपिणी नवति ॥ कामतिना नानामप्रपचरूपेणमात्
कादेवी तस्मादुक्तरात्तामात्कापश्यंती मध्यमा वैश्वरीरूपेण व्यावृता अत्र श्रुतिः ॥
चत्वारि वा कश्चित्मिता निपरा नितानि विदुः आत्मा मेमनिषिताः ॥ गुहात्राणि निहिता
नेगमंति तुरीयं वाचो मनुष्या वरं तीत्येवमर्थः ॥ आत्मा हि नारत्वा हि सर्वत्र त्रिपुरस
मष्टिरूपता लक्षणपश्यंती मध्यमा वैश्वरि विस्तरप्रकाशविमर्शमारस्यरूपा तु
रीयमंत्रपरवाच्येति ॥ नन्विममकारहकाररूपा परैव तुरीयमंत्रपरवाच्येति ॥ त
त्वरं दमं मंत्रैकत्र निवासति ॥ नचेदेतन्मंत्रस्य तद्वर्णदमवाच्यामाश्रयः संबध
इत्यत आह ॥ मध्यविंदुविसर्गोतः समास्थानममेपरैः ॥ कुटिलारूपके तस्याः प्रतिरूप

४६

विमक्तले ॥ तस्याः परायाः मध्यविंदुविसर्गोतः समास्थानममेमध्यविंदुः अकाराह
कारसामरस्यरूपः ॥ कामारव्यः तदुक्तं कामकलाविलासे ॥ विदुरहेकारात्मा बहिरेत
न्निधुन समाकारः ॥ कामः कमनीयतमेति ॥ विसर्गश्च विंदुव्यासरूपे विंदुदमं नच
कारः ॥ तदुक्तं तत्रैव ॥ कलाचदहनैदुविग्रहो विदु इति ॥ तयोरेतः कामारव्यः कल
योर्दयोरपि मध्ये समास्थानममेनिवासरूपेपरिआहृते वर्णानामाद्ये तत्वात् ॥
आत्मापेक्षा आरेरकारस्य परत्वमाद्यपेक्षया तस्य हकारस्य परत्वम् ॥ तेन परे
अहरेव्यापिनामाद्ये ते अकारहकाररूपे अहरे कथ्येते ॥ कुटिलारूपके कुटि
ले अकुलकुलकुंडलिमौ कुटिलरूपत्वात् तत्र स्वरूपे तयोः ॥ प्रतिविवरूपे विम
क्तले विमत्तशब्देन मूलरूपे ॥ तेन विमदिंदुः कलाविंदुदममात्रावती हकारलि
पिः कोर्धः शिवशक्तिसामरस्यरूपमायोर्द्विंदुतर्गतो निवसति हकारः ॥ तस्य

मो. ५०
४७

आस रूपकलाक्षरावमवाविंदुवमातर्गतमात्रारूपेति तसतो दे देप्पक्षरे अ उ न ल ऊ
इ ली रूपे त इ व म व त्वा च त्रयोः परा रूपयोः प्रतिविंब रूपे विंदु हकाराक्षरे अकार ह
कारयो स्फुरण मस्फुरितत्वादित्यर्थः ॥ मत्री न ग म जू त का म क ला यामकार ह कार
मा स्थितिमुत्पाद्य इदानीं मंत्रे तद्वर्ण म स्थिति क्रमेणाह ॥ मध्यप्राण प्रथारूपस्य
द्व्यो मि स्थिता पुनः ॥ मध्यमे मंत्रे पिंडे वायव्य शक्ति बीजयोर्मध्यगते षडक्षर पिंडे
कामराजारव्ये मध्यप्राण प्रथारूपस्य द्व्यो मि स्थिता मध्यप्राणः कामकला भोगत
विंदुवम मध्यगतप्राण हकारः तस्य प्रथा एषुत्वेन प्रतीतिः श्रुतिगे चरत्वात् तद्रूपस्य
द्व्यो म हकारस्तस्मिन्व्या मि पुनः स्थिता हकारस्य विमर्श शक्ति स्फूर्ति मयत्वात् ॥ त
दुक्तं संकेतपदसां ॥ हकारोत्पत्तिः कला रूपो विमर्श रव्यः प्रकीर्तित इति ॥ रती मे पिंड के
पुनः रा कु कट द म स्फूर्जना ॥ रती म पिंड के शक्ति बीजे चतुरक्षर पिंडे पुनः प्रार्थः द्विती

४७

मवीजवतस्फुरी नावेन स्फुरति ॥ किं तु रा कु कट द म स्फूर्जत रा कु कुटं शप सहा ना
वर्णानां वर्गः तथा च पंच कटं षट् कर मिति ॥ रा कु कटं अ द मो वर्णः विमर्श मयत्वा
यस्य सकारः तद्वर्ण रती म वर्णत्वात् तपो राव्या स प स हारा कु वर्ण तत्रैव व सति ॥ व
किं शदि चतुर्वर्णैः सहितं रा कु मे व चेति पुनः रा कु कट द म स्फूर्जत इति ॥ रा कु क
ट रती म सकारो परिआ नागे न स्फूर्जत्वा का शमानं सकल वर्णा य मनुत्तराक्षर
॥ तदुक्तं संकेतपदसां अकारः सर्व वर्णा यः प्रकाशः परमः शिव इति परावम
वृत्ताकार हकारा च व कामकला विंदु रौ मात्रा यो चेति स्थित्वा पुनः स्फूर्जना व
मासाय एषु जू तौ कामराज बीजा तर्गत ककार मध्यगत हकारे शक्ति बीजादिगत
ः सकारो द्गताकारे च निवसत इत्यर्थः ॥ ननु मध्य पिंडे तती मे पिंडे च परावम
नूत मोरव स्थानमुक्तं ॥ प्रथम बीजे किमिति नोक्तं उच्यते दक्षिण स्तोत्रः पक्षपाति

यो० ५० ॥ योः सौभाग्यदेवतायाः परशक्तिप्रधानत्वात्स्थितेश्च परापरशक्तिस्थितत्वात् ॥
 १४८ मध्यबीजस्य स्थितिरूपत्वात्तत्र विमर्शशक्तेरवस्थानमुक्तं शिवस्य संहाररूपत्वात्
 ॥ शक्तिबीजस्य च संहारात्मकत्वात्प्रकाशस्य तत्रावस्थानमुक्तं विशेषणसा
 मान्यतस्तु वायवे अतएव तदक्षरद्वयसंनवात्तद्विष्णुमयत्वं परायाः कथितमि
 ति ॥ चलत्वात्स्थितस्य तु ॥ धर्माधर्मस्य वाच्यस्य विषयमतमस्य च वाचकाक्षरसं
 युक्तेः कथिता विष्णुरूपिणी ॥ चलतो नावश्चलत्वात्स्थितस्य चलत्वं नाम नश्च
 रत्वं अत्रावशिष्टं किमपि व्याचक्रतत्वादिसकलप्रपञ्चस्थितस्य धर्माधर्मस्य पूर्वा
 क्तनिर्वचनधर्मधर्मपरवाच्यशिवशक्तिद्वयस्य विषयमतमस्य विषयसंसारः मो
 हहेतुत्वात् ॥ अमृतं मृतं मरणं तद्विहितत्वात्तुक्तिः अत्र शक्तिः तमेव न मृत इह
 जयतीति ॥ तन्मयस्य तदुत्तमहेतुत्वात्तयोर्वाच्यस्यानिधेयस्य वाचकाक्षरसंयु

के सङ्गमात्मकशिवशक्तिमयवाच्यवाचकाकारहकारसंयोगात् ॥ विष्णुरूपिणी वि
 ष्याचक्रतत्वादिसमरूपिणी अतएव तेषां समष्टिरूपेण पर ॥ शक्तिमारुको तेषां स
 र्वेषां समष्टिरूपेण त्रिभिर्मयेन सर्वेण पराशक्तिं विष्णोर्नीलां परशिवस्य मातृका
 मुक्तनिर्वचनां ॥ कूटत्रयात्मिकां देवि समष्टिर्व्यष्टिरूपिणी ॥ वाग्रवकामराजशक्ति
 जीजात्मिकां ॥ देवीप्रकाशविमर्शां सामरस्यरूपां अतएव समष्टिर्व्यष्टिरूपिणी
 कूटत्रयात्मना व्यष्टिरूपिणी मिति ॥ आद्यां शक्तिं नावमं तो नावार्थ इति मन्त्रे ॥ आ
 द्यां शक्तिं सकलजगदादिभूतमा इति पूर्वोक्तक्रमेण नावमं तो योगिनो नावार्थम
 नते ॥ नावार्थमुक्तेरानी संप्रदायार्थमाह ॥ संप्रदायो महाबोधरूपो गुरुमुखे स्थि
 तः विष्वाकारप्र-यास्तु महात्वं च यदाश्रयं ॥ सम्प्रदायाथार्थं न कर्णे शिष्यस्य प्र
 दायत इति संप्रदायाः महाबोधरूपः महतो दशकालाकारैरनवस्थितप्रकाश

मो. रु.
४८

स्य बोधः परित्तानं रूपमस्य गुरुमुखे स्थितः ॥ गणतेन त्वमात्मा ममात्मी कृतजगत्त्रयं
॥ उपामोषेय रूपा मशिवा मगुरवे नमः इत्यनिमुक्तवचनोक्तरीत्या आत्मपरमात्म
प्रकृतपरो गुरुस्तस्य मुखे ॥ छितः नाम्स्याना कलितशस्त्रस्यानधिगताखिलवेद
वेदांगस्यानवधारितपरमार्थस्य मुखे स्थितः ॥ अत्र प्रमाणवचनं ॥ सर्वज्ञो हि शिवो वे
त्ति सदसं ज्ञेयं तन्मा ॥ तेनासौ नातु गृह्णाति किंचिदस्य गुरोर्गिरा इति अत्र गुरोरिति
गरिमानिजः किंचित्तस्य गुरुत्वा नावात् विश्वेश्वरिवादिति संतं पद्मिनात्मात्मकं ॥ तदाका
र एवाचिच्छक्तिः सन्नत्र श्रुतिः सिसृक्षतोलो कान् सिसृक्षा इति नस्या महत्त्वं तदाश्रयं
॥ कोऽर्थः परिशिवा सामरस्यरूपायाः पराया बीजत्रय रूपेण परिणता या विश्वमय
ता वा सनायु गुरुवे नैव लज्यत इत्यर्थः ॥ विश्वाकार प्रथापास्तु महत्त्वं च युराश्रयमित्य
सैवार्थं विष्णवन्वक्तव्यार्थस्य महत्त्वात् तत्सावधानतया श्रोतव्यमित्याह ॥ शिवश

धन

क्त्या यमामूलविद्यया परमेश्वरि ॥ जगत्कलं मया व्याप्तं शृणु घां वहिताप्रिये ॥ शिवो
कारः शक्तिर्हकारः तावद्यौ हेतुस्तौ मयाः सा तथा विधया पूर्वाक्तरीत्या प्रथमयामूल
लविद्यया क्तिर्हं जगत् ॥ एवं नूतं मया व्यासं उक्तप्रकाररूपेति ॥ अतएव तां स्वव
हितात्पतसावधानां शृणु विद्याया विश्व ॥ व्याप्तमेव प्रतिजानीते ॥ पंचनूतममं वि
श्वतन्मयी स्या सनातनी ॥ तन्मयी मूलविद्या च तथा च कथमामिते पंचनूतममं विश्व
नूतानि एषि व्यज्ञे जो बाध्याकाशः विश्वमुक्तलक्षणं सा परा सो नापदेव ता तन्मयी पं
चनूतात्मिका मूलविद्या पितन्मयी तदा चिका देवता वा चिका पंचनूतवा चिका च अ
तएव ननु जयममी तत्प्रकारं कथमामीत्यर्थः ॥ तस्मादातस्मादात्मन आकाशः स
नूतः आकाशगङ्गा मुर्वामोरभिरभेरापः अद्भ्यः एषि वीत्सुतनिष्पुक्तरीत्या प्रकाशा
त्मकात्परशिवात् पंचनूतानामुत्पत्तिर्विमर्शान्तिकायाः शक्तेस्तदा चकानो विधाव

यो. ५०
५०

गर्गनामुत्पत्तिरिति स्थितिः एवं स्थिते अस्माः किं वाच्यं किं वाचकमिति शंकापरिहरण
वर्णनतत्त्वस्य प्रतिपत्तिरनपरः सरं विश्वमयं नामेवाह हकाराद्यो मसं नूतं ककाराद्यु प्रनं ज
नः ॥ रेफादग्निः सकाराद्यु जलतत्त्वस्य नवद्यः ॥ लकाराद्यु धिबीजाता ॥ तस्मात् विश्वम
मी च सा ॥ हकाराद्यो मसं नूतं प्रथमं बीमं शंशक्तेराकाराद्यु च कोह कारो जातस्तद
नंतरं तदा च्यं व्योम प्रकाशात्मनः परश्चिवात् स नूतं पश्चाद्वायुवाचकः ककारो जा
तः ककारानंतरं ककारवाच्यः प्रनं जनः संजातः पश्चाद्वाचको रेफः संजातः ॥
स्मरं नंतरं ॥ रेफवाच्यो मिसं नूतः पुनर्जलतत्त्ववाचकः सकारः संजातः सकाराज
लतत्त्वसं नूतं ॥ तदनंतरं एधिबीवाचको लकारो जातः लकाराद्यु धिबीजातेत्यर्थः ॥
यस्मात् उजयेत् शिवशक्तिसामरस्यरूपं पुरावय प्रव प्रकाशविमर्शान्मोपचतादा
राणि जानाति तस्मात् उजयसामरस्यरूपा सोपरा स्वावयव नूतवर्णमय विश्वममीत्य

५०

र्थः ॥ तदुः कं कामकलाविलासे ॥ स्फुरितादरूपादिं रोर्तादब्रह्माक्षयोरवो व्यक्तः ॥
तस्माद्गगनसमीरणदहनोदकनूतिवर्णसं नूतिः ॥ अथ विश्वरादपि विं रोगंगना
निजक्रिवारिजमिजरावनः ॥ एतत्तत्त्वचक्रविकृतिर्जगदिदमयुजा उपयंतं ॥ माता
मानं मेयं विंदुत्रयवित्त्वबीजरूपाणि धामत्रयपीठत्रयशक्तित्रयनेदजावितान्य
पिचु ॥ तद्युक्रमेण लिङं त्रितयं ॥ तद्वच्चमातृका त्रितयं ॥ इच्छे त्रितयतुरीये बीजे पीठा
दिनेदिनी विद्येति ॥ नन्वेवं विधुक्रमेण विद्यायां वर्णाः किमिति न स्थिताः उच्यते सत्त्वं
वैविध्यक्रमो वति ॥ तथापि पूर्वोक्तस्य स्थिति संहारा नारव्यावृत्ता सनाथं विद्याया
मक्रमेण वर्णाः पृथ्यं तेने न नूतवर्णक्रमेण वर्णा वासनाक्रमं बाधितुं नोत्सहते ॥ वा
सनार्थत्वाद् वर्णानां ननु तर्हि नूतसंख्यमैवाक्षराणि किमिति न नूतवति ॥ अन्या न्यपि
बहूनि श्रूयंत इत्याह ॥ गुणाः पंचदशगख्याताः नूतानां तन्मयी शाखा ॥ नूतानां पंचा

मो. ५०
५१

नां व्याप्य व्यापकत्वावेन पंचदशगुणाः स्फुरंतस्तन्मयी तरात्मिका तस्मात्स्वावर्तव
तीये विद्याशिवाशेकमोहमयसंसाररूपामंगलपरिप्रेक्ष्यपरमाद्वैतप्रयारूपाप
रमं मंगलार्थत्वात्तनुविद्याहरसंख्यमापवंतपरिणिताः किंतन्मयतावासनाव
क्तुं शक्यत इत्याह ॥ यस्म्यस्य पदार्थस्य मायाशक्तिरुदीरिता ॥ सा सा सर्वेश्वरी देवा
सुसुसर्वो महेश्वरः लोके यस्म्यस्य मायाशक्तिः किंचित्कराण्यसामर्थ्यलक्षणा मायाश
क्तिर्विद्युते सा साशक्तिः सर्वेश्वरी देवी सर्वस्य शिवादिहितं तस्य इममेवेश्वरी नियामि
कारे वीपरासससर्वः पदार्थः महेश्वरः विश्वः जगन्निमामकः परमेश्वरः ॥ सर्वलोके मह
त्तुमत्किंचि ॥ करणसामर्थ्यरूपेण रूपेण परैव प्ररिणता तसामर्थ्यवदस्तुरूपेण प
रशिवः परिणत इति वक्तुं शक्यते किंचित्कथं ॥ तदुक्तमममविद्यावर्णसमानसखा
तत्पादार्थरूपेण तावेतावेव परिणता वित्यर्थः ॥ तदुक्तमनियुक्तैः त्वंचंडिकाशशिनि

५१

तिमरूचौ रुचिस्त्वत्वेतनासिपुरुषेपवनेबलंच ॥ त्वं सा स्वादुतासि सलिलेशिखि
नित्वमृष्यातिः सारमेव निखिलं त्वदने जगत्मातृ ॥ इति ॥ ननु कृतगुणममी शिवेक
कं ॥ शिवायास्तस्मात्स्वाकुत इत्याह व्याप्रापवदशरणैः सा विद्या नूतगुणात्मिका ॥ पं
चनिश्चतथाषड्भिश्च नुर्निरपिचाक्षरैः ॥ सा शिवापरैवाविकामावाच्यवाच ॥ क
थोरजेदिनिपंचनिरक्षरैवाग्बीजस्मावमवन्तैः षड्भिरक्षरैः कामबीजस्मावमवैच
नुर्निरक्षरैः शक्तिबीजस्मवमवैः नक्षरतीत्यक्षराणि तेषां नित्यत्वात् ॥ एवं विद्यास्वा
शान्तिशरहितपंचदशगणैर्व्याप्राश्रुतावन्तनात्मिका बीजत्रयमक्षरशोचि नञ्प
नूतगुणात्मकत्ववासनामुक्ता इहानी अक्षराण्यवयवशो विनञ्पवन्निशान्त्वा
त्मकतावासनामास्वरव्यजननेदेन सतत्रिंशत्त्रनेदिनी सप्तत्रिंशत्त्रनेदेन ष
ड्भिश्चान्नत्वरूपिणी ॥ तत्तातीतः स्वतावाचविद्यैषा जायते सदास्वरव्यजननेदेन प्र

यमबीजेअकारचउएमईकारश्चेतिपंचस्वराः॥शिष्टानिषड्जानानिअवमेका
दशद्वितीयबीजेअकारपंचकमीकारश्चेतिषट्स्वराःशिष्टानिव्यंजनानीसप्तएवं
नयोदशरतीयबीजेअकारपंचकमीकारश्चेतिअत्रयमीकारश्चेतिचत्वारःस्वरा
शिष्टानिव्यंज॥नानिचैवंनवेति॥एवंवितागेजमस्त्रिंशद्बीजत्रयानिदेविंस्वस्त्रयइति
षट्त्रिंशत्॥एतत्तमष्टिरेकारवसप्तत्रिंशत्त्रनेदिनीविद्यासमष्टिरूपाएवसप्त
त्रिंशत्त्रनेदेनषट्त्रिंशत्तत्वरूपिणी॥तत्वातीतस्वनावाचविद्येमाव्यष्टिसमिष्टिने
देनषट्त्रिंशत्तत्वात्मिकातरतीतेयं॥षट्त्रिंशत्तत्वात्मवमवन्तानितेषांरूपवती
सप्तत्रिंशत्त्रनेदेनतत्वातीतस्वनावाचस्वस्वनावःस्वजावःशिवस्वमादशोजाव
स्तादशोस्याःस्वनावइतिनावमितव्यमित्यर्थः॥तत्त्वानालक्षणांनिममैवसौनाप
सुधोरमेनिरूपितानियथा॥मदयमनुत्तरमूर्तिनिजेष्ठमानिखिलमपिजगत्सु

ष्टंयःस्यंदेसःस्यंदःप्रथमशिवतत्त्वसुच्यतेतत्तैः॥इच्छासैवस्वेच्छासततसमवा
यिनीसतीशक्तिः॥सचराचरस्यजगतोबीजनिखिलस्यनिजजीनस्वेच्छाशक्त
जीर्णजगदात्मीहंतयासमाच्छाद्य॥निवसन्सरावनिखिलानुग्रहनिरतःसराशि
वोनिहितः॥विष्णुपश्चात्परपत्तिदेतमानिखिलमीश्वरोजातः॥सानवतिशुद्धवि
द्यायेदेताहंतयोरनेदवतनाति॥मायाविनेदबुद्धिर्निजोराजातेषुनिखिलजी
वेषु॥नित्यंतस्मनिरंकुशविनवंवेलेववारिधेरुधे॥सतमापरिमितमूर्तिःसं
कुचितसमस्तशक्तिरेषमुमान्॥रविरिवसंधारक्तसंहतरस्मिः॥स्वनासनेष्य
पदुःसंपूर्णकर्तृतायावद्भूःसत्यस्यशक्तमस्तस्यसंकोचात्संकुचिताःकलाहि
रूपेणरूढमत्स्येव॥तत्सर्वकर्तृतासांसंकुचिताकतिपर्यमात्रपरा॥किंचित्
त्तरममुंकलमतीकीतेकलानाम॥शर्वज्ञतास्यशक्तिःपरिमिततनुरत्यवेद्यमा

त्रपरा॥ ज्ञानमुपपादयंती विद्येति निगद्यते बुधैराद्यैः॥ नित्यपरिपूर्णतपिः शक्ति
स्मस्यैव परिमिता तु सती॥ जोगेषु रंजयती सततममुं राग तत्त्वतां माता॥ सानित्यता
स्य शक्ति निरुपनिधनोदयप्रदानेन॥ नित्यतपरिछेद करीकप्तास्मात्कालतत्त्व
रूपेण॥ अस्मत्स्वतंत्रताख्या शक्तिः संकोचशालिनी सैव॥ कृत्या कृत्ये छवरां नि
यतमुं नियममं त्यक्त निमित्तः॥ इच्छादि त्रिसमष्टिः शक्तिः शंता स संकुच रूपः॥
संकलिते छायात्मक सत्त्वादि क साम्य रूपिणी तु सती॥ ब्रह्मादि स सा मरस्य रूप चि
त्तात्मिका मता प्रकृतिः इच्छास्वरजो रूपा हं कृतिरासी रहं प्रतीति करी॥ ज्ञानापि स
त्वरूपानिर्णय बोध स्फकारणं बुधिः तस्य क्रिया तमो मम मूर्तिर्मत उच्यते विकल
करी॥ वामादि पंचनेदः स राव संकुचित विग्रहो देवः॥ ज्ञानक्रियोपराग प्राधान्या
त्तद्विविध विषय रूपो ज्ञत॥ ओं चरुः स्पर्शनं जिह्वा घ्राण निविध करण निव

काणि पादपादूष स्वारव्या नि कर्म करणानि॥ शब्दस्पर्शै ररूपै रस गंधौ चेति ज्ञ
त मूत्माणि॥ अयमेवानि निरुद्धो जाते न तात्मना पि नृते श नृते शः गगनमनिल
श्रुतेजः सलिलं नृमि श्रु पंच नृतानि॥ ओं चादि करण वेद्याः शब्दाद्यास्तानि वेदका
न्येषां॥ वचन करी वाण सी त प्राणिः स्पात करण नृत आदाने गमन वि सर्ग नंद
त्रितये पादादिकं करणं॥ गंध वती नृमिः स्पादपः सां सिद्धि क इ वा स्तेजः॥ उल्लस्य
शर्म रूप स्य र्ग वा मु रं वरं स शब्द मिति॥ पुनरपि सिंह वयो कनन्या येन नृत गु
णानां पंच दश तां विद्याया श्रुत नृम रूप तां विवर्णोति॥ हृदि व्यादि पुनृते पुन्या प
कं चोत्तरोत्तरा नृते त्व धस्त व व्याप्ये॥ एषि व्यादि पुन्यादि शब्दात् अत्र ज्ञा वा म्मा का
शा ग सं ते॥ एषि व्यादि पुनृते उत्तरं नृत व्यापकं॥ अधिक हृत्ति अधस्त जं नृते॥
व्याप्य नृन हृत्ति को र्थः आकाश मध्यस्त नाना नृतानां व्यापक मधिक हृत्ति तात्॥ अ

मो. रु.
५४

न्यायपि चत्वारिंशत्तनिसूनवन्निवातएवंवायुरग्राशनोत्रयाणो व्यापकः तानि त्रीणि
व्याप्यानि एवं ते ज्ञेयधस्तनमोर्नतमो व्यापकं ते वै व्याप्ये एवमाः पः एधि व्याप्यापि
का ॥ एधि वी व्याप्ये त्वर्थः ॥ तेन व्यापकगुणा व्याप्ये धर्मेषु स्थिता ॥ इत्याह ॥ तद्गुणा
व्यापकाश्चमाः व्याप्ये धर्मवस्थिता रे विवि ॥ स्खलस्तत्त्व ॥ विज्ञेयतः ॥ व्यापकाश्चमास्त
द्गुणाः व्यापकगुणा व्याप्ये धर्मवस्थिताः स्खलस्तत्त्व विज्ञेयतः स्खलमधिकवृत्तिव्यापकं
॥ स्खलमल्पवृत्तिव्याप्ये व्यापकव्याप्ये ॥ स्खलस्तत्त्व विज्ञेयतः व्यापकगुणा व्या
प्ये सुति एति त्वर्थः ॥ ननु कस्य कस्य न्तगुणाः के धुके धुक्ते सुस्थिताः विद्यायां का
निकायकुराणि लक्ष्यं तीत्यत आह ॥ तस्माद्योमगुणाः शब्दोवाद्यादीन्याप्ये स्थि
तः ॥ योमवीजैस्तु विद्यास्थै लक्ष्ये च पचकं ॥ तस्माद्योमैस्ते तरेभ्यः ॥ स्खलवाद्याप
कत्वे तेन तद्गुणा शब्दोवाद्यादीनवायुते जसलिन एधि व्यात्मकानि व्याप्ये स्थितः वि

५४

द्यास्थै योमवीजैः पंचनिः पंचन्ते सुस्थितानां शब्दोवाद्यादीनवायुते पंचकं लक्ष्यं ते ॥ योम
वाचकत्वात् हकारं पंचकं तद्गुणं ॥ शब्दपंचकं लक्ष्यं तीत्यर्थः ॥ ननु विद्यायां प
हकारानि वसन्ति ॥ अन्यस्य हकारस्य किं प्रयोजनमित्याह ॥ तेषां कारणरूपेण
स्थितध्वंति मयं परं ॥ तेषां कारणरूपेण स्थितः ॥ कारणत्वात् नास्थितो ध्वनिर्नादः
शब्दानां कारणं तदुक्तमनिमुक्तैः ॥ पिंडोवाचकविस्तरस्य महतः संस्कारदोषास्ति
तिर्नादो सौ तव देवि मूर्धिसमनासीमानमुद्भेद्यमन्धं लकाण्डवक्रमेण विरम
न्तमामनीयस्त्वनीमाजिघ्रन् परचिह्नमनुनवन्मूर्तिपुराणी मम इती ॥ तन्म
यं तर्ह्यत्वात् ॥ परं कामराजबीजस्थितककारलकारमध्यगतहकाराक्षरं को
र्थः ॥ कामराजमध्यस्थितः षष्ठहकारः आकाशादिपंचन्तगतशब्दपंचक
कारणनादरूपः कामराजस्य स्थितिरूपतो लक्ष्यतीत्यर्थः ॥ ननु हकारादिवर्णा

आकाशादिभूतवाचका इत्युक्तं शब्दादिपञ्चतन्त्रगुणानामपि वाचका इत्युक्तं
ते इत्युक्तं आह ॥ न वेदुःखं वती बीजगुणानामपि वाचका गुणवता गुणा ॥ शब्दाद
यः पञ्चतन्त्रमाकाशादीनां पञ्चतन्त्राणां बीजजातावेकवचनं ॥ अत्र विषयायाह
कारादीनि पञ्चतन्त्राद्वराणां ॥ व्यञ्जनानि अत्रैवोक्तं आकाराद्यो मसं नूतमिति ॥
अतो बीजान् नूतयते ॥ ककारादिभूतकाराणां व्यञ्जनानां बीजत्वमुक्तं चिद्रागा
चंद्रिकायां ॥ षड्विंशतमही मय्यतेः कलाविंदुसर्गरहिताश्च ये चैवः सर्वगवरा
शिनः कलाश्च ये मोनयो विधत जीवकेतरेति ॥ परापञ्चशिकायामप्युक्तं विद्ये
यं मारकादेवी बीजमो न्यात्मना स्थितेति ॥ तानि तद्गुणानां वाचकानि लक्षणानि ह
काराद्यद्वराणि आकाराद्यर्थेषु संकेतितत्वात् ॥ तद्गुणो न शब्दादिपुनस्तत्वात्
वतदुक्तमनिसुक्तैः साक्षात् संकेतितं यो र्थमनिधत्ते स वाचकः ॥ को र्थः शब्दा

दिगुणवता आकाशादिभूतानां यानि बीजानि वाचकानि तानि तद्गुणानां शब्दाद
नां लक्षकानीत्युक्तं लक्षणमनिमित्तमाह ॥ कार्या गुणाः अतः कार्यावजावेन एक
त्वं विविक्कितं न तु तात्त्विकं गुणगुणिनोः कार्यकारणत्वावाप्येतत्संबंधं निमि
त्तीरुत्पन्नत्वाया गुणिशब्दागुणेषु योज्यत इत्यर्थः ॥ तदुक्तं महास्वच्छं सप्रदे ॥
शब्दशब्दतद्वयोरर्थविशेषो यन्नरूपकः ॥ शब्दस्तु शब्दतन्मात्रं मधुसूक्तं विनश्च
लः ॥ विशिष्टस्पर्शरूपस्पर्शतन्मात्रं संज्ञकः ॥ नीलपीतत्वमुक्तं त्वविशिष्टरू
पमेषु च ॥ रूपतन्मात्रमिदं मधुरत्वेष्टं संयुतः रसतन्मात्रं संज्ञकं सौरमा
दिविशेषतः ॥ गंधस्माद्गंधतन्मात्रं तेनैवैतत्पञ्चकं ॥ आकाशशब्दतन्मात्रा
तन्निमित्तं शब्दगुणमहत् ॥ आपकं निर्मलं तत्त्वमकाराप्रदानकं ॥ स्पर्शतन्मात्रतो वा
मुश्चलद्रूपान्वयः ॥ जगत्प्राणो निर्जो ब्युहः प्रेरणवलयधुर्नवेत् ॥ शब्दस्पर्शगु

पौ० ५०
५६

ताप्रोक्तो गमागमनकर्मत्रतः॥ राष्ट्रस्पर्शरूपगुणतेजस्तन्त्रुनास्वररूपतन्मात्रका
र्मचपाककर्मकरं शिवैरसनमात्रतो जातं वारितत्वं इवात्मकं॥ राष्ट्रस्पर्शरूपरसगु
णसंश्रुतकर्मत्रतः॥ राष्ट्रस्पर्शरूपरसगंधपंचगुणात्मकं॥ पृथिवीतत्त्वमाख्यात
कथितसर्वधारणं॥ पृथ्वादिव्योमतत्त्वानपंचकंपूर्वपूर्वकैकर्मस्थामाख्यातयत्नते
पंचकं क्रमादिति॥ पूर्वविद्यास्तुहकारपंचकस्य पंचकतस्त्रितराष्ट्रपंचकलक्षणा
मुक्ता इदीनावा मुवाच कैरक्षरैस्तद्गुणस्पर्शचतुष्टयलक्ष्यति महामात्रमेणा
पिकारणेन च विंदुना॥ वायुमिजलज्मीनां स्पर्शानां च चतुष्टयं॥ उत्पन्नानां च मेदेवित्
लक्ष्यविनेदतः॥ महामाया ईकारस्तमात्रं यं बीजं शिखरवर्त्तिनामीकाराणां विंदु
यहा ईमात्रमयानां यं कारणेन च विंदुना तदक्षरकारणेन हि काराकारसामरस्य
रूपेण कामारव्येतो ईविंदुना वायुमिजलज्मीनां स्पर्शानां च चतुष्टयं उत्पन्नलः हं

५६

नावयेत॥ स्खलस्तत्त्वविनेदत इति स्खलाणि पृथिव्यप्रेजां सिखलो वायुरर्वावीनेम
न्मतरविविधेन ईकारत्रयेण विंदुः षट्संतिकारणविंदुः समष्टिर्हं न हि मत्त
विंदुनां स्त्रितत्वात्मकत्वात् वायुमंडलस्य तदुक्तमनिमुक्तैः कंठदिकंच तात्वं तदत्र
प्रविंदुजास्त्रितं धूममिति तदायुमंडलरात्रकेन ईकारत्रयेण समष्टिर्विंदुनचिख
लस्तत्त्वविनेदतः॥ वाय्वादिचतुष्टयमस्त्रितस्पर्शचतुष्टयलक्ष्यते इत्यर्थः॥ वायुवा
चकैर्वायुगुणैस्पर्शचतुष्टयलक्ष्यते इति तेजोवाचकैरक्षरैस्तद्गुणरूपत्रयं
च लक्ष्यति॥ रूपाणां त्रितयं तद्विनिरेकैर्विजावितं॥ रूपाणां त्रितयं वक्रिवा
रितमिष्टानां रूपाणां त्रितयं त्रिनिरेकैर्विजावितं लक्षितं॥ ननु रूपं पृथिव्यप्रेजसं
साधारणं कथं तेजोबीजेन रेफेन लक्षितमित्याह॥ प्रधानं तेजसो रूपं तदीजेन हि
जन्मते॥ ननु त्रिष्वपि तत्त्वेषु विद्यते रूपं तमापि वाया कारा मोरजा वातं प्रथमं

५१

यो. ५०
५९

तेजसो रूपं प्रधानं पञ्चदशितयोन्वेर्नतयोस्तस्य बीजेन रेफेण जन्मते पूर्वतं जो वाच
कैरक्षरैस्तेजोगुणं रूपं त्रयं लक्ष्मि त्वेदानीं वाचकैरक्षरैस्तद्गुणं रसं द्रव्यं लक्ष्मि
विद्यास्यैश्च बीजैस्तु स्खलस्तस्मात् रसस्मृतः॥ चंडबीजैस्कारैरनिधानमात्रमे
तत्र दुक्तमलिमुक्तैः॥ व्यामंडुवद्वाधरविंदुजिरेकमन्तरिनिः॥ स्खलस्तस्मः स्खल
रसो सत्वगतो व्यापकत्वात्॥ स्तस्मात् रसो जन्तुत्वगतो व्याप्यत्वात् स्मृतो नावितः॥ स्म
तिहितावनानुविद्यायामस्यासकारत्रयमस्ति अर्पयित्वा स्वरसं द्रव्यमेव इतरे
ण किमुच्यत इत्याह॥ संबंधो विदितो लोके रसस्याप्यमृतस्य च॥ अमृतस्य सुधाया
रसस्यापि संबंधो लोके विदितः॥ सुरासुरैरपान्निधौ मध्यमाने तत्सारज्जतममृतं स
मुद्दितमिति पुराणप्रसिद्धं लोके परिज्ञातं॥ अतो मृतस्य सारज्जतत्वात् उद्गुणैरसस्य
तीयसकारेण लक्ष्यते कार्यं॥ अमृतं स्खलममृतं तस्मात् जन्तुस्त्वमृतं द्रव्यं पृथिवी च

५९

स्तस्मात्तेन सलिलामृतपृथिव्यंतरस्थितोरसः॥ विद्यास्यैस्त्रिभिः सकारैर्लक्ष्य
तेत्यर्थः पूर्वमष्टाचकैरक्षरैर्जलगुणं रसं त्रयं लक्ष्मि त्वेदानीं पृथिवी वाच
कैर्वर्णैः पृथिवीगुणं लक्ष्मि त्वेदानीं वसुधरागुणं गंधस्तस्त्रिभिर्गंधवाचिका वसुध
रामाः पृथिव्यागुणं गंधस्तस्त्रिभिः पृथिवी वाचको वर्णो लकारो गंधवाचकः ननु
विद्यायां लकारत्रयमस्ति॥ तत्रैकेन लकारेण पृथिवीगुणं गंधो लक्षितः शिष्टा
मां किं क्रियत इत्याह॥ नुवनत्रयसंबंधात् त्रिधा तु महेश्वरि॥ नुवनत्रयं लोक
त्रयं तत्संबंधात् लोकत्रयमाधारत्वात्॥ आधाराधेयसंबंधः तस्मात्संबंधादेतो
ः पृथिव्यास्त्वत्वं॥ तेन पृथिवीजागत्रयगतं गंधत्रयं लक्षकं लकारत्रयमित्यर्थः॥
हकाराद्योमसंज्ञककारानुप्रजजनः॥ इत्येवं वाचुवाचकतया त्वत्कस्मादिक
कारस्य प्रसारवाचकत्वेनापि वक्तुं शक्यत्वात्॥ अन्यैरक्षरैः स्पर्शचतुष्टयं लक्ष

यो० ५०

५८

पितृराजीककाराश्रयेण ममाह त्रयं लक्ष्यति ॥ अमुं कमुं मिश्राणां प्रमाणां परं
वपुः क्रोधाश्रितयेनास्य विद्या स्तेनप्रकारपते ॥ अमुं वाः प्रमाता रोनेहमात्रसा
राः शिवो हं नावनाहीनाः सकलाः पशवः तदुक्तं स्वच्छंदसंग्रहे ॥ पशवस्त्रिः प्रकारः
स्युस्तेषां के सकलामताः ॥ प्रलया कालनामान स्तेषां के चिन्महे मुरिः ॥ विज्ञान केवल
स्त्वमेतेषां रूपं क्रमाच्छ्रुत् ॥ अनादिमलसंछन्नामाया कर्मा रतो विजुः शरीरी शिव
तत्वाज्ञो नैदैकरसिको लघुः सर्वदा कर्मकर्त्ता च स्वकर्मफलनाजकः ॥ नित्यं वि
षमसरको नायः सोयः पुमानिति ॥ अमुं वाः प्रमाताः पक्षमलविज्ञानाः शिवत
न्मात्रज्ञान केवलाः पशवः तदुक्तं महा स्वच्छंदसंग्रहे ॥ मूलमन्त्रेण संबधः
पशुविज्ञान केवलः ॥ स्वपक्षमलविज्ञान केवलः सस्वमेप्रिमे ॥ स्वती वराक्षिपाते
न ऊरुतेतां च केवलामिति ॥ मिश्राः प्रमाताः पुर्मष्टकसूक्ष्मशरीरमात्रसंबधाः प्रा

५८

कस्वस्वकर्मान्तावार्थमनेकयोनिषु संज्ञयत कर्मानुनवेन कर्मव्यसामो सति सु
पक्षमलकर्माणः गुरुं विना शिवा तु ग्रहशालिनः क्रियाज्ञानसाधारणाः प्रलया क
लाः पशवः तदुक्तं स्वच्छंदसंग्रहे ॥ प्रलया कलसंज्ञकाः ॥ पुर्मष्टकशरीराश्च एष
कर्मवराक्षिमे ॥ सर्वयोनिषु संग्राह्ययोगाद्यं स्वस्वकर्मणां नुक्ता नो गानितेषां नु
कर्मसाम्ये शिवः स्वमे ॥ स्वपक्षमलकर्माणस्तात् ॥ किं त्वदनुग्रहस्य च ॥ जलतत्वा
दितत्वानां मध्ये लोके मुरात्रिधा इति ॥ रावे विधानां प्रमातरां वपुः स्वरूपं परम
म्यंत क्रोधाश्रितयेनेत्यनेन श्रीकंवत्सासपरिवाद्या क्रोधाश्रः ककारस्तेषां त्रि
नयेन विद्या स्तेनबीजत्रयस्थितेन प्रकारपते व्यज्यते कोर्म्यः ॥ बीजत्रयगत कका
रत्रयेण सकलविज्ञान केवल प्रलया कलाव्यत्रिविविधपशुरूपमुवा मुदमि
अप्रमातत्रयं व्यज्यत इत्यर्थः पूर्वविद्या स्तेन क्रोधाश्रितयेन प्रमातत्रयं लक्ष्य

मो. रु.
५८

पितृइदानीं विद्यास्तु श्रीकंठदशमधे आपदशकेनाष्टकं अनंतरेण प्राणं च
रमेतेन च लक्ष्यति ॥ श्रीकंठदशकं तद्व्यक्तं स्पृहिवचकं ॥ प्राणं तत्स्थितो देवि
तद्वदेकादशः परः ॥ श्रीकंठदशकं हस्तवात्रमवर्जितं हकारादिद्वादशाक्षरोप
रिगतं नाम करणं मध्यमं श्रीकंठदशकं श्रीकंठान्नाकारास्तेषां दशकं अव्यक्तो जी
वः ॥ अनादिमलसंछिन्नतया स्वशिवत्वापरिज्ञानकारणेनेदिमजडवर्गतः पाति
तया केवलविन्मात्रतया विन्यस्तः ॥ तदुक्तं अनादिमलसंछिन्नो मायाकर्मावृतो
विजुः ॥ शरीरीशिवनत्वात्तोनेदेकरसिकोलधुः ॥ तस्य वाचकं ॥ अकारसर्ववर्ण
मः प्रकाशपरमः शिव इति संकेतपदयुक्तरीत्या अकारवाच्यः परमशिवः पर
मशिवो ॥ इत्वा तद्वत्परमशिववयं परमशिवो अकारवाच्यस्तथा तदंशज
तो जीवो कारेणोच्यते इत्यर्थः ॥ तद्वत् जीववत्तया शिवो ॥ राजीवः परमशिववाच

५९

कः श्रीकंठेन लक्ष्यते ॥ तद्वज्जीववत्तया कादशश्च श्रीकंठो जीवाधारस्तत्प्राणरू
पः स्थितः प्राणो जीवस्याधारः प्राणेन विना जीवस्यानवस्थानात् परः परोद्वादशः ॥
श्रीकंठः पुरुषः पुरुषस्य वाचकः विष्णुस्य पूरणं परमशिवः तदुक्तं चिद्गुणव
दिकायां ॥ विष्णुस्य निशिवात्मनीश्वरपूराणात् पुरुषतामुपेयुषि ये मनः प्रणि
रधुति श्रुतिः ॥ महर्षयस्तान्यते जतिमुखा नुपास्महे इति ॥ पुरुष एव सर्वमिदं
श्रीकंठदशकं विद्यायां वर्तते एकेन शिवः कथ्यते एकेन जीवः एकेन प्राणः इ
ति त्रिनिरेवान् किमन्येति तत्र आह ॥ एकः सत्त्वः पुरुषो बहुधा जायते हि सः ॥
सत्त्व एकेन पुरुषः कथ्यते वात्सो जीवप्राणौ तथापि स एकः सत्त्व एव एकमेवाद्वितीयं
ब्रह्म सच्चिदानन्दं त्रिपुनियुक्तं रीत्या सद्रूप एकोपि पुरुषः बहुधा जायते
हिरण्यः प्रसिद्धो अस्मिन्नर्थे प्रमाणं इदं मायातिः पुरुषरूप ईयते इति ॥ एक एव

मो. ५०

६०

हिन्तात्मान्तेनतेव्यवस्थितः॥ एकधावहुधाचैवदृश्यतेजलचंद्रवदितिश्रुतिः॥
सत्यमेकःशिवो नवतीतिजावप्राणात्मनानिन्नइत्यमुमर्थेघोतयितुंविद्यायाव
हःश्रीकंठाःस्तुताइत्यर्थः॥ अतराणां हिवासनामुक्ताविदुनादादीनांवासनांच
ह॥ रुद्रेश्वरसदेशाख्यादेवतामितविग्रहा॥ विदुत्रयेणकथिताः॥ रुद्रसेजोपति
सेजस्तत्त्वंनर्ततेपुरुषरागविमानिमतिकालकलामायांतेतदुक्तंस्वच्छंदसंग्रहे
॥ पुरुषादिकमायांतेजस्तत्त्वंमहेश्वरीश्वरसदाशिवोवायुतत्त्वात्मकोतदुक्त
मत्रैवविद्याचेश्वरसदाख्योवायुतत्त्वंसमीहितं॥ अनोरुद्रेश्वरसदेश्वराख्यादेव
तामितविग्रहाः॥ परिच्छिन्नरूपाःतदुक्तमत्रैवसदाशिवपर्मंतविनागोत्पत्तिंसंयु
तमितिविदुत्रयेणकथिताःविदुत्रयंत्रिबीजशिवरवर्त्तिकामकलोर्धगतानां
विदुनात्रितयंअमितामितविग्रहाः॥ शक्तिःशक्तिश्चतुश्चनारत्रितयबोधन

६०

शक्तिरव्यक्तध्वनिलक्षणोनारोखितंजगदधरीकृत्यमत्रलममेतिसब्रसरंध्रा
वसाननूमिः॥ उर्ध्वशक्तीनांप्रशंतस्थानहेतुत्वात्॥ तदुक्तंस्वच्छंदसंग्रहे॥ नाय
धारस्तुनारोतोनिवासर्वमिदंजगत्॥ अधःशक्त्याविनिर्जिमउर्ध्वशक्त्यावसा
नकः॥ नायाब्रह्मविलेखानस्त्वव्यक्तध्वनिलक्षण इति॥ शक्तिरुर्ध्वशक्तिःउपरि
गतशक्तितत्त्वं॥ तदुक्तमत्रैवब्रह्माणीत्वपराशक्तिब्रह्मणोऽंगगामानि॥ हारंसा
मोक्षमार्गस्यरोधयित्वाव्यवस्थिता॥ तोनित्वाववराहहेउर्ध्वशक्तिंपरांशिवा॥ श
क्तितत्त्वात्मिकोदेवीप्रसुप्तनुजगारुति॥ शक्तितत्त्वंसमाख्यातंचुवनैराश्रितंम
हत्॥ इति॥ शत्रुःशिवःशिवतत्त्वंशक्तितत्त्वंपरिस्थितं॥ तदुक्तमत्रैव॥ शिवतत्त्वं
समाख्यातंतदुर्ध्वशक्तितत्त्वंतदिति॥ अमितामितविग्रहाःअतरावानंतापरिछि
न्नरूपाःव्योमतत्त्वांतर्गतत्वात्॥ तदुक्तंतत्रैव॥ शिवतत्त्वंशिवाध्याविति॥ नारत्रित

यो. ५०
६१

यरोधनाः॥ वप्रवकामराजराक्षितत्वं शिवो मोमवो जो परिगतरोधिना त्रितयोर्दत्ता
गगता नाना रात्रा मण्डपक्रमेण बोधकं लक्षकं तेन नादत्रितयरोधनाः॥ वायव
वीजो परिगतविंदुपरिवर्तिनानादेन शोतिः कामराजवीजशिवरवर्तिनानादेन
राक्षिः स्तार्त्तयेवीजशिवरवर्तिनानादेन शिवो व्यज्यत इत्यर्थः॥ पूर्वविंदुनाम
यवासनामुक्ता इदानीं सर्वमंत्रमयवासनामाह॥ वागुरामूलवलमे सूत्राया
कवलीकृताः तथा मंत्राः समस्ताश्च विद्यायामत्र संस्थिताः॥ वागुरामगवधिनी॥
अत्र तु वागुराशयेन मस्य ग्रह॥ हेतुर्जालेन स्यते॥ प्राणिग्रहणसामान्यात्॥ अत्र य
मूलवल इत्यनुपपन्नं स्यात्॥ मगवधिन्यामूलवलमस्यात्वात्तरजुनिर्मितत्वात्॥
सूत्रादीनामप्यजावात्॥ सूत्रायाः सूत्राणि तंतवः अत्राद्यशराजालावमवाना
तन्तूनां मूलं कलितं तथा समस्तमूलमंत्राणां मूलरूपाया वैश्वरी विद्यायामस्या वि

श्रोता॥ अतो विद्यायामत्र समस्तमंत्राः स्थिता इत्यर्थः॥ गुरुपदेशक्रमेणामम
र्थः॥ संप्राप्य तद्वत्साह॥ गुरुक्रमेण संप्राप्तः संप्रदायार्थ इति तः॥ गुरुक्रमः पारं
पर्यं स्तदुपदेशक्रमेणैव शिवादि विग्रहान् पूर्णतः सर्वकारणकारणात् ध्वनि
रूपपरं मूलं मुदसकलतजसा॥ वाग्रूपमम तत्तत्तुम्भना शक्तिकेवलं॥ अव्यक्तं
व्यक्तरूपेण निष्कलक्रमकारणं॥ परानंदस्वरूपे तु स्वच्छं दारं प्रनेदतः अनुष्टुप् दसा
बुध्वा प्रादस्वच्छं दत्तैरवः॥ तद्विमप्यप्रपंचेन प्रोवाचा॥ नाश्रितेश्वरः॥ तत्सर्वं शक्त्य
तीतां शक्त्यितं बहुविस्तरं॥ तदेतत्पररूपेण सदाख्यं न शिवेन तु॥ मंत्रसिंहास
नस्थं न पंचमंत्रशरीरिणं॥ कालिकादिषु सिद्धांतपूर्णया खिलमागमे॥ साधनं पु
रुषार्थं स्पकौलिकं चातिकौलिकं॥ असंख्यमप्रमेयं च शिवेन कथितं पुरा॥ त
दज्ञानमीश्वरे दत्तमीश्वरेण शिवेच्छया॥ विद्यायामादितो दत्तं विद्येशमवलत्वतः॥

प्रो. ५०
६२

विष्णुश्चरेणैव दत्तं तेन नतः॥ परं श्रीकंठेन प्रदानादि दशरुद्रांतिकं क्रमात्॥ दीक्षामि
त्वाविधानेन दत्तं वैज्ञानमं वि के॥ दीक्षामित्वा निष्क्यायुः श्रीकंठेन मया पि च॥ दत्तं
श्रीरक्षिणं सर्वं सर्वकामार्थसाधनमिति॥ स्वच्छंदैरैवाकुरीत्यामयोदितः विष्णुम
पदेः संप्रदायविद्धिरपरित्यागार्थश्लोकेः पूर्वोक्तरीत्या कथितः संप्रदायायो वि
ना गुरुपदे रं व्यक्तमिति वलेन पुराणादि श्लोकवत्त एही तुमरा क इत्यर्थः॥ अत्र क्र
मप्राप्ते निगर्ता र्थमाहादे विरि वगुर्वात्म गोचरः निगर्तो निगर्ता र्थः शिवो वा अत्र न
सा गोचरः॥ सकलनिः कलने रविशेषः चिद्रूपानु नव आत्मान दुक्तं महा स्वच्छंदस
अहे॥ तत्वाती तं वरा रो हे वा अनोती त गोचरं॥ मुनिष्कलं वा सकलं नीरूपं निर्विक
ल्पकं॥ निर्द्वंद्वं परमतत्वं शिवारूपं परमं पदं॥ इति सर्वविदाचार्यो मोक्षधर्मपरा
मणः गुरुवक्त्रप्रयोगेन पशुंतत्रैव योजयेदिति गुरुः॥ गणते तत्त्वमात्मीयमात्मरु

तजगत्रमं॥ उपायोपेयरूपाय शिवाय गुरवे नम इति लक्षणः एवं विधु शिवगुर्वात्म
शिष्यपरानुसंधानतात्मको निगर्ता य इत्युक्तः॥ केन प्रकारेण शिवगुर्वात्मना मैका
मनुसंधीयत इत्याहः॥ तत्त्वकारं च देवे शिदि आत्रेण वरा मिते॥ शिवगुर्वात्मना मै
कामनुसंधीयत इत्याह नतात्मकं॥ दि आत्रेण वरा मिना शेष विशेषप्रतिपाद
नप्रपंचेनेत्यर्थः॥ तत्त्वकारमह॥ निष्कलत्वं शिवे बुधा तद्रूपत्वं गुरोरपि॥ तन्निरा
क्षणमामय्यात्॥ आत्मनश्च शिवात्मता॥ नावमेतजरा क्ति न मत्सत्॥ शंको न्मेषा
कलंकितः॥ कला अवमवाः निष्कलत्वं निरवयवत्वं शिवे पूर्वोक्तलक्षणो बुधा गणा
ते तत्त्वमात्मीरु तजगत्रमः उपायोपेयरूपाय शिवाय गुरवे नमः॥ इत्यनुक्तवचनो
क्तरीत्या मीकले निखिलात्मकं॥ शिवं आत्मतया वीह्यमाणं सैव गुरुत्वं तगुरोरपि त
द्रूपत्वं शिवात्मकं बुधा तन्निराक्षणा सामर्थ्यात् गुरोरात्तापालनेन केवलं निः प्रपंच

यो. रु.
६४

साजलविंवस्यपयलोष्ठिनहन्नरूपत्वातजलतत्त्ववाचकैः सकारैरुन्नत्रयसंयुतं स
रोरुहदमंजातमित्यर्थः॥ रुद्धेखात्रयसंयुतैरुन्नरैर्नवसंख्यकैः॥ विंदुत्रयमुतैर्जत
नवमो न्यात्मकं प्रिये॥ बीजत्रयरुद्धेखात्रयावमचूतैरुन्नरैरुहकारैरुफाकारारव्यै
विंदुत्रयमुतैर्नवसंख्यात्मकैर्नवमो न्यात्मकं चक्रं जातमित्यर्थः॥ तुपसदयानंतरं
चतुर्दशारुद्धायात्मकचक्रद्वयस्य कथने मुक्ते किमिति तदुल्लेख्य नवमो निचक्र
कं कथितं॥ उच्यते नवमो निचक्रस्योपरिष्ठात् प्रस्ताररुतेति॥ सतिः शक्तिनिवृत्ति
लिश्रुद्धिदशचतुर्दशकोणात्मकचक्रं जातं नाना नवमो निचक्रा नंतरं मेतच्चक्रमुच्य
ते॥ इत्येतत्सर्वमनसि निधाय॥ महलत्रयमुक्तं एतन्नमो तर्गतशक्त्यनतात्मकचक्रं
तु नवमो निचक्रस्योपरिष्ठात् प्रस्तारे रुते सति सतिः शक्तिनिरतनैश्च निजिर्निष्प
न्नत्वा तदिदं शरचतुर्दशकोणात्मकचक्रत्रयं व्योमबीजत्रयेणैव हकारस्य मेणै

६४

वहकारस्य व्योमवाचकत्वात् रुद्धेखात्रये हकारत्रयं गते शिष्टे न हकारत्रयेण चतु
र्दशारुद्धिचक्रं जातमित्यर्थः॥ प्रमातृ त्रितया नितं इच्छाज्ञानक्रियारूपमादनत्रयसं
युतं सराशिवासनं देवि महाविंदुसंयुतं प्रमातारस्त्रिधा उक्तं रूपांश्च शुद्धमि
श्रात्मानं स्तेषां त्रयेण नितं पश्चात् शिवानुग्रहतो मलकर्मविपाकात् एषि व्यं प्रजो
वायुध्विपतयस्तेषां क्रमेण व्यष्टिसमष्टितया चान्वितं॥ तदुक्तं स्वच्छंदसंमते॥ मजा
दीनामया केतुसामान्यानुग्रहो न वेत्॥ आधिकारिकमैश्वर्यं शिवानुग्रहमात्रतः॥ प
रावः स्त्रिप्रकारा सुप्राप्नुयुः परमेश्वरि॥ अपक्वमलकर्माणस्तत्किंचिदनुग्रहस्तान्
॥ जलतत्वादितत्त्वानां मध्ये लोके श्वरे त्रिधा इति॥ इच्छाज्ञानक्रियारूपमनंदत्रयसं
युतं॥ इच्छाज्ञानक्रियारक्तिप्रधानप्रमादत्रयमरूपाणां मादनानां ककाराणां त्रयेण
संयुतं॥ अमिश्रितं सराशिवासनं एषि व्यादिवा युतत्वा ताधिपतिनिर्बलविस्मरुदे

पो.रु०

६५

मुरैश्वर्युर्निःकाररूपेण धृतं पंचज्ज्ञाताकाशाधिपतिसदाशिवपंचममासं नमः
विंदुमयं परं ॥ परशिवरविकरनिकरे प्रतिफलतिविमर्शरूपं विशदे इति कामकलावि
नामोक्तरीत्या परशिवप्रतिविंदुमहाविंदुनामकं परमुक्तं एशिवाशक्तोरधिवासयो
पत्तात् ॥ तदुक्तं स्म नदीपविमर्शिन्यां उद्दिमानपीतकरं ववनांतः श्रीमंचचुष्कारधः
स्तिनलाष्ट्रियधिपतमे ब्रह्मणे नमः ॥ वाउज्ज्वलधिपतमे विस्मवे नमः रातैजोधिपत
मे रुद्राय नमः ॥ वावायुधिपतमे इश्वराय नमः रातानस्यार्काशाधिपतमे पंचवक्त्र
सदाशिवमहाप्रेतपद्मीसनाय नमः इति इत्थं मंत्रमममचक्रं देवतायाः परंपुः इत्थमु
क्तप्रकारेण मंत्रात्मकं चक्रं सौनाग्यविद्यामममित्यर्थः ॥ इदानींचक्रेण देवतायाः एक
माह ॥ देवतायाः परंपुरिति चक्रं सौनाग्यविद्यामममित्यर्थः ॥ इदानींचक्रेण देवताया
रेकमाह ॥ देवतायाः परंपुरिति चक्रं देवतायाः परमस्य पुः ॥ ततः परमनिना देवमित्य

६५

त्रदेवतायाः करचरणादिमन्त्रदेवत्रिकोणादिभूतः श्रीचक्रपदनिवास्यावरा
देवतारूपेण वमवशो विचज्यवैरवा सनास्वसं विदेवता श्रीचक्रवपुषा स्थिते स्य
तदुक्तमत्रै ॥ एवं रूपं परं सैजः श्रीचक्रवपुषा स्थितं तदीयशक्तिनिकरस्फुररूमिस
माह तमिति ॥ एतदेवोपपादयति ॥ राकाराधिकशतदेवतात्मतमापुनः ॥ राकारो
त्तरशतदेवताः त्रिकोणाग्रहक्षवामाकोणेषु कामेश्वर्यादिकास्ति स्मः तद्विहिरण्यकोणा
तराले त्रिकोणाविते चतुर्दिक्षु अष्टौ कामेश्वरकामेश्वर्यामुधदेवताः ॥ अष्टकोणै
वशिन्यायाः ॥ अष्टकोणांतरालेषु उंगदेवता अंतर्दशारे सर्वज्ञाया दशदितीयदशा
रे सिद्धा दशः ॥ चतुर्दशारे सर्वसंज्ञो निष्पाप्याश्चतुर्दशः ॥ अष्टदलेषावने गकुत्सु
मायाः पौंडरादले कामा ॥ कर्षिण्याया पौंडरा अंतश्चतुरस्त्रे मुद्रा देवता दश ॥ मध्य
चतुरस्त्रे ब्राह्मण्या अष्टौ वास्यचतुरस्त्रे अमाया दश ॥ एवं मेकादशोत्तरशतदेवतात्म

यो. रु.
६६

तमासमाधारतश्चक्ररूपिताश्चक्रदेवतेत्यर्थः॥ न त्वयं कौलिकार्थः॥ न त्वयं कौ-
लिकार्थो वामकेश्वरतंत्रे कुत्रस्त्वित इत्याशंकोपरिहरन् देवतागुरुशिष्याणामैका-
ग्र्यमेव गणेशोत्तमस्त्वितं॥ कौलिकार्थं विवृणोति॥ गणेशत्वं महादेव्याः सौमरवि-
पावकैः इच्छाज्ञानक्रियानिश्चयगुणत्रयमुतैः पुनः॥ ग्रहरूपा तु सा देवि इति॥ पुनः शब्द-
देकाराशाधिकशतदेवतात्मनयेत्यस्य गणेशत्वं महादेव्या इत्यनेनापीकाकास्तव-
दन्वयः॥ पूर्वोक्तत्रिकोणादिचतुरस्रोत्तमश्रीपरनिपास्येदृशकधिकशतदेवतात्मत-
मागणेशत्वं महादेव्यास्तत्तत्सख्याकदेवतासमूहो गणः॥ देव्याः सौमरविपावकाने-
त्ररूपेण स्थिताः॥ इच्छाशिरप्रदशश्चज्ञानावतरधोगताः॥ क्रियापरगतीत्यस्मादिति सं-
केतपदत्तकरीत्या इच्छादिकाः स्वमूर्धाद्यवपवागुणाः सत्वरजस्तमोसितवंत्रयं स्वा-
यवक्तनैर्नवनिर्महरूपासा देवाति॥ ज्ञानकर्मैर्दिग्भिरपितदर्थैरेव देवेशि करणेशतदे-

६६

पुनः॥ प्रकृत्या च गुणेनाथ पुस्त्वबंधेन चात्मना॥ न ह्यत्र विग्रहा जाता इति ज्ञानेदियाति-
श्रोत्रं त्वकचक्रुर्जिह्वात्राणिवोधकराणि कर्मेदियातिवाक्पाणिपादमायूपस्थानिते-
षामर्थाः शब्दस्पर्शरूपरसगंधाः वचनामनगमनविसर्गानंदाश्च करणानि मनोबुद्धि-
हंकारचित्तान्तराणि प्रकृतिगुणसाम्यव्यक्तगुणगुणत्वसुखदुःखमोहानामूलं
पुस्त्वबंधः आत्मा पुरुषतत्वं तदुक्तं स्वच्छंदसंग्रहेण निर्मायादिभिः षड्विः परिपूर्णाः
षष्ठ्युपमान्॥ त्रुक्तेनागानमथा देवितया पुरुषसंज्ञकः॥ सैव मार्यजोगांश्च पश्येद्व्यक्तं
संज्ञकं मूलं प्रकृतिविश्वस्य गुणत्रिनयरूपकं॥ अज्ञानस्याप्रकृत्यं तु गुणतत्वं च न बह-
॥ तदुःखः सुखमोहानामूलं सत्वरजस्तमः बुद्धिब्यापारानि च यस्मै व्यक्तगुणात्मकं
विषयात्मा तु बुद्धिः स्यात्तु गुणस्तत्र प्रयोजकाः॥ गुणत्रया तु सारेणानिधा कर्मा तु सारतः
तमा बुद्ध्या समुपपन्नो हंकारस्त्रिप्रकारकः॥ सर्वजीवनसंरंज रूपेण कमलासनं॥ विशा

मो. ५०
६७

तस्तत्रनेरेवारादिमसंहता॥ व्यवहार्याः स्फुरीशानिष्ठारूपं तेजस्ततोमनत्रिधाकर्मा
नुसारतः॥ सोमं तैजसं वैकारि नौतिकारव्यास्वरूपतः॥ विकाराश्च स्वनेराश्च व्याहरीद्वय
मनवैः॥ वाचिकार्था स्फुरीशानि तत्र तत्र नियंतृनिः॥ प्राप्नोति सा तु विद्या निरवस्था निर
गात्मजे॥ संकल्पकारणं वेदमज्ञानकर्मैर्दिशति॥ नूततन्मात्राष्टस्पर्शरूपरसग
ंधकाः॥ जाताः जातं वैकार्यं वस्पा मां रगादीमाणां व्यापाराः प्राच्यं ते परमेश्वरि॥ ओन्न
त्वश्चक्षुरसनाग्राणा एतानि पञ्च॥ पापारास्तेषामेकैकतः क्रमात्॥ शृष्ट्यंशं रूपरस
गंधानां ग्रहणं प्रिये॥ कर्मैर्दिशाणां वाक्पाणिपादपायुडपस्थतः॥ वचनादानगमनवि
सर्गानेकैकक्रमात्॥ कर्मैर्दिशाणां व्यापारः पञ्चानामपि कीर्तितः॥ एतानि दशवाक्
निकरणां तत्र त्रयं॥ मनोबुद्धिरहंकारमतः करणसंज्ञकमिति॥ एतैः स्वावयवसं
ज्ञतैः सप्तविंशतिनक्षत्रविग्रहा जाता देवी स्वमंगलीतविग्रहा॥ योगिनीनामष्टौ च्युते त

६७

गदिधातुनामानिर्हाकिन्यारि निरप्पसौ॥ वर्गाष्टकनिविष्टानि योगिनी निश्च संयुता॥
योगिनीरूपमास्था मराजते विश्वमोहो न विग्रहा योगिनीरूपेण विहरति॥ अत्रैव व
स्यति अष्टाष्टकं तु कर्तव्यं विज्ञेयं विवर्जितं तु मेव तासां रूपेण कीडसे विश्वमोहि
नीती॥ प्राणापानौ समातश्चोरा नव्या नौ तथा पुनः॥ नागः कूर्माश्च रुकरो देवदत्तो ध
नजयः॥ जीवात्मा परमात्मा च वेतैराशिस्वपिणा॥ प्राणादिधने जयतां दशवायवः
जीवात्मा कृतकृणः पशुपरमात्मा एतश्चात्मा तर्मा म्मत इत्युपनिषदुक्तः सर्वज्ञ
तागमंतर्मा मां एतैर्दृष्टिः राशि रूपिणाति॥ गणेशोत्तादिपदे विद्यापदे विमो जयति
॥ अकथादित्रिपेक्षात्मता त्रीयादिक्रमेण च॥ सागणेशौ महाविद्यापरावागादिवा अमी
॥ अकारहकारसामरस्यरूपापरावागादिमांसांताः पश्यंती मध्यमा वैखर्या वाचश्च
तस्तः परावागादिवाचः तदुक्तं सैकेतमदत्तां॥ अकारः सर्ववर्णाश्रयः प्रकाशपरमः॥

यो. ५०
६८

शिवः॥ हकारोऽयः कलारूपो विमर्शः प्रकीर्तितः॥ अनयोः सामरस्यं यत्परस्मि
न्महस्यं॥ वामाद्यैः पिंडितो यो साववरणः परीकीर्तितः॥ आरावस्मशिरौ रौडीवक्र
वामाप्रकीर्तितः॥ अविकावा डुरित्युक्ता ज्येष्ठा चैव न स्वाग्रगा॥ अइच्छाई कलारूपः पं
चधामो व्यवस्थितः॥ अवर्णा सर्ववर्णानां नश्यता स ते बहिः॥ इच्छाशिरः प्रदेशा स्मात्
क्रिया च तदधोगता॥ स्तानापादगता हस्पागता हार्दाई मध्यगाः अएधाना हतः प्रोक्तः
अन्यादि प्रतिनेदतः॥ अत्यस्पर्शस्तना रोधुनि विंदुस्तथैव च॥ शक्तिबीजाक्षरं चेति
अएधाना हतः स्मृतः॥ चत्वारिंशसंख्या हतः सपरिकीर्तितः॥ हकारः कथितो
यो सौ संयोगादिविधः स्मृतः॥ सप्रपञ्चाखमेव हि मातृका पीठमुत्तमं॥ अनाहतहते
मंत्रैस्त्रिभिर्नैः समंततः स्थितो यो सौ महापीठमकाराख्यो जयत्स साविति॥ एवमेतत्
राचतुर्विधं तथा वा अयं॥ अस्वरविमर्शरूपौ स्वांशो जित्वा चतुः शूनौ चैत्यादिसौ नाम

६८

सुधोदयप्रतिपादितरीत्या परापरं पती मध्यमा वैखरी जयत्वा द्विधायाः अकथादिनि
पक्तात्मतानीयादिक्रमेण च॥ अकथारीत्यादि राएन अकारककारककारैस्त्रिभि
संबध्यते॥ अदमः षोडशविमर्शाः कादमस्ताः आदमः॥ साताः षोडशरावमक
थादिवर्णात्मकतानीयादिकामराजवाअवक्रमेण अकारादिपंक्तिमयं तानीयं कका
रादिपंक्तिमयं कामराजं अकारादिपंक्तिमयं वाअवमिति क्रमेण पंक्ती राष्टोगता
परः तनुर्विधः मातृकामयत्वा त अकथादि वैखरीदिगता त्रयबीजयत्वा च सै मम
हाविद्यागणेशो नृदि त्पथः॥ बीजविंदुधनीनां च त्रिकूटेषु ग्रहात्मिका॥ कूटश्रे
त्राक्षरपिरः यथोक्तमभिमुक्तैः॥ कूटेषु निष्कामगोरवशादीकारवकथादिष्टा
दक्रमानि सौ नामाविद्याक्षरपिंडेषु बीजविंदुधनीनां च बीजमीकाराक्षर
जाते विंदुरुक्तलक्षणा॥ ध्वनिर्नादः॥ बीजविंदुधनीनां च तितती मार्ये छोरसः प्रयो

मो. ५०
६७

ताः कटत्रयेवीजानीनीविंदवस्त्रमोनासस्त्रमइतिनवनिगहात्मिकाविद्येत्यर्थः
॥ हस्त्रेखात्रमसंज्ञतैस्तिथिसंख्येस्तथाक्षरैः अन्यैश्चाक्षरनिर्वर्णैः ॥ रेखात्र
त्ररूपिणीबीजत्रयशिरवरवत्रीहस्त्रेखात्रमंजीकारत्रयंतसंज्ञतैरथाक्षरैर्ह
काररेफेकारबीजुनासस्त्रमैस्तिथिसंख्यैः पंचदशानिः अन्यैश्चरेखात्रयव
र्जितैश्चाक्षरवर्णैः कटत्रयावमवैः पंचदशानिर्वर्णैः एवं सप्तविंशतिसंख्यैर्न
स्तत्ररूपिणीत्यर्थः ॥ विद्यांतर्जतंशक्त्याद्यैः शक्तैः पञ्चदशाक्षरैः ॥ योगिनीत्वं
चविद्यायाइति ॥ विद्यायाः पंचदशाक्षराः अंतर्जताः शक्त्यो ह्येखास्तिस्त्र
तदाद्याश्रुतकारास्त्रयः रातैः पञ्चदशैर्विद्यायायोगिनीत्वं योगिन्यश्रुतकि
त्याद्याश्रुत ॥ शक्तित्वं त्रयवर्जितैः ॥ विद्यायाइत्यर्थः ॥ विद्यायाः पंचदशा
क्षराः असाहस्रेखास्तिस्तद्वर्जितैश्चाक्षरवर्णैश्च शक्तित्वं त्रयवर्जितैः ॥ राश्या

६८

विमेषादयोद्वाक्षः ॥ उक्तचक्रेनदिशति ॥ एवंविधप्रकाराचचक्ररूपामह
श्चरीति ॥ एवं नुरूपीत्यायोजितगणेशादिविश्वप्रकारो महेश्वरीनिपुरसुंदरीच
क्ररूपानवेदित्यर्थः ॥ देवताविद्यापक्षेचक्रविद्यापक्षेतुगणेशादिकं योज्यमित्यर्थः ॥ योज
नाप्रकारस्तुअक्षरमिदमभ्युक्तिं कोणरेखयागणेशात्वनवचकैर्ग्रहरूपत्वं च त्रयचक्र
इति कोणवर्दिशारूपेण न ह्यत्र रूपत्वं ॥ अष्टकोणैर्ब्रह्मादि योगिनीत्वं पंचशक्तिच
तुर्वक्त्रिपक्षे यज्ञपदे शक्तित्वं पुनश्च पूर्वोक्तलक्षणमेवायं गुरुशिष्ययोरप्यतिदिश
ति ॥ देव्यादे होमयात्रोक्तो गुरुदेहस्तथैव च ॥ तत्र साक्षाच्चिष्योपितरूपः सत्प्रकाशते ॥
देव्यास्त्रिपुरसुंदर्याः स्वेच्छाग्रहीतविग्रहो मया ॥ एकदशाधिकशतदेवतात्मतया पुनर्ग
णेशत्वमहादेव्या इत्यादिनाग्रणते ॥ तत्र मात्मीयमात्मीरूपजगत्रयं ॥ उपायोपेयरूपाय
शिवाय गुरवे नम इत्यभिमुक्तवचनोक्तरीत्या देवतारूपस्यैव गुरुत्वात् गुरुदेहेऽपि देव्यादे

यो.रु.
१०

हवतगोशत्वादिके योजिते॥ तद्गोपुरदेहोपितयेष्ट इत्यर्थः॥ तत्र सारमिह तत्त्वशो
धनं प्राप्स्यमोदमुपयातितावतः॥ इत्यस्मदुक्तरीत्या प्राप्स्यगुरुप्रशादः शिष्यस्तद्गोदेवता
रूपवसं प्रकाशत इति मया देव्या देहगोशत्वादिके योज्यं तथैव शिष्यदेहेपि योज
नीयमित्यर्थः॥ कौलिकार्थमुपसंहरति॥ इत्येवं कौलिकार्थस्तु कथितो वीखंदिते॥ इ
ति शब्दः प्रसंगपरिसमाप्तिपुरः॥ एव शब्दः पूर्वोक्तानुवादः परः शेषस्य ए॥ क्रमप्रा
प्तसर्वरहस्यार्थमाह॥ तथा सर्वरहस्यार्थः कथयामितवानधे॥ तथा शब्दः पूर्वोक्तार्थ
प्रकारपरामर्शार्थः सर्वरहस्यार्थपूर्वोक्तसर्वस्योपसंहरणं॥ परप्राप्तिरूपत्वात्॥ सर्वरह
स्यार्थमेवाह॥ मूलाधारे तडिद्वये अवाकारतां वागते॥ अष्टत्रिंशत्कला मुक्तपंचाश
त्तु विग्रहा॥ विद्याकुंडलिनीरूपा मंडलत्रयनेदिनी॥ तडिक्कोरि निजा प्रख्या विरात
तु निजा रुति॥ ओम्बेडु मंडलासक्ता सुधास्नातस्वरूपिणी॥ सदा व्यामंजगत्कलसरा

नंदस्वरूपिणी॥ एषा स्नात्तेति बुद्धिस्तुरहस्यार्थो महेश्वरि मूलाधारे पूर्वोक्तलक्षणो न
डितद्गोपे विद्युत्समानवर्णो वायव्याकारतां गते वाचः परापरपती मध्यमा वैखर्मस्तानि
वाग्निर्जवतीति वायव्ये त्रिकोणं तदुक्तमत्रैव॥ स्वात्मनस्फुरणमित्यादिना क्रियाशक्ति
स्तुरोदायैव स्वराविश्वविग्रहा॥ इत्यनेन तदाकारतां गते तद्गोपेण परिणते॥ अष्टत्रिंश
त्कलाव॥ क्रैर्ध्नाया दशसूर्यस्य तपिन्याया दशसोमस्यामनायाः षोडशा एव मेता
अष्टत्रिंशत्कलास्तानि मुक्तैः पंचादशैरकारादिहकारातैः वक्रिकलानि दशानि सु
क्तावारयो दशवर्णो तस्यैव कलानिर्धः शानि मुक्ताक्रमोऽस्य कलायाश्चतुर्विंशति
वर्णतो तत्कलानिर्मकाः अकारादयः षोडशस्वराः एवमेतैः पंचाशद्वर्णविग्रहो मस्याः
सा तथा सौजाय विद्याः स्वरव्यंजननेदेन षड्विंशत्तत्त्वरूपिणीति पूर्वोक्तरीत्या षड्विंशद
वमवमंच दशाक्षरमयी वैखर्यात्मिका कुलकुंडलिनीरूपा तस्मिन् मध्ये वक्रि शिखात्म

नायोर्द्वयवस्थिता॥ नावारभूकवत्तन्वीपीताजास्वल्पमा॥ निजीनापुपरमध्यस्थाविष्णु
 द्वेखेवनासुरास्तुपनिषदुक्तरीत्यानुजंगनोगसरशीज्योतिर्लतामंडलत्रयनेदिनी॥ मं
 डलत्रयमाधारत्रयमूलरुदयजन्ममध्यस्थितानां वक्रिसमसोममंडलानां त्रयंतरेदिनी
 तत्रमजित्वातन्मध्यमार्गेणाकुलं प्रवेष्टमद्यतो इत्यर्थः॥ तडिकोदिनिनाप्रख्यातडिको
 कोटीनां प्रख्यातासातस्यानिनासरशीविशतंतुनिजाकृतिः विशतंतुवत्सूक्ष्मरूपाये
 मंडुमंडलासक्ताकारशंतलजालोर्द्वकपालोर्द्वकपालोर्द्ववसानकंघ्यगुलोर्द्वशिरोदेवं
 परं व्योमप्रकीर्तितमिति॥ स्वच्छंदसंभ्रहेकरीत्यापरव्योमिदं विचित्रं विवृतं तत्रास
 कासुधास्नातः स्वरूपिणी॥ तद्विगलदमत्प्रवाहरूपा॥ सराव्यामजगद्वक्त्रसराका
 लत्रयपिषडिशतत्वात्मकं व्याप्तं यमेति विशेषः॥ सदानंदस्वरूपिणी॥ सदानंदः परम
 वः स्वरूपमस्याः सासदानंदस्वरूपिणी एवाचिन्मयी कुंडलिना रिति शक्तिस्वात्मेति बुद्धि

स्तदात्मतया समावेशे रहस्यार्थ इत्यर्थः॥ तदुक्तं च उः शतीशस्ये॥ यदोत्तमसितप्रगाढ
 पीठात् कुटिलरूपिणी॥ शिवाकर्ममंडलं नित्यादावमेतीदुमंडलं॥ तदुद्रवामतस्य ६९२
 मानंदनंदिता॥ कुलमोषिकुलमन्कापरं पुरुषमेतिसा॥ निर्लक्षणां निर्गुणां च कुलरू
 पविवर्जितं॥ ततः स्वच्छंदरूपा तु परिगृह्य जगत्पति॥ तेन मार्गेण संतुष्टा पुनरेकाकिनी
 सती॥ रमते स्वयमत्मा व्यक्ता त्रिपुरा व्यक्रिमागता॥ इति॥ क्रमप्राप्तमहातत्त्वार्थं वक्तुं
 प्रतिजानीते॥ महानत्त्वार्थ इति यत्तत्तच्च देविवदामिते॥ स्पष्टमेतत्तमहातत्त्वार्थमाह॥
 निष्कले परमेस्त्वे निर्लक्षणे जाववर्जिते॥ व्योमातीने परेतत्वे प्रकाशने दविग्रहे॥ विष्णोः ती
 र्णे विष्णुमये तत्वे स्वात्मनियोजनं॥ निष्कले निरयवकलाश्रयवामहद्यापिमहायसिपर
 मेष्टमेष्टागोरणीयसि निर्लक्षणे करणेंद्रियाद्युपाचरे॥ जावनागममतीद्विमेचमन्नसमु
 क्तमिति विद्वगनचंद्रिकोक्तरीत्या जावगम्ये व्योमातीने व्योमपूर्वोक्तलक्षणं तदतीरे परेतत्वे

मो. ५०
१२

सकलतत्वातीते सकलतत्त्वार्थपरमस्मिन्तः परमानंदः तौ प्रकाशानंदौ विश्वहोमस्य
विश्वोक्ताौ विश्वमये देशकालपदार्थात्ममयद्वस्तुमयमया ॥ तत्र रूपेण याजातितां
अमेसे विरंकलामिति प्रामाविश्वसुक्तलक्षणतदुक्तिर्गणिकवचनोक्तरीत्या तत्रात्म
तया जा समानेन तत्त्वमसीत्युपनिषदाकार्यः ॥ परमार्थे परविद्याप्रदायकपरशिव
निजगुरुप्रतिबोधितनिर्मजस्वभावस्वात्मनि योजनेन तदेकतानप्रवेशो महातत्त्वार्थ इ
त्यर्थः ॥ नत्वेवं विधिलक्षणस्वात्मतत्त्वं केन प्रमाणेनावसीयत इत्यत आह ॥ तदा प्रका
शमानत्वे तेजसा तमसामपि ॥ अविनाभाव रूपत्वं तस्मात् विश्वस्य सर्वतः ॥ यदा स
शिवः सर्वप्रालिनां चित्त्वोपरित हा आत्मा मनसा संयुज्यते मन इदिये गे इत्यमर्थे न इति तत्रा
तरोक्तरीत्या तेजसा सूर्यादीनां तमसा घटादीनां ज्ञानानां प्रकाशमानत्वं चित्तेन रात्मनि ति
वेनायसं परिस्फुरतिके कार्यः सत्येव तत्तदिदं मकारांतरार्थानां परिस्फुरणं ॥ अत्र क्रान्तिः ॥

१२

तमेव ज्ञातमनुभाव रूपत्वं अविनाभावतामविनाभावः ॥ विश्वमिदं दृश्यमपेक्षप्रतीति
कद्वयत्वात् ॥ मय्यददश्यतत्तद्वृत्त्यापेक्षप्रतीतिकेन नवति यथाशशविष्णोर्मित्य
त्वमव्यतिरेकसिद्धेनानुमानप्रमाणेनावसीयत इत्यर्थः ॥ अथ बाले प्रमाणचित्तया प्र
माणानामपि चिदनुप्रवेशेनैव प्रमाणात्वात् ॥ तेषामपि तत्तत्साधयितुमने तस्य
स्वप्रकाशत्वादित्याह ॥ प्रकाशते महातत्त्वं दिव्यक्रीरसो ह ले महातत्त्वं देशकालाकारै
रनवच्छिन्नतत्त्वं प्रकाशते स्वत एव तेन विना न किमपि प्रकाशयितुमने तस्यैव प्रकाशने
सर्वाणि प्रकाशं त इति ॥ अत्र क्रान्तिः ॥ न तदा सयते सूर्यो न शशं को न पावक इति ॥ तस्य जा
सा सर्वमिदं विजातीति च अनियुक्तवचोपि ॥ अथ गतैकता आनां मनिरेवात्र साक्षिणी
॥ किं प्रमाणैर्वचोनिश्चस्वप्रकाशोचिरात्मनि न हि वै कर्त्तृ न ज्योतिर्दिपालो कमपेक्षत इ
ति दिव्यक्रीडारसोद्भूते ॥ दिवः संबन्धेन नवो दिव्यः परशिवः तस्य क्रीडा विश्वसर्जना

यो. ५०
१३

दिव्यवहारक्रियाविच्छक्तिः तयो रसः सामरस्येतेनो फलेनित्यशिवशक्तिसामरस्यप्रलयप्र
तीतेरेवोत्तर्यः॥ महान्त्यर्थज्ञानस्य फलं यागारिकरणमिवरेहंतरदेष्टांतरकालांतरना
विप्रत्ययोनेत्याह॥ निरस्तसर्वसंकल्पविकल्पस्थितिपूर्वकः॥ रहस्यार्थो महागुप्तः सद्यः
प्रत्ययकारकः॥ इदमहं कुरिष्यामीति न संकर्मसंकल्पः एवमया कर्तव्यः मेवं वेति कोटि
इमात्वं वने विकल्पः शिवः स्वातंत्र्यनावेतुतावेतौ निरस्ता विज्ञानमात्रतः॥ तदुज्जमनिरा
सादेव मनसः स्थैर्यं स्थितिर्जायति तत्पूर्वको रहस्यार्थः कर्मानर्हा कर्णाना योऽप्यः अनरा
वमहागुप्तः अत्यंतमन्त्रेन रक्षितः सद्यः प्रत्ययः कारकः॥ एतदाकर्णनैव शिवो हस्मीति
॥ प्रत्ययः सद्य एव समुदेतीत्यर्थः॥ नन्वयमः कुत्र स्थितः कुत्र दृष्टः किं तस्य फलमित्य
त आह॥ मेयो ज्ञानाणां वेदः शंका तत्र न पार्वतिः॥ विद्यापीठनिबंधेषु संस्थितो दिव्य
सिद्धिः॥ विद्यापीठं शिवयोर्विश्रांतिस्थानं॥ तन्निबंधनानि तदवमवन्तानि वायवका

१३

मराजशक्तपारव्यानि बीजानि तेऽप्युनिबंधेषु अकुले विषु संज्ञे चेत्यत्रोक्तरीत्या बी
जत्रयशिवरवर्त्तिविद्बुद्धचंद्रोधिनीनादनादातशक्तियापि कासमनोन्मना
नाक्रमेणानुसंधीयमानेषु उन्मत्तेन देशकालानवच्छिन्नपरचिदात्मकमहातन्त्रा
र्थः॥ संस्थित इत्यर्थः॥ तदुक्तेस्वच्छदसंग्रहो या योक्ता समनाशक्तिस्तद्दे उन्मना स्थि
ता॥ मात्रकालकलानानेन तत्त्वेन च देवता॥ सुनिर्वाणं परं शुद्धं रुद्रवक्त्रं तदुच्यते॥ शि
वशक्तिरितिख्यातानिर्विकल्पानिरंजना॥ तत्वातीतं वरारोहेश्वरं नोतीतगोचरं सु
निष्कलं चासकलं नीरूपं निर्विकल्पकं॥ निर्द्वंद्वं परमतत्त्वं शिवारव्यं परमं परमिति दि
वि उन्मत्तेन निरस्तनिस्त्रिजक्रमे महाशून्येन वतीदिति दिव्यः परमेश्वरपूर्वोक्तस्तस्य
सिद्धिस्वातेदेन परिज्ञानं तत्त्वज्ञानं परमप्रयोजनं॥ ददातीति दिव्यः सिद्धिः महाज्ञाना
वेदः इदं शः परमशिवसमाधिरेव महाज्ञानं तदेवाणां विस्तारः तराण पराण पराव

मोह०
१४

तपरिपूर्णत्वात्तस्मिन् दृष्टः शिवाहं नावनमात्रावितः॥ कोऽर्थः॥ स्वयं परमशिवप्राप्ति
लक्षणमहातत्त्वार्थः॥ सौजात्यविष्णोर्वीजत्रयशिवस्वरवर्त्मन्मन्त्रवसाननूमाववस्थि
तः॥ तथाविधफलरोमयानिर्मलसमाधिदशायोतिरीक्ष्यते॥ अतस्तत्रार्थशंकातंत्रे
त्वमानकार्थमथार्थदशीमथार्थदशार्थवारीतवाहमतस्तेनमदुक्तेऽर्थविश्यासः॥
कार्यइत्यर्थः॥ नन्वयंमहातत्त्वार्थमहागुप्तइत्युक्तं तर्हि कीदृशैर्लभ्यते इत्यत आह॥
कौलाचारपरपरदेविष्णुका लावनापरे॥ योगिनीमेलनोद्युक्तैः प्राप्तिदिव्यानिषे
चनैः॥ शंकाकलंकविगतैः सरामुदितमानसैः॥ पारंपर्येण विज्ञानरहस्यार्थविशारदै
ः लभ्यकुलचारीरमहाप्रयोजनहेतुतया तथा ज्ञेयं येषां ते कौलाः॥ तदुक्तं स्वच्छंदसं
ग्रहे॥ कुलज्ञानमयो वस्ते कौलिकानां हितामवै॥ यस्य विज्ञानमात्रेण योगोपायश्च योगो
गिनः॥ सुगुताः सिद्धयः सर्वा जवंति सुलभाः प्रिये॥ शरीरं कुलमिच्छन्ति तेषामथार

१४

॥ सर्वेषामपि शिष्याणां रक्षितानां मपि प्रिये॥ सर्वावस्थागतानां च साधारणमतेषु
गुणैः गुरुनक्तिश्च शक्तिश्च पूजाश्च दास्यमाधृतिः॥ इति स्वच्छंदसंग्रहे कौलासमया
चारपरैः पादुका मन्त्रावनापरैः स्वप्रकाशशिवमूर्तिरेकिका तदिमं शतं नुरेकिका
तयोः सामरस्यवपुषि स्थिते परपादुका परशिवत्वनो गुरोः इत्यस्मदुक्तरीत्या प्रका
शविमंशं समष्टितया श्रीगुरुपादुका त्रयानावनापरैः योगिनीमेलनोद्युक्तैः यत्र यत्र
मिलिता मरीचयस्तत्र तत्र विचुरेव वज्रं जते॥ तस्मान्निजसमाचलं बने ध्यानपूजन
कथाविडंबनेति प्रमाणवचनोक्तरीत्या मारमानमेव संविरो योगिन्यस्तासामेल
नयोगिनीमेलनं तु तं मुखं नावेन परममं प्रमातृविश्रान्तिः अत्रोद्युक्तैः अथ
वाज्रास्त्राद्यैः कोचनार्थं सामयीकशक्तिचक्रमेलनं प्राप्तिदिव्यानिषेचनैः॥ लब्ध
परशिवप्राप्त्यगुरुवरानिमंत्रितविदसमयसलिलमेकैस्तनः प्रक्षालितमलममया

यो.ज्ञ.
७५

शोरनवशं काकलंकविगतैः इत्थं तवेन वेत्यनवधारणं शंकास्यैव कलंकः मालिन्यहे
तुत्वातस्माद्विगतैः अतएव सदा मुदितमानसैः मेधावरणविगमात्तमधारवेः स्वरूपं स्फु
रतिनयामलपाराविगमात्तनदेवमनसि प्रमोदलक्षणं परशिवरूपं प्रकारात इत्यर्थः
पारंपर्येण विज्ञातरहस्यार्थविज्ञारहस्येन ते शिवादिगुणमंतपरंपराविदितसकल
रहस्यार्थपरालोचनपरमतिनिर्महातत्वाभ्यो लन्यत इत्यर्थः कौलाचारपरैरित्याह
कविहीनैरममर्थो न लन्यत इति शेषपूवकमाह ॥ लन्यते नान्यथा देविज्ञानमात्रेण
विताः ॥ तेषां समयलोपेन विकुर्वन्ति मरीचमः ॥ येषां परंपर्यविहीनाः शब्दमुत्पत्तिवले
न किंचिन्मातपरिज्ञानगविताः सत्वं शपेसुरसुदरीति ॥ स्पष्टं ननु मास्तु गुरुपारंपर्यं ७५
क्रमः पुस्तकपागादि व्युत्पत्तिवलेन परिज्ञाने सपादमितु शक्यत इत्यत आह ॥ पा
रंपर्यं विहीना ये ममः संकेतः मादनेतरधः शक्तिरित्यादिशास्त्रविहितः सकलमा

ज्ञातरसंकेतपरिज्ञानाद्युच्चारणादिक्रमणादिकमलोपेन विकुर्वन्ति मरीचमः ॥ सर्व
पीरतिवासिन्यः सर्वगश्चिन्मरीचमः नैरव्योताविताकारारहं तु कुलमातरः इति प्रा
माणिकवचनोक्तरीत्या ब्राह्मण्याशकिन्यायाश्चतगादिधातुदेवताविकुर्वन्ति विकारं क
र्वन्ति स्वस्वधातुदेकरजसातेषां देहेनाशमतीत्यर्थः ननु कस्मिन् दिने कस्मिन् नक्षत्रे क
स्मिन् नारे कौलाचारक्रमेण योगिनीमेलनं कार्यमित्यत आह ॥ मस्तु दिव्यरसास्वादमो
दमानविश्रानः ॥ देवतानि धिनक्षत्रवारे पिच विवस्वतः ॥ मरीचीनप्रणममेव कार
णानेदधूर्णितः ॥ पृष्टं पंक्तावपि इति ॥ मस्तु कौलिकाचारपरो योगीदिप्यरसास्वादवि
मर्शनः ॥ दिविपरमेवोन्निजवतीति दिव्यः परशिवस्तेन रसः सामरस्यतस्यास्वादे
नुजवस्तेन मोदमानविमर्शनः विमर्शने मनोवृत्तिर्यस्य सः ॥ प्रथमेपरिशिवैकप
रमर्शपरिस्फुरदरुचिमानंदकोवलः ॥ पश्चात्तपष्टपंक्तावपि धूर्णितः ॥ वक्ष्यमाणा

यो० ह०
७६

यं शुद्धिं विधाय परात्मरूपतया हि ज्ञानसंपादिताने रोमो गी देवतातिथी च उद्दृष्टव्यम्
पुष्पनक्षत्रे देवतानक्षत्रं च निववस्यति नित्यमुष्पदिने चारे सौरे च परमेश्वरिः ॥ गुरोर्दिने
स्वनक्षत्रे च उद्दृष्टव्यम् ॥ चक्रपूजाविशेषेण योगिनीनां समाचरेदिति ॥ मरीचीक्री
णामये वाकवकारो योगव्यवहारे परः उक्तकालेषु सर्वथा योगिनीप्रीणने कुर्यादित्य
श्रामत्तवा यो न वेदित्यर्थः ॥ सर्वदा च विशेषेण जतते पूर्णबोधने ॥ कालविशेषकथने
नैमित्तिकपूजाद्योतनार्थं सर्वदा प्रत्यहं मरीचिप्रीणने कुर्यादेव वावकारेणान्वयः ति
त्यार्चनकारणो प्रत्यवा यो स्तीति तात्पर्यं नित्यार्चनमाप्नुयात् सा सना सा ह निष्क
मादिती स्वच्छेदसंग्रहोक्तरीत्या प्रायश्चित्तस्य कर्तव्यत्वविधानात् ॥ अकरणे प्रत्य
वापराव नवति ॥ करणे प्रत्यवापराव नवति ॥ करणे तु फलमस्तीत्याह ॥ जतते पूर्ण
बोधनमिति ॥ पूर्णबोधो ॥ यत्र निर्विषयबोधलक्षणः स्वात्मशंभुरवतिष्ठते निशमि

७६

त्यस्मदुक्तरीत्या निरावरणविदूषस्वात्मशंभुप्राप्नोतीत्यर्थः ॥ ननु पूर्णबोधनावः के
न वा किमतावाकालेन के वा संप्राप्नोतीत्यर्थः ॥ ननु पूर्णबोधनावः केन वा किमता
वाकालेन के वा संप्राप्य तद्वत्तत्त्वाह ॥ एवं तावः सुदेवेशि देशि के उ प्रसादतः उ
महाज्ञानमयो देविसद्यः संप्राप्यते नरैः ॥ एवं तावः पूर्णबोधत्वं देशि के उ प्रसाद
तः यस्य गुरुणा कृतं पातेन पाशजालं विच्छिद्यते स परेशिवः केवलो देशि के
उस्तत्तत्सादतः स्वप्रकाशवपुषा गुरुः शिवो मः प्रसादती पदार्थनस्तके ॥ तत्
प्रसादमिह तत्त्वशोधनप्राप्यमुपमोदयति तावतः इत्यस्मदुक्तरीत्या प्रसादग्र
हणेन महाज्ञानमयोनिरावरणचिन्मयः कौलाचारपरैतित्यादि पूर्वोक्तविशेषि
तः सद्यो देशि के उ प्रसादसमवाप्तिरसमय एव संप्राप्यते मंत्रसंकेतमुपसहर
ति ॥ एवं मे तत्परं ज्ञानं विद्याणां गमगोचरं ॥ देवि गुप्ते प्रियेणैव व्याख्यातं दुर्गपदि

मो. ५०
३३

धे॥ मयो यस्य प्रबोधेन वीरचक्रेश्वरो जवत्॥ रावमुक्तप्रकारेण तत्परं परिपूर्णं
बोधलक्षणं परशिवतत्त्वप्रदं ज्ञानं विद्यायावर्णः पंचदशतत्त्ववागमः॥ महार्थबोध
कृत्वा त॥ न लोचनं तदर्थं तद्व्याख्यातं यद्वेत्ता त्रिपुराकारो जवेदित्यारभ्य रावमेतत्तस्य
तेन श्लोकजातेन षड्विधः तावार्थः संप्रदायार्थ इत्यादिना प्रतिपादितं षड्प्रकारादेवि
प्रकाशविमर्शसमस्य रूपेण देविके इकराक्षपातविहीनैरप्राप्यस्वरूपं॥ स यो य
स्य प्रबोधेन षड्विधार्थस्य बोधेन वीरचक्रेश्वरो जवेत् इदं तारिपोरहिमिराणां गणप्र
लयप्रतिपादनपरा वीरास्तेषां चक्रं समहस्तस्येश्वरः परशिवः पूर्वोक्त षड्विधार्थम
रिज्ञानसममवपराशिवो जवेदित्यर्थः॥ ॥ इति श्रीपरमहंसपरिज्ज्ञाजकाचार्यवर्म
श्रीपुष्पा नंदशिष्यामृतानंदयोगिप्रवरविरचिता योगिनीरुद्रमदिपिकायां मंत्र
संकेतो नाम द्वितीयः पटलः॥ २॥ क्रमप्राप्तं पूजासंकेतं वक्तुं प्रतिजानीते॥ पूजासंकेत

३३

मधुना कथयामितवातये॥ स्पष्टमेतत्प्रोक्तमवज्ञमेफलमाह॥ यस्य प्रबोधमात्रेण
जीवन्मुक्तः प्रमोदते॥ यस्य पूजासंकेतस्य प्रबोधमात्रेण परादित्रिविधनेदतः॥ केवल
परित्यागेनैव जीवन्मुक्तः सन् शिवो ह मस्मीति प्रमोदते परशिवो हंतामतिरेव प्रमोद
हेतुः पूजासंकेतमारजने॥ तव नित्योदिता पूजा त्रिजिर्देव्यवस्थिता॥ प्रकाशात्मनो
र्मम विमर्शश्चक्रेर्विमर्शरूपिणास्तवनित्यादिता पूजानित्यप्रत्यहं उदिता विहितानि
त्रिर्देव्यवस्थिता॥ पूजानामान्याह॥ पराचाप्य परागौरितनीमाच परापरा॥ प्रथमा पू
जा परा उन्नमोच्यते परशिवो हंतामतिरेव प्रमोदते॥ तदुक्तं संकेतपदस्य॥ तपूजावा
स्य पूष्यादि इवैषां विहितानि रं॥ स्वे महत्सहमेधा म्रिसा पूजाया परास्थिति॥ अपरा
द्वितीया पूजा नंदप्रसराबास्य चक्रावरणा च नरूपात्सहमान पूजाबास्य पुष्यादि
इवैषां विहितानि रंमिति वचनात्॥ तृतीया पूजा परापराबास्य स्मार्तरेधा म्रिद्ध

मो. ५०
१८

मचिन्नयनावनामयीमध्यमापरापरात्मकत्वात्॥ तस्य लक्षणानि क्रमेण ह॥ प्रथ
माद्वैतनावस्था सर्वप्रचुरगाचरा॥ आत्मानमनसा संसृज्यते॥ मन इडि मेरो इडि ममये
नेति॥ पूर्वोक्तपरिपासा सर्वेषां भिन्दिमाणां ये व्यापारास्तेषां गोचरी ज्ञानाः कार्यः॥ य
त्र यत्र मनोमातिबास्ये चात्पतरे प्रिये॥ तत्र तत्र परावस्था व्यापकत्वात्॥ अथास्य
ति॥ तत्र तत्राहमार्गेण चैतन्यं वृज्यते प्रजेः॥ तस्य तत्रात्र रूपत्वात् चिह्नमात्रविना
मतिरिति विज्ञाननैरवजगदुरकोक्तरीत्या वास्य चिह्नमलक्षणा वैतप्रथापराप
जेत्यर्थः॥ द्वितीया चक्रपूजा च सरानि आद्यते मया॥ द्वितीया अपरापूजा चतुरस्त्रादि
वैदवान् श्रीचक्रनिवास्यावराण देवतानामतोपरापूजे वेदित्यर्थः॥ सरानिष्पारिते
मया॥ सराप्रत्यहं मया सर्वज्ञेनापि निष्पारितं क्रियते॥ प्रबोधकत्वात् नैव प्रतीते
ः॥ तथापरापूजा सरासर्वैरपि ज्ञानिभिः कार्येत्यर्थः॥ अन्यथा वैतप्रसक्तप्रतिषेधः

१८

ः स्यात्तर्नचतया मुक्तं तदुक्तं तदुक्तं तत्रान्तरे॥ लघुरूपं च किञ्चिन् विज्ञाद्गो वनिषेध
ने॥ विधानमंतरेणानोननिषेधस्य संज्ञवृत्तिः॥ परापरापूजामाह॥ एवज्ञानममेदे
विततीया स्वप्रथामयी॥ एवज्ञानममेपूर्वोक्ताद्वैतनावनामये धान्त्रिस्वप्रथामयी॥
वास्य स्पष्टयगावराण च नदारावक्राविवृत्तानममनाविश्रान्तिस्मृतीयापरापरापूजा
तदुक्तं अनिमुक्तैः प्रकारैकधने धान्त्रिविकल्पात्प्रसवादिकाननिहिताम्युर्व
नदारावक्राविवृत्तादुत्तीरिति॥ पूजाविधानमाह॥ उक्तमासापराज्ञेयाविधानम्
एवमाह॥ परापूजाया उक्तमवनात् अपरापरापरमोरधमत्वे चोपलक्ष्यमति॥ मध्य
मत्वे साज्ञेयाज्ञानमया कार्या अपरापूजा कथमप्राकृतं तत्राज्ञेयत्वात् परमत
वोक्तमत्वे चैत्यर्थः साज्ञेयत्वे मायाः पूजाया विधानं एव विधानमेव विवृणोति॥ महाप
रवनातस्तेवा अवेयुरुपादुको॥ आप्यायितजगरूपो परमा मृतवर्धितो॥ संचित्य

मो. ५०
१८

तदिति॥ महापद्मवने ब्रह्मरंध्राधोमुखसितसहस्रदलाकुल॥ कमलपद्मदले राकुल
त्वादनमिति॥ तदुक्तं स्वच्छंदसंग्रहे॥ भावद्वंद्वं कुलपद्मसहस्रारमधोमुखं॥ श्वेतं वनि
फलसकलमध्यं त्वां संख्यशक्तिकं॥ व्यापिनी केवलाशम्बुदमतौ घप्रवर्षिता महा
पद्मवने चैव समना तस्य चोपरि॥ तस्मात्कर्णिकामध्यं तस्ते वायव्यरूपिता॥ इति
पूर्वाक्तरीत्या वाचः परा पश्यती मध्यमा वै रव्यो न वेत्तस्मादिति वा अवेत्रिको लोतत्र
गुरुपादुकां॥ गणते तत्त्वमात्मीये इति पूर्वाक्ता निमुक्तं वचनरीत्या विष्णुगुरोः परमशि
वस्य स्वप्रकाशशिवमूर्तिरेकिका इत्यस्मदुक्तरीत्या त्रिनेदवन्ती आप्यामितजगत्
पाशिरनिजरस्मिप्रसरस्मिप्रसरणाद्यापित चराचरं परमात्मतवर्षिता निरंत
रनिविडविडसासारवर्षितां संचित्य आत्मनया विचित्य गुरुपादुका विमर्शने नंतरं आत
रमेव प्रसाद॥ स्वीकारमाह॥ परमादेन जावना मरुत्तितः॥ परमशिवस्तेना दैत जावना

१८

सा वाहमस्मात्तिसमावेसरूपासैवमदइत्युच्यते मरुहेतुनात्॥ तत्र तेन मेदनधूर्तितः
सुरितः स्वप्रकाशवपुषा गुरुः शिवो मः प्रसीदति॥ परार्थमस्तके॥ इत्याद्यस्मदुक्तरी
त्या परशिवदैत जावना गुरुप्रसादस्वीकारप्रोक्तसत्परमानंदपरवशा इत्यर्थः॥ प्र
सादस्वीकारानंतरं मानं रजपमेवाह॥ दहरोतरं संसर्पन्ना रा लो कन तत्परः॥ दहरो वि
मदेवरवेशमन्तु तत्तु डरीकपुरमध्यं संस्थमिति दहरोत्तरं राकाश इति श्रुत्वा रुद
याज्वमध्यगतमाकाशदहरमित्युच्यते दहरमेव दहरोत्तरं संसर्पन्ना रो दहरोत्त
रं संसर्पन्ना दस्तस्मान् लो कनं विजावन्तत्रे तत्परः॥ तदुक्तमनिमुक्तैः आनंदलक्षण
मनाहतनास्ति देशे नीरात्मना परिणतं तवरूपमीश॥ प्रत्युष्मुखेन मनसा परिचीममा
नं॥ शं सति नेत्रसज्जितै पुलकैश्च ध्या इति संयमे हि मसंचारं प्रोच्य रत्ना रमानं
॥ एवमेव जपः मोक्तो ननु वास्य जपोजपः इत्यनिमुक्तवचनोक्तरीत्या आत्मना रा तु स

यो. ५०
८०

ध्यानं॥ जपं कुर्यात्॥ ननु नानाविधा चारणलक्षणं वा संजपं कुर्यादित्याह॥ विकल्परूप
संकल्पविमुखः विकल्परूपं प्राणं नानाविधरूपं प्राणं नानाविधरूपं प्राणं मन्त्ररागां संज
त्युच्चरस्तत्तत्प्राणजपः विमुखः जपतो नः स्वयं नारो मन्त्रात्मा जप इति॥ तद्वत्
मपि ध्यानं कुर्यादित्याह॥ अतर्मुखः सरा इति॥ अत्र प्रत्ययैकतानवा ध्यानमिति योग
शास्त्रोक्तरीत्या विजातीय प्रत्ययानंतरितस जातीय प्रत्यय प्रवाहलक्षण ध्याने
न सराशब्दोक्तः सूचितेनातर्मुखः परशिवपरोक्तमादित्यर्थः॥ तदुक्तं विज्ञाननैवैव ज
दार्कैः॥ ध्यानं मातिष्कला चिंतानिर्विकारा निराश्रयाः॥ ननु ध्यानं शरीरस्य मुखह
स्तादिकल्पनेति॥ चित्कलोत्सासरजितसंकोचस्वतिसुंदरः॥ चिदंबुदिमहाजागति
त्संकोचसंकर इस्मिदुक्तरीत्या परिकलितपूर्णजावः॥ अतएवाति सुंदरः महान्नि
पुर सुंदरीनामधेय परचित्कलोत्सासा सरपरम सुंदरः॥ प्रेमास्य रपरशिवानि न

८०

त्यर्थः॥ पूजामप्येतादृशी कुर्यादित्याह॥ इंदिमप्रीणनैर्देवैर्विहितः स्वत्नपूजनः॥ इंदि
याणि श्रोत्रादीनि तेषां प्रीणनानि इत्याणि विशिष्टाष्टस्पर्शरूपरसगंधवेति नैर्विहितं॥
आत्मदेवतायाः पूजनं येन स तथा विधुः॥ इंदिमदारसंभ्रासैर्गंधाभैरात्मदेवता॥ स्वजा
वेन समाराध्यतातः सोमं महामुखतिजधिपानरुतो ह्ना सरसानंदविजेन रणान्नाव
ये इति तावत्सोमहानंदस्ततो न वेदिति विज्ञाननैरवरारकोक्तरीत्या श्रोत्रादीदिप्यवि
षमराष्टाद्युन्नवजनिता नरा॥ नो महानंदेन समरसीकरणं परा पूजेत्यर्थः॥ अथा
परा पूजा वक्तुं तदंगत्वं वा स्यात्समाह॥ न्यासं निवर्तयेद्देहपोषाद्या सपुरः सरं पो
षाद्या सपुर सरं पोषाद्या सपुर सरं पोषाद्या सपुर सरं पोषाद्या सपुर सरं पोषाद्या सपुर
प्रकारकोन्यासस्तत्प्रकारमाह॥ गणेशो प्रथमो न्यासो द्वितीयस्तु ग्रहमंतः॥ नक्षत्रैस्तु
तृतीयस्यात्तमो गिना निश्चयुर्थकः॥ राशिनिपंचमेतैः षष्ठीपीठैर्निगद्यते॥ न्यासं

मो. ५०

८१

जाने जाना वेकवचने॥ विवर्त्ते मेदि ति शेषः॥ षोडशषट्प्रकारन्यासा क्रावतप्रकारं षो
डान्यासमाहात्म्यफलमह॥ षोडान्यास्त्वं मंत्रोक्तः सर्वत्रैवापराजितः॥ रावेमोन्यस्तगात्र
स्तुसपूज्यः सर्वमोगिनीः॥ नास्त्यस्य पूज्यो लोकेषु पितृमातृमुखोजनः॥ स एव पूज्य
ः सर्वेषां सस्यं परमेश्वरः॥ षोडान्यासविहीनं मंत्रं प्रणमेदेष पार्वति॥ सोचिरान्मत्तुमा
मोतिनरकं प्रतिपद्यते॥ प्रोक्तो मं षोडान्यासः सर्वत्र सर्वलोकेषु पित्र्यप्रतिहतसाम
र्थ्यात् छिन्नपारात्वात् स्वयमेव परमेश्वरः॥ अतएव लोकेषु जनेषु स एव मोगिनिः पूज्य
ः॥ किं बहुना सर्वेषामपि पूज्यः नास्त्यस्य पूज्यः कोपि लोके अस्ति चेदेष बलादन्यस्य
प्रणमति समतो न वेत्तु न च प्रमादीत्यर्थः॥ षोडान्यासप्रकारं वक्तुं प्रतिजानीते षोड
न्यासप्रकारं च कथयामि तवानघे॥ स्मरमेतत्॥ तत्र प्रकारमाह॥ विघ्ने शो विघ्नराज
अविनामक शिवोत्तमौ॥ विघ्नहृदि प्रकृत्वा च गणनाय क्रावच॥ एकं रंतो द्विरंतश्च

८१

गजवक्रो निरजनः कपर्दी वानरीर्धमुखं शंकुकर्णो ह्यध्वजः गणनामो गजेंद्रश्च
र्यकर्णस्त्रिलोचनः॥ त्रैलोक्यं रोमहर्ता दध्नुर्मूर्ध्नि सराशिवः॥ अमोहो दुर्मुखश्चैव
सुमुखश्च प्रमोदकः॥ एकपादो द्विजिह्वश्च शूरो वीरश्च एव मुखः॥ वरहो वा मदेव
श्च वक्रतुंडो द्विरंडकः॥ सेनानी श्रमिणी मन्त्रो विमन्त्रो मन्त्रवाहनः॥ जरीमुडी तथा
खड्गी वरेण्यो हृषिकेतनः॥ जह्मप्रियोगणेशश्च मेघनादो गणेश्वरः॥ इत्येतानि तावदा
ख्यायान्तीति॥ तेषां ध्यानमाह॥ तस्मिन् रूपासंकाशना जवक्रो स्त्रिलोचनान्॥ पाशं कु
शं वरानीति करान् शक्रिसमन्वितात्॥ तस्मिन् रूपासंकाशना जवक्रमिव वक्रं मेघो
ते गजवक्रास्तान् उदंकरमाः पाशं कुशं अधः करमोर्वराजमे रधानात् पुष्पादिभि
ः समन्वितात्॥ अत्र सूचितानां नामागमात्तरपदं धतिषु चोक्तत्वात् तत्र वरामः॥ न्यास
स्थानान्याह॥ एतास्तु विन्यसे देवि मातृका स्थानवत्प्रिये॥ एतान् गणेशान् मातृकाया

मो. ५०
८२

संस्थानवत्तमाह कावैस्वरीत्या संस्थानेषु न्यसेदित्यर्थः ॥ महत्या समाह ॥ स्वरैस्तु सहि
तं स्वरीत्या संस्थानेषु न्यसेदित्यर्थः ॥ महत्या समाह ॥ स्वरैस्तु सहितं सर्वं हृदयाधः प्र
विन्यसेत् ॥ विंदुस्थानेषु धासुतिमादि वर्णचतुष्टयैः ॥ नूपुत्रलोचनं द्वंद्वं कवणाधिप
तिप्रिये ॥ हृदये विन्यसेच्छुक्रचवर्णाधिपतिं पुनः ॥ हृदयोपरिविन्यस्य तवर्णाधिपतिं बुधि
॥ हृदस्य निकटं रेशतवर्णाधिपतिं प्रिये ॥ नानैराशने श्वरं चैव पवर्गं शंसुरेश्वरि ॥ वक
शादिचतुर्वर्णैः सहितं राहुमेव च ॥ सकारसहितं केतुपादौ देवशि विन्यसेत् ॥ स्वरै
रकारादिविभक्तैः षोडशभिः सहितं नाम्न आदौ सर्वं हृदयाधो विन्यसेत् विंदुस्थाने
जलादेः त्रैवोक्तेरीपाकारोर्ध्वमात्रं श्रुललाटे हृत्तद्वयं तद्व्यादिना संधासुतिचंद्र
मसंयदिवर्णचतुष्टयं रत्नवै विन्यसेदित्यर्थः ॥ नूपुत्रमंगारकं च लिनं द्वंद्वं कवर्ग
स्यापरिस्थितं मधिपतिं विन्यसेत् हृदये वृत्तसि ॥ स्पष्टमन्यत्पादौ देवेशि विन्यसेदित्य

तेन सत्राणां स्थानानि न्यासेवाह ॥ ललाटे दत्तने त्रेचमामेकर्णाद्वये पुनः ॥ पुरकोयोर्ना
सिकायाश्च केवे स्कंधद्वये पुनः ॥ पश्चात्कर्परमुग्धे च मणिबंधद्वये पुनः ॥ हस्तयो
नानि देशे च कटिबंधे ततः परं ऊरुमुग्धे त्वया जालोर्ध्वयोश्च परद्वये ॥ हस्तकाला
नलसख्या वरदानमपाणमः ॥ नेति पाणेष्विनी पूर्वाः सर्वां जराणां पिताः ॥ एतास्तु
विन्यसेद्विस्थानेषु सुरार्चिते ॥ कटिबंधद्वयोरिति ॥ द्वंद्वपर ॥ अन्यथा सप्तविंश
तिसंख्या धनामुपपन्ने ॥ कर्णाद्वयं इति दत्तादितः ॥ दत्तने त्रेचमामेचेति ॥ क्रमस्योप
क्रांतत्वात् ॥ वरदानमपाणमः ॥ नेति पाणेष्वित्युक्त्वा तवा ऊचुष्टुष्टयं गम्यते शेषं सु
गमं ॥ योगिनीत्या समाह ॥ विष्णुदौ हृदये नासां चोत्थाधिष्ठाने च मूलके ॥ आज्ञायाम्
धातुनाथाश्च न्यस्तव्या उदि देवताः ॥ अमृतादिमुताः सम्पक्धातव्याश्च सुरेश्वरि
गविष्णुदौ तात्तु मूले षोडश दलक मने ॥ धातवश्च त्वगस आसामरोस्त्रि मज्जा शुक्रा

मो. ५०

८३

गितेषां नाथाः स्वामिनोऽदिदेवताः॥ डाकिनीराकिनीलाकिनीकाकिनीसाकिनी
हाकिनीः॥ अमतादिमुताः ताश्च स्वच्छंदसंग्रहे॥ क्लायथा॥ अमताप्रथमादेविदि
तीयाकर्षणीमता॥ इत्यालीतुत॥ तीयास्मादीरातीतुचतुर्थिका॥ पंचमीस्यादुमा
देवीषष्टीचैवोदकेरिनी॥ सप्तमीद्विदशोक्ताषोडशावैवाष्टमीमतालक॥ नव
मीफलोक्तालदशास्मादशमीमता॥ एकादशीतिसाचैकपादाद्वादशिकाशिवे॥ रो
च्यमानिरतापश्चादोकारीतुत्रयोदशीचतुर्दशैषोपधात्मातुप॥ अचिकदशात्ति
काषोडशीतुत्तषोडशकंवगाः॥ कालारात्रीचरवातीतागामत्रीचतनः पर॥ घटाधा
रीवचचंडात्माचंद्राष्टमाजयापिच॥ ऊंकारीज्ञानरूपाचरंकहस्ताततः॥ पर॥
ठकारीद्वादशस्येताद्वादशारेसमर्चयेत्॥ डामरीचैवठंकाकारीतामसीतथा॥ थो
नरा॥ क्षामिणीधात्रीज्ञेयानंराचपावती॥ फेकारीद्वादशपत्रेषुपूर्वादिशान्तिमंयजेत्॥

८३

वेधिनीतडकालीचमहामायामरास्त्रीनि॥ रक्तालंबोष्टिकाचैव पूजयेत्क्रमशः
प्रियेः चतुःपत्रेषुदेवेशिवराचत्रिमंतथा॥ षडंगेशरस्वतीचैव पूजयेत्क्रमशः
प्रिये॥ हमाहसवतीचैव पूजयेच्चदिपत्रके॥ इति॥ एतानि राक्षसिनिर्मुक्तायातव्याश्च
सुरेश्वरि॥ इति न्यासनिर्वृत्य एवमातरोपि न्यायन्या इत्यर्थं न्यासनिर्वृत्तां मंप्रीतरोन्या
सइत्याध्यानवागमांतरास्वगतये॥ राक्षिन्या समाह॥ पारे लिंगे च कुक्षौ च रुदमेवा
ऊर्मूलके॥ दक्षिणोपाश्वं मारुतं वा मपाश्वं वसाक॥ मेषादिराशयो वरुणस्तथा स
ह पावति॥ पादादिस्थानेषु दक्षिणादि तो वा मां तमेषादिराशयः मेषवृषमिथुनक
र्क रसिंह कन्या तुला श्रिकृष्ण बुध मकरं कुंजमीनाः वरुण मरुकाक्षरैः सह न्यस
याः राशिनो वर्णाः आगमांतरसंवादान्ममोच्यते॥ आद्यैश्चतुर्भिः सहितो मेषो द
क्षपादेक्षरैः उकाराद्यैस्त्रिनिर्वर्तैर्दक्षतो लिंगदक्षिणे॥ रुकाराद्यैस्त्रिनिर्वर्तैर्मि

यो. ५०
८४

मुनेकुत्तिरहिरहितोक्तानां कर्कटोरशिमुनेवहसिदक्षितो॥ उंन्यांसेहितः सिं
हादक्षितोर्वाकुमलके॥ अमः शवर्गसैः कन्याशिस्वादक्षितागतः॥ कवर्गेतानु
लामर्द्धिवासेतदाकुमलके॥ हस्त्रिकश्चवर्गेशणाधनुहादि॥ वीमेतवर्गसंयुक्त
मकरः करिवामतः पवर्गेणपुनः कुंजोवामेतिगप्रदशतः॥ यवर्गहंतसंयुक्तोमीनः स्या
दामपादकेइति॥ पीठन्यासमाह॥ पीठानिवित्तसेदेविमारकास्यानकप्रिये। मातका
स्थानकइतिजानावेकत्वेवैपरीवर्णस्थानेधित्यर्थः तेषानामानिकथ्यतेऽष्टाध्यावहि
ताप्रियेवकुत्तातपीठनाम्नाधनुमशकात्तातसावधानानवेत्यर्थः॥ तन्नामान्याह॥ क
मपंचाराणसीनेपालेपौद्रवर्द्धनः॥ परिस्थितकान्यंत्वेपूतार्थौलतर्थावुदं॥ आम्नतके ८४
श्वरैकाद्यतिस्तोतः॥ कामकोटकं॥ क्लेशांशुगुनगरकेदारचंडपुष्करं॥ श्रीपीठ
मेकपादचलारव्यमालवतथा॥ कुलचदेविकोरचणोकार्णमारुनेश्वरं॥ अहहसं

चविरजराजगहमहापथे॥ कोलापुरमेलापुरसोंकरचजयेतिकाउक्तमिन्नापिदि
आख्याकंहस्तिनापुरदुडाशेषप्रमाणारव्यपशमापोपुरीस्तीता॥ जलेशमलयेचैव
शैलेमेरुगिरिवरतथा॥ माहेंडवामनेचैवहिरण्यपुरमेवच॥ महालक्ष्मीपुरोद्यानेछा
याछत्रमतः पर॥ एतेपीठाः मानकारूपमेपातेमानकारूपकाः॥ क्रमेणादित्ताताता
मेकैकं वर्णयेकैकस्यारावुक्तातत्तस्थानेषुपीठानाम्यान्यासं कुर्मादित्यर्थः षोडश्या
सानंतरसंभवपंचावित्तातश्रीचक्रन्यासस्यतरिदानीश्रीचक्रन्यासस्यतरिदानी
श्रीचक्रन्यासमाह॥ एवंषोडशपुराकृत्वाश्रीचक्रन्यासमाचरेदितंएवमुक्तप्रकारेण
षोडशप्रकारन्यासपुराकृत्वाश्रीचक्रन्यासमाचरेदित्यर्थः॥ श्रीचक्रन्यासस्यम
हाप्रयोजनत्वादन्मस्मीकथितमप्ययप्रियायैकशमीमीसाह॥ महान्निपुरसुंदर्मा
श्वक्रन्यासंष्टाप्रियेयन्नकस्मचिदारव्याततनुमुदिकरंपरंआनंदकदक्षितार्थ

प्रो. इ०
८५

राष्ट्रस्य शांति कारिणे ॥ अपेत्य विरतमेन तद्विरिघ्नविदुर्बुधाः ॥ इत्यनिर्युक्तवच
नो नरीत्या संकोचलक्षणारि अनिवर्त्तिनि परिपूर्णपसरूपा सम्यक् श्रीरुचये
॥ तदतीन्निपुर सुंदरी निपुरातुरीयरूपत्वात् संकुचा नेदलक्षणा प्रपंचाय परमा
मपरे मदीनाम्परि पंधि परमा दैत सौ नाग्य पदधि रूढा सर्व प्राणि ध्यात्म तथा
प्रेमास्पदी ज्ञता परश्चित्त कला तस्याश्चक्र शिवादि हित्ति नियंत तत्त्व चक्रमयं तद
विना जा वक्तृभिः ॥ तस्यान्या संप्रणुत्रियेमम प्रिया ये मै करसंजाल सा मेकथ
या मि ॥ यन्नकस्य चिदाख्यात मतिरहस्यात्वात् ॥ ननु शुद्धि कर परं ॥ ततोऽपि शान्तत्वा
त्मनः शुद्धि परचित्पश्य वसान लक्षणं करोतीति अतएव परमुक्त एमितरन्या सेन्य
; श्रीचक्रन्या समाह ॥ चतुरस्त्रस्य रेखा येन मइत्यादि नान्यसेत ॥ इत्थां राष्ट्राणां प्रभ
क्ति कषा रांगुली वध्या ॥ वा माघं गुलि पुष्कि के पाण्ड्य मे चां राष्ट्रे के सचलि मूल एष्टे पु

व्यापकत्वेन सुंदरी॥ चतुरस्त्राद्यरेखायै नम इत्यादि मंत्रेण आदितो दत्तात्रा एष्टादि
चूलि एष्टांतस्थानेषु दशसु व्यापकत्वेन न्यसेत् दत्तात्रा स्पष्टपद्माद्भागसचूलि
मूलनेति मूलं शिरसः पुरस्ताद्भाः एष्टं शिरः पश्चाद्भाः स्फिक् मुरुसंधिस्थ एमन्य
नासुस्थानेषु न्यस्तव्याः शक्तिराह अत्रैव स्थान दशकेष्टाणि मायादंशान्यसेत्
सिद्धीरिति॥ अणिमालयि मा महि मे शिता व शित्व प्राकाम्पुत्राप्ति सर्व कामारव्या
॥ सिद्धयोदश॥ चतुरस्त्रमध्यरेखायै नम इति वज्रने॥ विन्यस्य इति॥ तदंतसिद्धिस्थाना
नामतर्द्देशे चतुरस्त्रमधरेषामै नम इत्यादि मंत्रेण तनु व्यापकत्वेन विन्यसेदित
न्यसे॥ चतुरस्त्रमधरेषामन्यस्तव्याः शक्तीराह॥ तस्यास्थानेषु ब्रह्म॥ ण्पाद्यास्तथा
एषु॥ तस्याश्चतुरस्त्रमधरेषामाष्टसु स्थानेषु ब्रह्मा ण्पाद्य ब्रह्मा ण्मा हेम्वरीकौ

मो. ५०

८६

मारीवैष्णवीवाराहीशालीचासुडामहात्म्यः तथाविन्यसेत्येवंचान्यमः॥तेषांस्त्रा
नाष्टकमाह॥पादांगुष्ठद्वयेपार्श्वेदक्षमहीन्यपार्श्वके॥ग्रामदक्षिणजान्तेष्वबहिरं
राद्वयेतथास्पष्टमेतत्चतुरस्रोतरेखाव्यापकमाहान्यस्तव्याचतुरस्रोतरेखायैन
मइत्यपि विन्यसेधापकत्वेनसर्वांक्तातपुविग्रहे॥चतुस्रोतरेखायैनमइत्यादि
मंत्रेणविग्रहेदेहपूर्वांक्तातपुपूर्वांक्तानां ब्राह्मणदिष्ठानानामतरेखाव्यापकत्वेन
न्यस्तव्यानामप्येविन्यसेत्॥चतुरस्रोतरेखास्थानेन्यस्तव्याःशक्तीराह॥त
स्याःस्थानेषुदशसुमुद्राणांदशकंन्यसेत्॥चतुरस्रोतरेखास्थानेन्यस्तव्याःशक्ती
राह॥तस्याःस्थानेषुदशसुमुद्राणांदशकंन्यसेत्॥तस्याश्चतुरस्रोतरेखायादशसुसु
नेषुत्रिंशदमुद्रासहितानांसंज्ञानिपादिमुद्राणांदशकंन्यसेत्॥तस्योक्तानामह॥
ब्रह्माण्ण्यष्टस्थानांतस्मात्सामर्थ्येन्यसेदधिशिष्टेदेवादशतदुमउल्लासःसूर्यमं

८६

उल्लासनेतदुक्तंस्वच्छंदसेग्रहे॥षोडशोतमितिख्यातंव्योवस्थानेदुमउल्ले॥तथा
तस्मान्नकंसूर्यविंशददशशक्तिकेवादशोतस्मृतंनेनस्थितंव्योमग्नदेराकं॥इतिने
नविदुतत्वंचतुःपत्रावुज्ज्वलत॥सूर्यविंदुमधश्चोर्ध्वसाधैकांगुलिदशतः॥इत्यक्त
रीत्याललाटस्थानविदुनत्वेपरिस्थितं॥सूर्यमंउल्लसुतेललाटोर्ध्ववादशोतपदेनल
क्षने॥षोडशदलपद्मचक्रव्यापकमाह॥तदंतःषोडशदलपद्मायनमइत्यपि॥विन्यस्य
॥तेषांचतुरस्रोतामंतःषोडशदलपद्मायनमइत्यादिमंत्रेणषोडशदलदक्षिणतःश्रीत्र
एष्टस्थानादिसंस्पृष्टाव्यापकंविन्यसेदित्यर्थः॥न्यस्तव्याःशक्तीराह॥तदलेकामाक
र्षिण्यमाश्रयविन्यसेत्॥तदलेजातावेकत्वंतदलेषुकामुद्यहंकारशब्दस्पर्शरूपर
संगंधचिन्नधैर्मस्तिनामबीजात्मातशरीराकर्षिण्योनामसेत्॥तदलस्थानान्या
ह॥दलानिदक्षिणश्रीत्रएष्टमंतचक्रपरे॥करएष्टचोरुजानुयुक्तपारतन्त्रतथा॥

यो. ५.
८९

वामपादातलान्येवमेतदस्पष्टं कृतं ॥ दलानीत्यादितथेयं तं स्पष्टं ॥ एवमुक्तं प्रकारे
ण वामपादनलं तथा ॥ वामपादतलान्येवमेतदस्पष्टं कृतं ॥ दलानीत्यादितथेयं तं स्प
ष्टं ॥ एवमुक्तं प्रकारेण वामपादतलादि वामपदोन्नतमेतदेवाष्टकं मते स्तानाष्टक
द्वयं योऽत्र दलानीत्यर्थः ॥ अष्टदलव्यापकमाह ॥ तदंतरेचाष्टदलपद्मायनमिदमपि ॥
विन्यसेति ॥ तदंतरेषोऽत्र दलपद्मांतरेचाष्टदलपद्मायनमिति मंत्रेण दक्षशंखादिस्था
नानि संस्पृश्यापकं न्यसेदित्यर्थः ॥ तदलान्याह ॥ तदनेषु दक्षशंखेव जनुके ॥ ऊ
र्वतर्गुल्फगुल्फोरुजनुशंखे च वामतः ॥ शंखं जनुदिश्यानां शरीरावमवावृत्तिना
नानेगेषु प्रसिद्धत्वाच्च गतिरुत्प्लेस्यस्तव्याः शक्तीराह ॥ अनेगुक्तं सुमायास्तु शक्ति
रष्टौ च विन्यसेत् ॥ अनेगुक्तं सुमानेगमेखलानेगमदनानेगमदनानुरागेन गवेगि
नी अनेगं कुशानेगमालिन्यः शेषं सुगमं ॥ चतुर्दशारचक्रपौ व्यापकमाह ॥ तदंतरेचतु

८९

र्दशारचक्रायनमस्या विन्यस्य ॥ तच्चतुर्दशारचक्रायनमिति मंत्रेण चतुर्दशकोणा
स्तानानिलजारादीनि संस्पृश्यापकं विन्यस्य चतुर्दशकेण पुन्यसेच्छक्तिश्चतुर्दश
सर्वसंज्ञो निकायास्तु ॥ सर्वसंज्ञो निपाद्याः सर्वसंज्ञो निपाद्याः सर्वविशवर्णी आकर्षि
णी आह्लादकारिणी संमोहिनी स्तेजिना जंजिणी वशं करीरंजनी उन्मार्दनी अर्थसा
धनी संपत्तीरूपिणी ॥ मंत्रमयी दंष्ट्रमं कर्म ॥ सर्वशष्टपूर्वाः ॥ तत्कोणानि प्रतिष्ठाप
र्वकमाह ॥ तस्य कोणानि वक्ष्यहे ॥ ललाटे दक्षजागे च दक्षगंडांशमध्यतः ॥ पार्श्वोत्तर
रुजंघातवामजंघादिपार्श्वति ॥ वामोरुवामपार्श्वे तु वामोरो वामगंडके ॥ ललाटे वाम
जागे च तथा वै एष्टमपि ॥ दक्षजागे ललाटे चैव ललाटे इति प्रकृतत्वात् दक्षगंडे द
क्षोशमध्यत इत्यर्थः ॥ पार्श्वोत्तररुजंघातरिति त्रिजिरपि दश ॥ दक्षशष्टे मुज्यते वाम
जंघात्यादिशष्टः शिष्टार्था रंजघोराकः ॥ वामे नृदसत्रापि मध्य इति मोज्य ॥ एष्टमि

मो. ५०

८८

तिशिरसः एषमसेयं दत्तवामयोः प्रथमं जलादोपादानात् जलादतिशिरसः पुरस्तादागः ॥
बहिर्दशरचक्रव्यापकमाह ॥ ततो दशरचक्राय नम इति मंत्रेण दत्तनासादिदशकोणानि
संस्पृश्य व्यापकमपि दत्तनासादिदशकोणानि ॥ तस्य कोणानि
दत्तनासादिदशकोणानि ॥ ऊर्ध्वं वायुकोणेषु जातु दशरचक्रस्य कोणानि ॥ अहिर्नैऋतवज्रा
दत्तकोणयोश्च तस्य दशरचक्रस्य कोणानि दशरचक्रादिस्थानेषु जावनीयात् ॥
॥ ऊर्ध्वं वायुकोणेषु जावनीयात् ॥ अहिर्नैऋतवज्रा
तं अहिर्नैऋतवज्रा ॥ तेन अहिर्नैऋतवज्रा ॥ प्राचींश्च धोनागः ॥ प्रतीचिदहिर्नैऋतवज्रा
पश्चिदहिर्नैऋतवज्रा ॥ तेन वायुकोणेषु जावनीयात् ॥ वामो रुमूलं वायु
कोणं ॥ दक्षिणो रुमूलं नैऋतकोणं ॥ दक्षिणवायुमूलं विक्रिकोणं सुगममन्यतः ॥ दश
कोणेषु न्यस्तव्याः ॥ शक्तीराह ॥ न्यसेतुनः ॥ सर्वसिद्धिप्रदायाः सर्वसिद्धिप्रदा ॥ सर्वसं

८८

पन्नसर्वप्रियं करी सर्वमंगलकारिणी सर्वकामप्रदा सर्वदुःखः प्रमोचनी सर्वमत्स्य
प्रकाशमनी सर्वविप्रतनिवारणी सर्वो ग सुंदरी सर्वसंज्ञामदायिनी ॥ शेषस्य ॥ अंत
र्दशरचक्रव्यापकमाह ॥ तदंतश्च दशरादिचक्राय नम इत्यपि ॥ विन्यस्य इति ॥ तदंतर्वाह
दशरादिचक्राय नम इत्यपि ॥ विन्यस्य इति ॥ तदंतर्वाह दशरादिचक्राय नम
इति मंत्रेण दत्तनासादिदशकोणानि संस्पृश्य व्यापकं विन्यस्य दशकोणेषु न्यस्तव्याः
॥ शक्तीराह ॥ तस्य कोणेषु सर्वज्ञायाश्च विसेतः ॥ सर्वज्ञाया सर्वज्ञा सर्वशक्ति सर्व
श्रमप्रदामिनी सर्वज्ञानमयी सर्वबाधिविनाशिनी ॥ सर्वधारस्वरूपा सर्वपापह
रसर्वानंदमयी सर्वरक्षास्वरूपिणी सर्वक्षितफलप्रदा ॥ स्पष्टमन्यतः तस्य कोणान्या
ह ॥ दत्तनासादिदशकोणानि स्तनं वृषणं मेव च सावनी वाममुक्ते च स्तनस्य फिणीनासिके ॥
नासाग्रे चैव विज्ञेयं कोणानं दशकं तथा ॥ स्पष्टं च दशकोणचक्रव्यापकमाह ॥ तदंतश्च

मो. ५०
८५

एकोणादिचक्रायनमइत्यपि॥विन्यसेति॥तदेतदंशोतरएकोणादिचक्रायनम
इतिमंत्रेणविबुकाद्यएकोणानिसंस्पर्शव्यापकंविन्यस्यअएकोणचक्रमदि
त्वेत्रिकोणादितरचक्रेभ्यः॥प्रथममुत्पन्नत्वातअएकोणेषुन्यस्तव्यःशक्तीराहः॥
तस्यकोणेषुवशिन्नाद्यएकंन्यसेत्॥तस्याएरकस्यकोणेषुवशिन्नाद्यएकंवशती
कामेश्वरीमोदिनाविमलारुणजमिनीसर्वेश्वरीकोलिन्यःतस्यकोणाएकमाहः॥वि
बुकंकंरुदमनीनांचैवदक्षिणे॥संश्रवचतुष्कंचमणिपूरादिवाभकं॥चतुष्टयं
चपाश्वानामेतत्॥कोणाएकंपुनः॥विबुकारातापाश्वचतुष्कदक्षिणेमणिपूरादिमणि
पूरकंनानिष्ठानंनानिरुदमंकंरुविबुकानापाश्वचतुष्कंचैतत्॥कोष्टकंअनेतरमायु
धावरणस्यासमाह॥रुदमस्तत्रिकोणास्यचतुर्दिक्षुवहिन्यसेत्॥शरचापौपाशस
णीइति॥कामेश्वरीकामेश्वरयोःशरचापौपाशसणीचेत्यायुधचतुष्टयंमिलितं

न्यसेत्॥शरचापौपाशसणीइति॥कामेश्वरीकामेश्वरयोःशरचापौपाशसणी
चेत्यायुधचतुष्टयंमिलितंन्यसेत्॥अत्रैववहति॥वाणात्रेत्रेनुवौश्रवौकर्णपाशव
यंन्यसेत्तदित्यादि॥रुदमेमनुकोणस्थाइतिरुदमेमध्यस्थानंनिम्नत्रिकोणाकारोहृद
यस्त्रिकोणमुच्यते॥तस्यचतुर्दिक्षुशरादिकामेश्वरीवाणान्यसेत्॥ततस्त्रिकोणा
व्यापकमाह॥त्रिकोणायनमस्तथा॥विन्यस्यइति॥त्रिकोणायनमइतिमंत्रेणरेखा
त्रयंसंस्पर्शव्यापकंविन्यस्यत्रैकोणन्यस्तव्यादेवीराह॥विन्यस्यतस्यकोणेषुअत्रर
क्षोत्तरेषुच॥कामेश्वर्यादिदेवीश्वरमध्येदेवीचविन्यसेत्॥तस्यत्रिकोणास्यअग्रद
क्षोत्तरेषुकामेश्वरीवज्रेश्वरीनगमालिनीस्तासांकामेश्वर्यादिदेवीनामध्येदेवी
चविन्यसेदिति॥मध्येवैदवश्रीचक्रेदेवीप्रकाशविमर्शसामरस्यरूपोत्रिपुरसु
दरीविन्यसेदित्यर्थःश्रीचक्रन्यासमुपसंहरति॥एवमयोदितोदेवीन्यासोऽगुप्ततम

मो. ५०
१५०

क्रमः॥ स्पष्टमेतत्॥ अतस्त्वयाप्येतत्तन्मासजातं गोप्यमित्याह॥ एतत्तदुत्तरं कार्यं
त्वया वैवीर्यं दिते॥ समयस्यायकौलिकासमयाचारनिष्ठाये॥ पशुसमयाचारे
परायनदयमित्यर्थः॥ नतु कौलिकसमयस्यायसर्वस्मै देयनेत्याह॥ नाशिष्याय कदा
चनसमयस्यायशिष्याय न देयमन्येनमयाप्येतत्॥ तदन्वतोपि पुराप्रकरोक्त
मित्याह॥ गुप्तादुत्तरं चैतत्तवाद्यप्रकटीकृतं गुप्तादुत्तरं रहस्यादप्यतिरहस्य
त्वात्॥ एतत्तदुत्तरं दत्तविमर्शात्मिकायाः प्रियतमायाश्च प्रियतोमयाद्यप्रकटीकृत
ते पुराणसमनप्रकटीकृतमितितात्पर्यं॥ अस्मै वन्मासस्य पुनः प्रकाशं तस्मात्॥ म
लदेव्यादिकं न्यासमणिमाते पुनन्यसेत्॥ पूर्वमाणिमादिमूलदेव्यं तं श्रीचक्रावर
णदेवतानां न्यासं कुर्वदित्यर्थः॥ मूलदेव्यादिन्यासप्रकारमाह शिरस्त्रिकोणोत्तरा
दिकामेष्वर्थादिकं न्यसेत्॥ मूलदेव्यादिकमिसनेनैव शिरसि त्रिकोणोत्तरादिकं॥

१५०

कपालमध्ये त्रिकोणकारमस्ति तदा स्ये मधुत्तरं दत्तं ते तत्र पूर्वदिशि आदिश
एतदक्षिणोत्तरयोर्महत्तं कामेष्वर्थादिका आदिश एतत्तत्र ज्येष्ठरीजगमाणि न्यौ
गस्ये तत्र शिरस्त्रिकोणकारमस्ति तदा स्ये मधुत्तरं दत्तं ते तत्र पूर्वदिशि आदिश एतत्
दक्षिणोत्तरयोर्महत्तं॥ कामेष्वर्थादिका आदिश एतत्तत्र ज्येष्ठरीजगमालिना वि
न्यसेदित्यर्थः॥ आमुधावरणन्यासमाह॥ बाणा नैत्रे न्युवोश्चापौ कर्णौ पात्रादयं पु
नः॥ स्रणिद्वयं तु नासाग्रं दक्षिणं स्रुविन्यसेत्॥ बाणा न्कामेष्वरकामार्थयोर्नैत्र
योश्चापौ न्युवोः पात्रादयं कर्णद्वये स्रणिद्वयं कर्णद्वये स्रणिद्वयं तु नासाग्रं नाशेन न्य
पार्श्वयोः नैत्रे कर्णौ नासाग्रं इति॥ चैकवचनप्रयोगो द्विवचनोपलक्ष्यो दक्षिणायामि
ति॥ कथनादेषु दक्षिणे कामेष्वरस्य वामे कामेष्वर्था आमुधानि विन्यसेदित्यर्थः॥ व
शिन्याद्यावरणन्यासमाह॥ मुंडमालाक्रमेणैव न्यसेद्वाग्देवता एकं॥ मुंडशिरस्तस्य

मो.रु.
८१

माजाक्रमेण ए विहस्य परतो वागधिष्ठात्रिणो वशिन्मादा नो देवतानाम एकं न्यसेत्
॥ ननु ॥ वैदवचक्राण्युपरि अर्धचंद्राद्युक्तं न्येतानां सस्माव्यवधानां न्याः सक्रिमिति
नोता इत्याह ॥ वैदवारी निचक्राणि न्यस्तव्यानि वरानने ॥ वैदवारी निचक्राणि चतु
रस्मांतानि नववचक्राणि न्यस्तव्यानि स्खलन्तात अर्धचंद्राकर्म न्येतानि नावनीया
नि ॥ अतस्खलन्त्या सप्रसंगे स्खलानां मेव न्या सो विद्यत इति नावः ॥ सर्वज्ञाया वराणा
न्या समाहने ने मूले त्र्यंशे च कर्णपूर्वाक्षरे पुनः चूजादिके च तिस्माद्वैरोषा वै
कर्ण ए एयो ॥ कर्णाक्षरे कर्णस्य पश्चाद्भागः चूजादिके चूजाया आदिलं तावत्तर
पिकर्णोत्तरानंतरं न्यसेदिति ॥ संप्रदायः ॥ निम्नशिखरः पश्चात् निम्नस्तुलं ॥ अव
दरेव कोर्धः ॥ चूजादिनेत्रमूलापांगकर्णपूर्व ए एषु सर्वज्ञादीनां रक्षानामर्ध
विन्यसेत् ॥ अथ तासामेवार्धं अवदु कर्ण ए ए पूर्वान्यनेत्रापांगमूलेषु विन्यसे

८२

दित्यर्थः ॥ ननु तं सर्वज्ञादीनां नाम विन्यसेत् ॥ अथ तासामेवार्धं अवदु कर्ण ए ए
पूर्वानकीर्तितं कथमत्र तावन् न्यस्तव्या कथ्यते ॥ अतस्त्वमोरपिमध्यदेशस्थाने
षु पारिशेष्यात् सर्वज्ञाया तावन् न्यस्तव्या इति रसते सर्वसिद्धाया वराणां न्या समा
ह ॥ सर्वसिद्धादिके कंठे प्रादक्षिणे मेन विन्यसेत् ॥ स्पष्टमेतत् ॥ सर्वसंज्ञो निष्ठा
या वराणां न्या समाह ॥ हराममनुकोणस्थानां क्रमोपि च पूर्ववत् ॥ प्रदक्षिणम
नुकोणस्थानां क्रमश्च नुदंशकोणानि वा सिन्यः सर्वसंज्ञो निष्ठाया न्यस्तव्या
तिशेषः अनगकुसुमाया वराणां न्या समाह ॥ ना नौ त्वष्ट दलतनुवंशे वा मे च पा
र्श्वके ॥ उदरे सव्यपार्श्वे वन्यसेदिति चतुष्टयं ॥ वंशवा मातरालादि ॥ चतुष्टयं
॥ वंशवा मातरालादि न्यसेदित्युच्यते ॥ ना नौ नानि प्रदेशे अष्टदले पश्यंतं
मंशे वंश एषां स्थितिं सव्यपार्श्वे दक्षिण वंशवा मातरालादि वंशवा मपार्श्वयो

यो. ५.
८२

रतराले॥ वामपार्श्वपुरोत्तागयोरंतरालेपुरोत्तागदक्षपार्श्वएवरायोश्चानंतराले
गस्यते॥ अन्यच्चतुष्टयंअनेगरेखाअनेगवेगिन्यनगां कुशा नेगमालिनीनांचतु
ष्टयं॥ नानिदेशस्तपश्चिमादादक्षिणं॥ अनेगकुसुमादिनांचतुष्टयं॥ तावदिने
कृतमनेगरेखादीनांचतुष्टयंन्यसेदित्यर्थः॥ कामाकर्षिणायावरणान्यास
माह॥ स्वाधिष्ठानन्यसेत्सम्यक्पूर्वादस्तावसानकं॥ स्वाधिष्ठानकमलप्रदेशस्व
स्यपूर्वोत्पूर्वदिगादिनागमारम्यदस्तावसानकं दक्षिणदिगवसानकं॥ यथेत
चतुर्दिक्षुप्रतिदिशंचतस्रः चतस्रश्चक्रमाकामाकर्षिणाद्याः क्रमेणान्यस्तथा
ः॥ ननुकमाकर्षिणावाः कथममुमीयंतइतिचेत्तुच्यते॥ पूर्ववदेवपूर्वोत्तरश्च
क्रशक्तीनां नामग्रहणात्॥ पारिशेष्यात्तनामान्युक्तान्यवसीयंतइतिसर्वसंज्ञ
निष्पादिमुद्राशक्त्यावरणान्यासमाहमूलाधारेन्यसेन्मुद्रादशकसाधकोत्रमा॥

॥मूलाधारेमूलाधारप्रदेशेशिष्टस्यष्टं॥ ननुकिंमूलाधारेमुद्रादशकंध्यानेन
न्यस्तव्यमित्याशंकायामाह॥ पुनः सद्येचवंशेचवामेचैवानंतरालके॥ उर्ध्वाधो
दशमुद्राश्चउर्ध्वाधोवर्जितं पुनः॥ पुनश्चाष्टात्तनाजौत्तरेष्टदलंतदतपत्राष्टदल
न्यासोक्तस्थानानिउच्यते॥ वंशेष्टवंशेसद्येचपार्श्वेचकारात्तुत्तरयोर्ग्रह
णंवामेचैवानंतरालके॥ एष्टवंशवामपार्श्वंतरालेचकारात्तवामपार्श्वंतराला
निगस्यते॥ कोर्थः एष्टवंशादिदिवाव्याद्यंतरालेचोर्ध्वास्तच्चदशमुद्रान्यसेत्तन
नूर्ध्वाधइतिकिंमांतरस्थानेदयंनेत्याह॥ उर्ध्वाधोवर्जितं पुनरिति॥ अतरोर्ध्वाधो
स्थानदयंइंदेशानदिशोर्मध्यस्थानमस्यप्रकारितं॥ नैरुतांबुदिशोर्मध्यस्था
नमस्यप्रकारितमिति नचवितर्शिन्यामस्मदुक्तरात्वादशालोकपालाचनरीत्या
स्मानयमशिष्टमुद्रासंघमस्थानदयमित्यर्थः॥ ब्रह्माण्डाद्यावरणान्यासमाह॥

मो. रु.
१७३

ब्रह्माणा यष्टकं हस्तजं घायं ॥ विन्यसेदित्यनुषंगः ॥ शिष्टं स्पष्टं ॥ ननु रशं जं घायं
न्यसेदित्युक्तं तासां कानि स्थानानि न्याह ॥ ताश्च पूर्ववत्ता ब्रह्माणा यष्टाः पूर्ववत् ॥
तुनः सव्ये वंशे चैककस्थाने तु अत्र एष्टं वंशे न पश्चात् ॥ जागो लक्षते ॥ इत्
जं घायः पश्चिमादिचतुर्दिस्तु वायव्याद्यंतरालेषु च ता ब्रह्माणा यष्टान्यस्तव्या
त्यर्थः ॥ अणिमाद्यावरणान्या समाह ॥ वामजं घां समारम्य वामादिक्रमतोपि च ॥
सिध्यष्टकं न्यसेत्तेषु द्यमं पारतले न्यसेत् वामजं घां समारम्य वामजं घायं पश्चि
मजागमारम्य वामादिक्रमतोपि च ॥ वामांतरालाविक्रमेण तेषु पूर्वोक्तस्थानेषु
सिध्यष्टकं न्यसेदिति शिष्टं द्यमं पारतले न्यसेत् ॥ उक्तं न्यासोक्तं यै रशं यष्टुपसं
हस्यफलं नो वा स नो विधत्ते ॥ कारणं त्रसं ते न्यासं रशं पमिवोदितं एव विन्य
स्यरे वेश्वात्मानेदिता चिंतयेत कारणं त्रकाशविमंशं सामरस्यरूपात्तनिस्ति

१७३

तं जगत्पादोपादोपादीपमीव प्रसृतमहानासंकारणानुरूपं एव मुक्तप्रकारे
ण उदि ॥ तं कश्चिन्नं न्यासं विन्यस्य स्वात्मनो जैनं चिंतयेत् ॥ श्रीचक्रावयवान्संश्र
क्तिकान्सुदेहावयवैरष्टयुक्तत्वेन विजाव्यनदधिष्ठाप्य परमाच स्वात्मनो
प्यने रंजावमेदित्यर्थः ॥ उक्तैस्त्रिभिः षोडादिन्यासैः परचिदा नंदलक्षणां जा
वयनं परपक्वहरयो वा स्य पूजा क्रिया योग्यता तै करमुद्यादित्या संकुर्मादित्या
ह ॥ ततश्च करमुद्यादित्या संकुर्मात्समाहितः ॥ ततः स्त्रिविधन्यासानेतरं कर
मुद्यादित्या सं ॥ कारणं त्रसं परामष्टकार्यरूपां गुलिस्थितां ॥ करोमि विन्ययो मु
दि करयोः स्पर्शशोधिनीमित्यतिमुक्तवचनोक्तरीत्या करमुद्यादित्या स आदिर्मस
न्यासस्य जातावेकत्वं समाहितः करमुद्यादित्या सश्च उः शतीशास्त्रोक्तोऽतोना
त्रोचते केवलं नास्ते वगस्तं मे त्रमुक्तविद्यान्यासमाह ॥ मूर्द्धिगुप्ते च हृदये नेत्र

मो.रु.
८४

जितमगवच॥ श्रोत्रयोयुगलेदेविमुखेचतुजयोपुनः॥ एऐजातुनिनाचविद्याया
संसमाचरेत्॥ जातुनिजातुनोविद्याबीजत्रमेणन्यासोविद्यान्यासःसुद्धिवाश्रव
बीजं॥ रुद्रयेशक्तीबीजं॥ गुप्तेकामराजबीजं॥ इत्येवंस्थानत्रमेबीजत्रयमुच्च
रन्त्यसेदित्यर्थः॥ करमुद्यादीनामन्याह॥ करमुद्धिपुनश्चैवआसनानि
षडंगकं॥ श्रीकेशरीश्वरादेवी॥ वारादेवशिवन्यायः श्रीकेशन्यासः स्वच्छरसंमहो
क्तततोतरप्रसिद्धतानात्रोक्तशिवस्य॥ कामेश्वर्यदिदेवीनामसमाहआ
धारेहृदयेपुनःशिरवामां वैदवस्थानेअग्निचक्रादिकान्यसेत्॥ वैदवस्थानेशि
खामामितिव्यत्ययेनक्रमोज्ञेयः वैदवस्थानं दीपाकारोर्दमात्रश्वललाटेवत्तइ
दृश्यते॥ इतिपूर्वोक्तंललाटे॥ शिखानामकुंडलिन्याअग्निशिवस्यविश्रान्तिस्थानं॥
अत्रश्रुतिः॥ तस्माशिवः शिखामध्येपरमात्माव्यवस्थितइतितेनतथाप्रिस्थानं॥ व्र

८४

सरं प्रलक्षते॥ अग्निचक्रादिकाः अग्निचक्रेकामगैर्यालमोमित्राशनायात्मको
कामेश्वरीदेवीरडात्मशक्तिश्रीपादुकांपूजयामि॥ सूर्यचक्रेजालंधरपीठेषण
शनायात्मकेकामेश्वरीदेवीविष्णुात्मशक्तिश्रीपादुकांपूजयामि॥ सोमचक्रेपू
र्णगिरिपीठेउशीशनायात्मकेलगमालिनीदेवीब्रह्मात्मशक्तिश्रीपादुकांपूजया
मिब्रह्मचक्रेउद्यानपीठेश्रीचर्यानायात्मकेश्रीमहात्रिपुरसुंदरीदेवीपरब्रह्मात्म
शक्तिश्रीपादुकांपूजयामि॥ मनः इतिमंत्रैर्यस्तव्याशक्तयः अग्निसूर्यसोमब्रह्म
चक्रादिकाअग्निचक्रादिकाः कोर्यः आधारहृदयमन्मध्यब्रह्मसरंघ्रेषुवक्रिसूर्य
सोमचक्रेषुकामगिरिजालंधरपूर्णगिरिमुद्दिमनपीठेषुरुद्रविष्णुब्रह्मपरब्रह्म
चक्रेषुकामेश्वरीवज्रेश्वरीजगमालिनीमहात्रिपुरसुंदरीन्यसेदित्यर्थः॥ अथमे
वार्थः॥ संप्रशमविद्भिर्देविकैः पद्धतिषुप्रपंचितः तत्त्वन्यासमाह॥ तत्त्वत्रयंसमसा

मो. ५०
९५

चविद्याबीजत्रयात्तितपादिनानिषमं तं मागलेशिरसस्तथाव्यापकं मेति विन्यस्य
तत्त्वत्रयोच्चात्मविद्याशिवतत्त्वानां त्रयं समस्तं च तत्त्वत्रयसमष्टिरूपं तुराय तत्त्वं ॥ त
दुक्तं स्वच्छंदसंग्रहे ॥ धरादिमाया तमात्मतत्त्वस्यां तर्गं तं स्मृतं ॥ शुद्धविद्येश्वरसराशि
वविद्यारव्यतत्त्वगाः ॥ शिवशक्तिद्वयैव शिवतत्त्वं प्रकीर्तितं ॥ प्रमानमेव प्रमिति
रूपमेतन्मायात्मकं ॥ एतत्तत्त्वं शिवतत्त्वं सर्वतत्त्वमयं शुद्धमिति ॥ विद्याबीजत्रया
त्तितविद्याबीजामिवाग्रव कामराजशक्तिविज्ञानिरतबीजसमुदायरूपं तुरा
यबीजं तैश्चतुर्भिर्बीजैरन्वितं तपादिनानिषमं तं स्पष्टं ॥ आगलासादरा मध्या
तनानाद्यागलं लभ्यते ॥ शिसः इति पंचमी सामर्थ्यात् गलादिति लभ्यते ॥ कोऽर्थः ॥
आत्मविद्याशिवतुरायत्वानि मूलविद्यावाग्रव कामराजशक्तिदुरायबीजा
दिकानि चतुर्षी नमो तान्मुच्चार्य तपादिनानि न्यतं नात्यादिगलात्तं गलादिशिरोतं

९५

संस्पृश्य व्यापकं न्यसेदित्यर्थः ॥ नमोऽपि पराहं तानावतामाह ॥ स्वात्मी रुतुपरं पु
नः परं विष्णोः तीर्णं तेजः पुनः स्वात्मी रुतुपूर्वं आचक्रामासानेतरं स्वा नेदेन चितं
येदिति स्वात्मी रुतुपुनः करं शुद्धादिन्या सतरं स्वा नेदेन चितं येदिति सामर्थ्यात्
मायो यशगे स्वात्मतया विज्ञायेत्यर्थः ॥ अमृता ज्ञावनमाह ॥ संतर्पयेत्पुनर्देवी
सौम्यश्रेयामृतद्वयै ॥ सौम्यं ब्रह्मरंध्राधो मुखसहस्रारकमूलकर्णिकामध्यागत
पूर्णसोममंडलमध्यस्थान्ति कोणतस्मिन् तत्काष्ठमनं कोनं रात्रि सपरार्द्धकला
रूपमाग्रे यं द्यौ रमृतानलकुडिन्योरधरुद्धं प्रसृतो यो निति माका सामरस्या
तत्तत्तरं दमृतं इवासारैः संतर्पयेत् ॥ आज्ञावयेत्तन्मयमेव संप्रदायविद्विपेशिकै
ः पद्धतिषु पसत्या स इत्युच्यते ॥ एवमुक्तं चतुर्विधन्यासमुत्तुवा दपुरसरमुपस
हरति एव चतुर्विधो न्यासः कर्त्तव्यो वीरवेदिते ॥ षोडश्या सोमिमाद्यश्चमूलदे

मो. ५०
१७६

व्यादिकप्रिये॥ करमुद्यादिकः श्रैवसाधकेनसुसिद्धमे॥ एवमुक्तप्रकारेणपोरा
न्यासादिः सुसिद्धयेसुखेनन्याससामर्थ्यात्निराकृतप्रत्यहनापरमनिश्रे-सप्रा
मयेसाधकेनसुसुहृणाकर्तव्यः नतुसिद्धेनतस्यमुक्तत्वात्॥ तदुक्तंविज्ञाननैखन
हरकैः॥ येरेवपूज्येइत्येस्तर्पयेदापरापरः॥ मयैवपूजकः सर्वसरावैककपूज
नमाति॥ इतिन्यासचतुष्टयस्यकालनेदेनविनियोगमाह॥ प्रातःकालेयवापूजाका
ने॥ बाहोमकर्मणि॥ जपकालेयवातेपांविनियोगः एयक्॥ पूजाकालेसमस्तंवा
कुर्मात्साधकसन्नममानः कालेपोरान्यास॥ पूजासमयेतिमादिन्यास॥ होमका
लेमूलदेव्यादिन्यासंजपकालेकरमुद्यादिन्यासंकुर्मादित्यमेष्यक एयक्विनि
योगः अथवापूजाकालेसमस्तचतुर्विधंन्यासंरुत्वासाधकंपुंगव॥ साधकश्रेष्ठः
चतुर्विधंन्यासकरणसामर्थ्यात्विशीर्यमाणपाराजालत्वात्प्रत्यासन्नमोहत्वा

१७६

तत्प्रतावापडिंशत्रवपर्मतमासनेपरिकल्पचः॥ गप्तादिमोगिनीनांचमंत्रेणाथव
लिहदेत॥ यद्विशत्रवपर्मंतंतिमादिशिवांतत्वसमुदायमासनेपरिकल्पयिन्म
रीयीनामाचारत्वात्॥ आसनेआचक्रंपरिकल्पतदुक्तंश्रीपराक्रमे॥ हस्तरोजा
तरेव्यापितएषिव्यादिशिवांतिमे॥ सौवर्णजत्तुसुमहोमेणासनतोनमेत॥ गुप्ता
दिमोगिनीनामात्यत्रसमस्तकटपदमध्याह्नमंत्रादिपदेनयुत्तनरसंप्रदायकुल
कौलनिर्जर॥ रहस्यातिरहस्यपरापररहस्यमोगिन्योगस्यतेबलिपूजातत्रनिघंनु
बलिः पूजोपहारेधिउनेदेकलोशिवेति॥ महाकविनिव्युक्तंअचचितबलिपू
ष्यादिनेतिकोर्थः॥ नाविनात्मपूजाकरणात्॥ यद्यदासेवस्ममाणंतत्तदातरमाच
रेदितस्मदुक्तरातर्थागार्थस्वशरीरंतत्वसमुदायरूपचक्रंविनायसमस्तप्र
कटपुत्रगुप्तरसंप्रदायकुलकौलनिर्जररहस्यातिरहस्यपरापरातिरहस्य॥

यो. ५०
१७९

मोहिनी श्री पादुका मो नम इति मोहिनी मूल मंत्रेण स्वसिरशिपूजो कुर्यादित्यर्थः
अतएव वासपूजा सर्वा मय्या दावते च कुर्यादिति सूच्यते ॥ अंतर्विघ्न निरासमाह ॥
पिंडरूप परं प्रविष्टेन ताद्विघ्नेन ॥ गुह्यहस्तुर्दं सुविद्यान्मासेन सुंदरी ॥ गुह्यहस्तु
विमर्दं सुगुह्यशब्देन गुह्यमेवांतरालेन ह्यने ॥ मुखशब्देन मुखवयवो ललाटेन
ह्यने ॥ गुह्यहस्तु विमर्दं सुचतुर्धु विद्यान्मासेन सौताप विद्याया बीजचतुष्टयमन्त्रा
सेन पिंडं कुंडलीस्थानं गुह्यमेवांतरकंदो लक्ष्यते ॥ रूपपदेति व्यस्यक्रमोत्तमः प
दं उंसः पदशब्देन हंसस्थानं रुद्रं लक्ष्यते ॥ रूपं विदु रूपशब्देन विंदुस्थानं लला
टेन लक्ष्यते ॥ प्रविष्टा शब्देन यत्र विश्वं सूत्रे मणिरिव ग्रंथ्यते तद्विष्णुमूलं स्रग्ध्रं वि
ष्णुमूलं लक्ष्यते ॥ तच्चतुष्टयमेवात विघ्नेन दनं कार्यः स्यादिति न चतुष्टये विद्या बीज
चतुष्टयमन्त्रासेन ॥ पातालादिषु लोकेषु ये विघ्ना जेदलक्षणाः ॥ इत्यभिमुक्तवचनो

१७९

करिमा पातालादिरूपेण पिंडं पररूपरूपाती तस्थानानि कं वरदं मूललाटं
ब्रह्मरंध्राणि नित्यानरुद्धं तदतीतचिन्मया दमपदविश्रांतिर्निरास इत्यर्थः ॥ ए
तेत सर्वं मपि वासपूजानंतरं कुर्यादित्युपलक्ष्यते ॥ अंतर्मांगरहस्यं वयागर
होतरत्वात्तदंतर्विघ्नान्निरस्य बहिर्मांगगतानां विघ्नानामुच्चारणं कुर्यादिति
ह ॥ यागमंदिरगोश्रैव विघ्नानुसारं मंत्रवित् ॥ अपसर्पं तु येन ता येन ता च वि
सेसिताः येन ता विघ्नकर्तारस्तगत्तु निवातयेति क्रमस्त्वामफडिति मंत्रवि
ज्ञाधको निर्गच्छनां विघ्नानां निजवा मांगसंकोचात् मांगं दत्तोच्चार्य न मिगता
न्नो गतान् दहिव्यांश्च विघ्नानुसारं यदिति ॥ पार्श्वधातेन नौ मांश्च नालेन च नो
गतान् अस्ममंत्रेण दद्यादित्यन विघ्नान्वयमाह येत ॥ यथाह येत निःसारमे
त निर्गच्छतां विघ्नानां पुनरप्रवेशाय वक्रि प्राकारनाचनामाह ॥ दित्तथोदंतनो व

यो. रु.
१८

किं प्रकारं परिचावयेत्॥ संविदौ महासारे विमर्शकशरीरिणि॥ नेराजासमिदं सर्वं
जुहोम्यपुनरुद्वमिष्यन्निषुक्तवचनोक्तरीत्या सर्ववस्तुतत्परसंविदेव महावक्रिसत्
वृषाकारो दुर्जेष्यत्वात् सर्वतो हि ह्यपरिस्फुरद्वयपरसंविदात्मकमहावक्रिमाकार
मुरिकलनजावनमानेदप्रकीर्तितस्तृणा नाविघ्नानामप्रकाशः परमः शिवः॥ रा
क्तिर्विमर्शरम्यातया सहितो नित्यसमवेतः स्वप्रकाशशिववत्तास्करस्तद्विमर्श
विजयो मरीचमः॥ तैः सजावयति वेद्यमंडलं तस्य पूनमहंतयामतिरिस्मदुक्तरीत्या
सर्वसामान्याधोऽणस्वात्माहंतावजावनलक्षणमा पूजयानावयेदित्यर्थः॥ वाक्याय
स्पष्टावच्छेदवगुणाधिक्यमाह॥ अरुणा कज्यमुद्गमं॥ ग्रहादिपरिवारं च विष्यते
जोवनासकं॥ स्वसंविन्निषुरादेवा तौ हि संतद्विमर्शनमिति प्रमाणिकवचनोक्त
रीत्या विमर्शविधारुणा कुडला उदयास्तपरहितत्वात् ग्रहादिपरिवारं च विषयात्

१८

रक्षामातिग्रहः इन्द्रियाणि नेषामादिर्मनस्तत्परिवारं च विविधविषयग्रहणलक्ष
णसंकल्पप्रत्ययप्रवाहप्रवर्तकमित्यर्थः॥ अत्रोपनिषत्तद्विषयो यानः प्रचोदमादिति
॥ विष्यते जोवनासकं तदेवांतरं ज्योतिरिति अक्तरीत्या वास्यते जो गुणप्रतीतिक
रणं वास्यार्थास्तु सोमादयो ग्रहाः सूर्यस्य प्रधानत्वाच्चादिशब्देन यंडगतिगत्यंते
स्पष्टमेतत्॥ वास्यचक्रो हारमाह॥ सौम्याश्रेयमुतैर्द्विरोचनागुरुककुमैः॥ मूल
मुच्चारमस्य गालिखे चक्रराजकं॥ सौम्यकपूर्वसौम्यनामवाचकत्वात्॥ आ
श्रेयं कास्मीरं कास्मीरजन्माग्निशिखेत्यमरः॥ गोरोचना गोरोचना अगुरुकालागु
रुकुं कुमं सुसणातैः सुधयापुंकीरुत्यतेन स्वर्णादिममेपदे॥ हेमस्तव्या विजिरव्य
मूलं सोनागपविद्यामुच्चारमत्परेण चैव कलं लेखयति स्वयं चैव निरवतरोच्चर
नचक्रराजचतुरास्त्रामममत्वात् तत्सर्वपूजाचक्रेनोप्युत्तमं सम्यक् समन्त्रिकोण

यो.रु०

७७

राशक्तप्रसमरेखेमनोहरमित्यतिमुक्तवचनोक्तरीत्यानावयतलेखमेवतदुक्तम
निमुक्तैः॥कस्तूराघुसर्गोदुचंदनसुधानिश्चक्रराजंलिखेदितियोगिनीमूलमंत्रेण
क्षिपेत्पुष्पांजलिततः॥योगिनीनां प्रकटादीनामूलमंत्रेण समस्तप्रकटेत्यादिनापूर्वो
क्तेनपुष्पांजलिततस्तत्रश्रीचक्रेनिक्षिपेत्पुष्पाणामनावेपिकार्यतामाह॥मणि
मुक्ताप्रवालैर्चाविलोममूलविधाय॥अश्वत्थसर्वथाकुर्व्यात्विश्वमूलोमंप्रतिलो
मंउच्चारितमासोनामविद्यमावावाशः॥काकाक्षिवज्रमंत्रसंयुज्यतेअश्व
त्थमविरहितं सर्वथाएकेनाविप्रकारेण कुर्व्यात्पुष्पाणामनावेपिपादिनिर्वायो
गिनीमूलमंत्रेसौनामविद्यमावासर्वथाअश्वत्थचक्रं पूजयेदित्यर्थः तथा करणे
निफलतामाह॥अथेविश्रीअनेकशः॥मण्पादिनिःश्वत्थेसतिश्रीचक्रेअनेकशो
विध्याःसपर्यंतरायाःसजवेपुःसामान्यविधानमाह॥श्रीचक्रस्यात्मनश्चैव

७८

मध्येर्धत्वेप्रतिष्ठायेत्॥चक्रस्यपूर्वोक्तरीत्याधनस्यसाधकस्यमध्येअर्धवत्तमा
णरीत्याप्रतिष्ठायेत्॥अर्धप्रतिष्ठायाह॥चतुरस्तातरालस्थकोणषकेसुरेश्वरिष्य
सनानिसंपूज्य॥इत्यादिनाआनंदनैरवाभैतिचषडंतेनतपयेदित्येतेन॥चतुरस्ता
तरालस्थकोणषकेआदौचतुरस्तंलिखित्वातदंतर्हन्तंजदंतःषड्कोणतन्मध्येत्रि
कोणमितिमंडलेणामयालिप्रक्ततलेमस्ममुड्माविलिखेदिति सामर्थ्यजन्यं॥तदु
क्तं॥श्रीपराक्रमे॥ततो गोमयसंलिप्तेचतुरस्तेतुषःस्थले॥प्रबहस्वसहस्रेनकृत
यामस्ममुड्मा॥दिग्गंधंतुल्यमुक्तंविजिखेदधर्ममंडलं॥वेदास्त्रहन्षड्कोणत्रिको
णमंतरैतरे॥इतिचतुरस्तातरालस्थषट्॥कोणेषडासनानिसंपूज्यअमता
र्णवपोतांबुजात्मचक्रसर्वमंत्रसाध्यसिद्धासनानिसंपूज्य॥त्रिकोणस्यांतरेषुनः
पीगानिचतुरोदिविकापूजाइति क्रमात्॥अर्चयित्वा॥षट्कोणांतरस्थत्रिकोणमध्ये

मो. रु.
१०१

कामगिरिपाठं पूर्णगिरिपाठं जालंधरपाठं उडुमाणीपाठं चक्रमात॥ त्रिकोणकोणे
तुत्रमेमधेचैकमर्चयित्वा संपूज्य तत्राधारं प्रतिष्ठु तत्रार्घपादे तु वक्रैर्दशकला मजे
त॥ अर्घपादे आधारे तत्र पात्रं प्रतिष्ठाप्या न्यव्याधारे नन्मध्ये वक्रि विंब मन्मर्चयेत्तप
रितः कलाः श्रान्नच्योतदुक्तं स्वच्छं रसं ग्रहे॥ यकोणं तस्मिन्कोणं तु वक्रि विंबं कलायु
ते॥ आवास्याधारतो देवि पूजयेत्तत्र विंशतिम इति क्रमात्॥ यदि ह्यत दशवर्णं पूर्येत्त
स्मकमकर्णं दशकला धूमाचिरायामजेत्तु दुक्तं स्वच्छं रसं ग्रहे॥ यदि ह्यतो तत्र वि
र्णानि कलावक्रैः सुरेश्वरि॥ एताः कलाः समन्वयाः स्वस्ववर्णैर्मथा विधिस्ववीजा
याश्चतुर्थ्यं तनाममधनमोतिमानत्र प्रोक्ता वक्रिकला मंत्रानामानिष्पत्तु संप्रतं॥
धूमाचिनी लवक्राचकपिला विस्फलिगिनी॥ ह्यालामालिन्यर्चिष्मती तद्वहव्यवाहि
नी॥ अष्टमी कव्यवाहाचरौडी संहारिणी तत इति॥ तत्र पात्रं प्रतिष्ठाप्य तत्र सूर्यकलाय

१००

जेत्॥ पात्रैः सूर्यकलाश्चैव कलादि दशार्चयेत्॥ पात्रमन्मर्च्य पात्रमधसूर्यविंब
मन्मर्च्य तदुक्तं स्वच्छं रसं ग्रहे॥ अथ प्रह्वालिनं रं रं स्थापयित्वा ततोपरि रुदया सूर्य
विंबं च समावास समंत्रत॥ अत्र संपूजयेदिति अत्र सूर्यकलाः पूजयेत्॥ कादि द
वो तं उजातं च वर्णजातं क्रमो क्रमात्॥ इयं इयं च वक्तव्यं कलाश्च तदंतरमित्यस्म
दुक्तरात्मा कदिककारादि नकारादि वर्णसुक्तं दशदिशः कलाः क्रमान्नापि न्याया
दशार्चयेत्॥ तदुक्तं स्वच्छं रसं ग्रहे॥ का विवाताक्षरा देवि मूर्तिनाम्ना संप्रारित्या॥
तपिनी तापिनी चैव शोधिनी शापिणी तथा॥ एताः सौरकलाश्चैव व्युक्रमात् उदिनां
तिमा इति कवादिक मनात् मकारादयो वक्रिः कला दशान्नकारादयः षोडशकलाः सौ
मकला इति गम्यते॥ तत्र पात्रे लवंगादिभिः सुगंधिकुसुमैवापि श्रित सलिलमा पूर्य त
स्मिन्निकुं मं उलसं मन्मर्च्य तदुक्तं स्वच्छं रसं ग्रहे॥ एता लवंगकं कूलान्जातिफलमु

मो. ५०

१०१

संयुतात्॥ सुगंधि कुसुमेदि वैर्महन्नस्मितजलेकिरेदिति॥ तथानवमोनिं समातिर्य
पूर्वं हजलमध्यत॥ विष्णुविनः समावाच चतुरस्त्रे समर्चयेदिति॥ विधते दुपुनद्रव्यो
उशेदु कला मजेत॥ तस्मिन् विधते इव हव्यविशेषात्मक हव्यं च इव्यावमवचमेव वि
शेषे स्य र्थस्य॥ तदुक्तं स्वच्छं दसं ग्रहे॥ अतो हि विशेषार्थस्य साधने प्रोच्यते धुता॥ आ
धारपात्रयोश्चैव तयोर्वं प्रकृजने॥ सामान्या ध्योक्तमार्गेण कृतं पूजितं पूज्यं केषा
त्रमासवमासं यं शिरोमं त्रेण पूर्ववदिति॥ षोडशे दु कलाः क्रमादकारादि षोडशस
रादिका अमताद्या षोडश कलान्यसेत॥ तदुक्तं स्वच्छं दसं ग्रहे॥ आद्यादिका तगा
सौम्याः कलाः षोडश कीर्तिता॥ तासां नामानि वक्ष्यामि मृगसर्वांगसुंदरि॥ अमता
मानराधुष्टिस्तुष्टिः प्रीतिमहेश्वरी॥ रेवती फीर्दे विंश्याकां तम्य सुधीततः ज्योत्स्ना है
मचरी चैव छाया संपरणीतया॥ वामानामा कलानां च नामान्येताति वक्ष्ये इति॥ अ

१०१

मते शी चतनमधेनावने च नवात्मना॥ अमते शी समुद्रस्य तगुः संवर्तकस्तुतः पिना
किने च खखड्गी शंनुगं बालिनं नया॥ मोजमिता क्रमेणैव कर्मकारणं स्तमकं॥ अ
प्याशं च ये जेदते नवात्मा सं समुद्रत इति॥ स्वच्छं दसं ग्रहे क्तं॥ नवात्मानं तनमधेने तम
त्रेणामते शी अमतामतरसौध सतर्पित चराचरां नवानि च वृशां सैत्वा तावयाम्यमते
म्वरामित्यनि युक्तोक्त्या मतस्मा विंती जीवयेत्॥ नवात्मना ततो गौरितर्पयेत् धातुदेवता
ः डाकिन्माया धातुदेवताः॥ अत्रैवोक्तं विष्णुर्द्वारुदमेना नौ स्वादिष्टाने च मूलतः॥ आ
ताया धातुना या अम्यस्तया डादिदेवता इति॥ नवात्मना॥ पूर्वोक्तेन तर्पयेत्॥ आने
दने रवं चैव षडंतेन तर्पयेत्॥ आने रवं चैव तत्र एव कारो नवात्मनैवानंदनैर
वं तर्पयेत्॥ नवात्मानमुच्चार्य आने रं वायव्य षडितितर्पयेदित्यर्थः॥ सामान्या ध्य
प्रकारं विशेषार्थं पतिदिशतितथैवार्थं विशेषेण साधये साधकोत्तमः॥ स्पष्टमेतत्

वमर्धशुद्धिं कृतवानंतरं कार्यमाह॥ गुरुवादा जिमा पूज्यतैरवायदेत्पुनः तदाज्ञाप्ररि
नेतनुगुरुपक्तौ निवेदयेदिति॥ गुरुणा परमशिवादिस्वगुरुधर्मतानापादावलोपरं
प्रादिव्यसिद्धमानवैमत्रयवतीमा पूज्यस्वशिरसि अर्घ्यं दत्त्वा तत्तु सुमैरमर्च्यो
धितमर्धमाललाटं समुद्धृत्य महापद्मवनातस्तृष्णा रोदरवासिने गुरुरूपितो पूर्वा
क्तनिर्वचनामरदेत निवेदयेत्पुनस्तदा कृपया प्रेरितं तद्गुरुपक्तौ निवेदयेत्॥ प्रसाद
स्वीकारमाह॥ तदा मण्डपमारामशिवाग्नौ विश्वतस्त्रिषि॥ पादुकां मूलविद्यां च जपन्
होमं माचरेत्॥ तदा मण्डपं गुरुदेवतायाः पीतेशं ड्यमादयशोधनमंत्रैः शुद्धमेकै
कतत्वमारायकामो देवसकाम्यत्वादित्यस्मदुक्तरीत्या विश्वधस्मरकलापतौ कामेश्व
रीत्यसर्वप्राणिस्वत्तम्यग्नौ विश्वतस्त्रिषि विश्वप्रसनशीलं तद्रूपं तेजोमयं तत इत्या
ज्ञावतारोक्तरीत्या विश्वधस्मरकं कलाजाले पादुकां स्वगुरुपादुकां सौभाग्यमूलवि

द्यां जपन् होमं ते रं धनक्षेपजज्ञां च समाचरेत्॥ तदुक्तं श्रीपराक्रमे॥ निवेद्या
मस्तकं स्वीयगुरो रर्घ्यं तदा जया कल्यांतं कृतं तु कृकल्पविदग्नौ विश्वधस्मरे॥ ज्ञेय
राशि मयं हव्यं वासना सोमं दंशकं॥ रातेषां गणानां जुह्वं जपे रात्मानमा मशान्
॥ ननु कः कामाग्निः कुत्र निवसति किं हविरित्यत आह महाप्रकाश विश्वस्य संहार
वमनो यते॥ मरीचि रत्नीर्जु कृयात्॥ मनसा कुंडली मुखे व्यवस्थित इति शेषः॥ अ
नश्नुति॥ तस्याः शिखायाः मध्ये तु परमात्मव्यवस्थितमिति महप्रकाशे निरिंधन
राप्ते निर्वाण रहिते॥ प्रमानरिव क्रौं विश्वस्य हारवमनो यते विश्वस्य शिवादेतत्सं त
स्य संहारे निजकारणता वन्मात्रता स्थितौ वामने सज्जने चोद्यते विश्वायै शक्तिः स्व
छवैव जगत्सर्वं निगिरित्युक्तिरत्यपि इति॥ मनसा साधं मरीचि रत्नीर्जु कृयात्॥ आ
तरस्य चिदनलस्य मरीचयो हनिव ह्यर्धेषु तेषां सवादि कारत्तमः॥ तदुक्तं वि

मो. ५०
१०३

ज्ञाननैरवतारकैः॥ न च तत्रासमार्गेण चैतन्यव्याज्यते प्रतीरिति॥ कोऽर्थकुंडलिन्या
शिरवामामह॥ अन्ते व्यस्मिने सर्वप्राणिस्वात्मनि प्रकाशलक्षणो कामाग्रौ स्वात्मा
मनसा संयुज्यते मन इन्द्रियेणोदियमर्थेनेति तत्रातरोक्तरीत्या वहिरथेषु प्रसृतवि
त्तरीविरूपाक्षहृत्तिजज्ञाणहविस्तेनैव मार्गेण तमुत्पन्नमामनसा जुहुयादित्यर्थः॥ त
दुक्तं श्रीवित्ताननैरवतारकैः॥ महाप्रत्येजमेव कैजतालविषपादिकं॥ वातेनम
नसासाधं महामहिमशालिनि॥ अयमेवांतरो होम इति॥ न दुक्तं पदतिषु धर्माधर्म
हविषा प्रजात्माग्नौ मिनसायुच॥ सुषुम्णावत्मेनानित्यमस्तृता जुहोम्यहमिति॥
आंतरपूजा कुतिमाह॥ अहंते दंतयो रैक्यमुन्मनायुविकल्पितं॥ मयनो देक संजते
वस्तुरूपमहाहवि॥ कुत्वा कुत्वा स्वयं चैव सह जानेरविमह॥ नैदानैस्तर्प्यतौः सम्पत्ति
युदैरमतात्मनिः॥ समाहंतां करोमाह विम्वहव्यवपुर्दरमित्यनिमुक्तवचनोक्तरी

१०३

त्या अहंते दंतयो रैक्यं अहंता प्रमादं ता प्रमेयं तयो रैक्यं प्रमाणांतत्रितयसा
मरस्य रूपं विष्मृतिप्रवरप्रमेयसुतगो ब्राह्मी महात्तनरैर्विष्मृतीर्णमहाप्रमात
वपुषः शक्तिं तु तैस्मिं कौ॥ प्रमाणप्रणयेन शक्तिरवचितामन्युपुष्टां तर्हि शांसे
विशार्कसमिद्धवस्तुनरनोमप्रामिमेनारणिमित्यनिमुक्तवचनोक्तरीत्यामंत्रार
णिमयने॥ देक संजते तन्नि यवसमष्टि वस्तुरूपं वस्तुमयं॥ तदुक्तं मुरग्यान्नायक
मे॥ स्वीकृत्यासनतवस्तुमदानंदसुखनवेदिमहाहविर्मस्मिन् कुते स्वप्नमेय
लक्षणो हविषि प्रमादलक्षणं॥ ज्योतिर्निरतरं प्रहलति तन्महाहविः पूर्णा कुति
होमे उन्मनांस्तु विकल्पितं उन्मनी पूर्वोक्तलक्षणसास्तु गित्कथ्यते॥ तस्यांस्तु वि
तेनमेनसते च पूर्णा कुतिं जुहुयात्॥ एवं रूपं हविर्कुत्वा न्मानंदब्रह्मणो रूपं॥ त
च्च मोक्षे प्रतिष्ठितं तस्मान्निव्यंजकहव्यं योगिनिस्तेन तपायते इति प्रमाणवचने

यो. ५.
१४

को मोजावस्तमनुनवेत्त॥ तदुक्तं वित्तानैरवतरारकैर्जधिपानरुतो ह्यासरसानं
दविजं नाना॥ जवयेरुतितावस्त्रा महानंदस्तनो नवेत्त॥ कोर्थः संचारणिकामथन
संनतमिदं ताहं तासां मरस्य हव्यं वस्तु रूपं घनं धूर्णं कुतिं व्यकुशेण कुत्वा परिस्फुरत
परमानं रो नवेत्त इति आतरं हाव प्रतिपद्यत श्री युक्तिने रे निर्हरणात्मिका॥ स्ते
र्थमतिश्चमत्कारविषयसंगमात्॥ इतिक्रमोदयोक्तरीत्या मनस्वै र्यजायते चेत्तच्चक्र
चं नं कुमादिना ह॥ स्वप्रथा प्रसराकार श्रीचक्रं पूजयेत्सुधीः सुधीर्नाम्यविषयास
क्तः स्वयंचिन्मात्रमनामनसि स्थिरे सं ध्यानं धारणा स्तिरा यो नत्र प्रत्ययैकता नता
ध्यानमिति योगपातं जलशास्त्रा कप्रसायेकता न तोल हाणं ध्यानं संनवति विना ध्यानं
पूजानि फलानवति॥ अथामृती कृतं हव्यं शिवादिन्यो गुरु न्यश्च निवेद्य स्वात्मा श्री
कुत्वा प्रहात परमानंद सुस्थिर धीर्ममादित्यर्थः॥ स्वप्रथा प्रसराकारं स्वप्रथा स्वसं

१५

वित्तनस्यावदिरर्थेषु इंदियदारा प्रसरो व्यापारस्तत आत्मनस्फरणं॥ ततस्तरा क
रं श्रीचक्रं पूजयेत्तानाम्यत किंचित् अपि तु स्वसंविदेवतायाः प्रसरूपो नः करणचतु
ष्टया व्यक्तमहरहं कृतितन्मात्रा रं इंदियत विषयतत्पर्य एक षोडशविकारधातु
प्रपंचः श्रीचक्रात्मना स्फुरतीति॥ एतत् श्रीचक्रं पूजामाह॥ गणेशमित्यादिना चक्रे
जाविधायै चमित्यनेन॥ गणेशं वै वृक्षे त्रे शं कृतिकं तथा॥ श्रीचक्रं दारशाखमो॥ गणेशं
तच्छक्तिरुतरो ह्ये त्रे शं ब्रह्मकारख्यं तच्छक्तिरुतिकां च यजेत्॥ तदुक्तं संकेतमद्यं॥ दै
ता दै तमहामोहशर्वरीक्षपणक्षम॥ मास्वानिवजमतिबुद्धकस्ताडवान्वित इति॥ वस्य
दारे यजे देवीश्च स्वस्तिका इति॥ श्रीचक्रं वास्य दार प्रदेशे स्वस्तिकाया देव्य सरस्व
ती श्री दुर्गा नंदका ल्यश्च तस्मिन् स्वस्तिकादिर्मस्या मिति समासः महा लक्ष्मी स्वाहा मुन
करी गौरी लोकधात्री वागीश्वर्यं च गताश्च दश देवीर्गामी कार्यं जेत तत्प्रसिद्धं

यो. ५.
१५

वतिषु॥ ततश्चातस्मि कोणे तु गुरुपंक्तिं त्रिधा स्थिता॥ ततस्म्यस्य श्रीचक्रस्यातस्मि
कोणे त्रिधा स्थिता दिव्यसिद्धिमानवौषधयवती गुरुपंक्तिं त्रिधा दिव्यगुरुपंक्तानां गुरु
पंक्तिः परंपरातां अविद्याया तमजेदिमनुषंगः गुरुपरंपरा गुरुमुखदेवज्ञातव्या
नलोकतो न च पुस्तके लिखिता संतरहस्यतात्॥ तदंतश्च महादेवीतामावाह्यमजेत्यु
क्तं॥ महासवनां तस्याकाराणां नंदविग्रहा॥ मरुकोपाश्रया देवीमिच्छा कामफलप्रदा
नवती॥ तदंतः श्रीचक्रमध्यं वै देवाख्ये चक्रेतां महापद्मवनां तस्यां महापद्मवनां त
स्यां वाग्रवे गुरुपादुका मित्तत्रोपपादितकुलाधोमुखसहस्ररत्नकमलमहापद्मव
नध्वस्त्यां मरुकोपाश्रया अनाश्रितेश्वरस्य प्रकाशात्मनो ममांकस्थाकाराणां न
दविग्रहा॥ हनु इत्यं अत्रैव वसतिस्तेनाणं पतये मस्यं बलिं कृत्वा तहेतुनेति इ
व्यपानेन तेना नंदः सावविग्रहः आकारो मस्यास्तो शोधिता मती नून इ

१५

नून इव्यपानपरिस्फुरत्परमानंदराशामित्यर्थः॥ नवती मनाश्रिता अनाश्रितकला
देवी नयो संगे कथं स्थिता॥ पंचवक्त्रा त्रितेना च दशाबाहुं दुशेषराव्यापित्वा दिव्यं
च तादृशं परिकीर्तितं॥ पूर्वाक्षरपर्यंतं निमना सेविका शिवा॥ सेविको यंबुरा नाके
ः स्वसारूप्येश्वरशक्तिनिः संसेविलोकपालांशसृष्ट्या दीनिकरोति सा॥ अनाश्रितो यं
जगवान् पंचवक्त्रस्तिरकतया॥ दशाबाहुश्चतुर्बाहुश्चिवाहुश्चैकबाहुकः कौला
गमदिवक्त्रा दशादेवमेव सराशिवः॥ परापरविनागेन प्रोवाचा संख्यमागममिति॥ ऊ
त्तरपदे युक्तं यो मां बुजे सहस्रारे सितकेशरसंकुले॥ तक्रसीने महादेवमष्टकु
लनायिकेति॥ नवती तन्मयैरेव नैव्यादि निरर्चयेत्॥ नवती मित्तत्राप्यर्थात् नवती स
ंसेविलज्जतां त्वत्तमैरेव॥ पंचज्जतमयं विश्वं तन्मया त्वं मरानघे॥ तन्मया मूलविद्या
चतथा च कथं मा मिते॥ इति पूर्वोक्तं रात्या पंचज्जतानि नवदिक्षा विज्जं नितानि पंच

मोक्ष.
१६

रूपिणिनिन्मानेपंचोपचारैरर्चयेत्॥ अर्पयितुं सहगंधेन एषिवां कुसुमेन खं॥ ध
मेन वा मुदीपेन तेजो नैरसंघुनरिति॥ प्रामाणिकवचनोक्तरीत्या नैवेद्यया गंचरेत्
कोर्धः सुगंधवत्पदार्थानुजवेन प्रत्यक्षुरवतया प्रमातरिवि श्रान्तिर्गंधसमर्पणं॥ त
त्रात्मराष्टानुजवेन प्रत्यक्षुरवतया वि श्रान्ति॥ पुष्पस्यर्पणं स्पर्शवत्पदार्थानुजवेन
प्रत्यक्षुरवतया प्रमातरिवि श्रान्ति॥ धूपसमर्पणं॥ सुरूपवत्पदार्थानुजवेन प्रत्यक्षु
रवतया प्रमातरिवि श्रान्तिर्दीपसमर्पणं स्पर्शवत्पदार्थानुजवेन प्रत्यक्षुरवतया
प्रमानरिवि श्रान्तिर्नैवेद्यसमर्पणमित्यर्थः॥ सुखाप्ता मरहस्ये॥ इंदिमहारसंग्राह
र्गंधाद्यैरात्मदैवतां॥ स्वनावेन समाराध्यतातुः सोममहामख इति॥ बहिरपि गंधपु
ष्पधूपदीपनैवेद्यानि एष्यावापाकाशतेजसलिलनावनया देव्यै समर्पयेदित्युपनि
षनिचत्॥ त्रिकोणे ततस्फुरतायाः प्रतिबिंबरुती पुनः गुणः पंचदशप्रोक्तास्ताने

१६

तन्मयी शिवा॥ इत्यत्रैव पूर्वोक्तरीत्या तत्तत्तुल्यतिकायाः पंचदशद्वारद्वारलिनीश्री
विद्यास्फुरणात् पंचदशप्रतिबिंबरूपसातन्त्रिमयी तत्संख्या प्रतिपरादिति
प्यात्मिकाः काम्यकर्मानुरूपिणीः नवचक्रमयो योसौ महावत्पादिसिद्धिः॥ इति
संकेतपदस्तत्तरीत्या वास्यचक्राचनं काम्यं तदनु रूपकरचरणं दिग्मूपधारिण
ः उत्पन्निविनारारहितत्वान्निताः ततः कामेश्वरीनात्यानित्याचनगमालिनी नत्यक्ति
त्रापि चतुष्टयै संशयक्रियासिनी॥ महाविष्येश्वरी हनी त्वरिता अलसुंदरी॥ निता
निलपताका चाविजया सर्वमंगलाः॥ ज्वाला मालिका चित्ते वंनितास्तुषो उद्रा इति च
उद्रातीशास्तोक्ता पुनः राष्ट्रदमर्दित्यनुष्णं उः तत्र प्रकटयोगिन्यश्चक्रैस्तैलौ
क्यमोहन तत्र श्रीचक्रत्रैलौक्यमोहने चक्रैर्पूर्वोक्तनिर्वचने च उरस्तत्र मल्लक्षणं प्र
कटयोगिन्योपपद्या इत्युक्तं तस्मिन् तैना न्वम॥ प्रकटराष्ट्रनिर्वचनमाह॥ मारकास्त

यो. इ.

٢٠٩

तद्रूपत्वात्तद्गदिव्यापकत्वं॥ यो गिनित्यप्रकरात्तेमास्त्वनविश्वप्रमात्मनि॥ मारकायाः प
 रापत्रपंतीमध्यमावैरवर्गान्तिकायाः स्तूलमकरारित्कारांतं॥ पंचाशद्वर्गमयवैरव
 रारूपं॥ तदुक्तं स्तुतं संग्रहे॥ स्तूलं पंचाशदाकारमितितद्रूपत्वात्तमारकावैरव
 रावर्गवर्ग एकमयत्वात्सिद्धीनां ब्राह्मदीनां चतुर्दशत्वात्॥ वर्गानुक्रमयो
 गे च नयस्यामात्र एकं स्थितं॥ वैदेतामयवर्गोऽस्य महासिद्धयैकेश्वरीमिति॥ त्वगा
 दिव्यापकत्वतः॥ त्वगसंज्ञां समेतोऽस्ति मज्जाशुक्रौजसज्जादिनां गृह्यते॥ तद्व्यापक
 त्वात्तत्त्वगाधारत्वं मध्यमरक्तनितंबस्तनमांसनातिस्तामुद्गदयास्थास्थिकं वमजास्य
 शुक्रनं॥ सापुटक्रोधललाटचक्रेषु स्थितत्वाद्ब्राह्मदीनां स्तूलविश्वप्रमात्मनि
 स्तूलत्वकथनात्॥ अतएव विश्वप्रकर्षेण धत्ते इति विश्वप्रधाविश्वं नरातदात्मनि ज
 गहात्मके त्रैलोक्यमोहने चक्रे स्थितत्वात्तमारकास्तूलरूपत्वात्तत्त्वगादिधारणं

स्वूनशरीरावयवतयातद्यापकत्वात्त्रैलोक्यमोहनचक्रस्यस्वूनाविभूजरात्मक
त्वात्तदंतर्गताःसिद्धयोज्ञायाश्चक्रराज्ञेयाइत्यर्थः॥अंत्यजगहवासिनीनां
मग्नहापूवकंध्यानमाहअणिमाद्याम॥हादेविसिद्धयोऽव्यवस्थिताः॥तास्तुरक
रावर्णर्वराजयकरास्तथा॥धृतचिंतामहारत्रामनीषितफलप्रदा॥अणिमापश्चि
मेदारेइत्यादिचतुःशतीशाल्लोक्तालधिमामहिमेदितावृत्तिवंप्राकाम्यनुक्तिछा
प्राप्तिःसर्वकामारव्यसिद्धयः॥तत्रादिशाल्लोक्तालधिमामहिमेदितावृत्तिवंप्राकाम्यनुक्तिछा
निघंटसिद्धा॥अत्रतुदरेतितात्पर्यंवा मज्जिमासमारन्यवामादिक्रमतोपिच॥सिद्ध
एकंन्यसेत्तुदरेतितात्पर्यंवा मज्जिमासमारन्यवामादिक्रमतोपिच॥सिद्ध
याश्चपितत्रैवमएव्याःक्रमशःप्रियोब्राह्मणापात्राणापश्चिमदारीतिचतुःश
तीशाल्लोक्तास्तत्रैवमध्यचतुरस्त्रेयएव्याःक्रमशःक्रमेणतासां ध्यानमाह॥ब्रह्मा

श्रीरु.
१८

लीपीतवर्णाचचतुर्भिरोजितामुखैः॥ वरदाजयहस्ताचकुंडिकासलसत्कराः॥ माहे
श्रीश्वेतवर्णात्रिनेत्राशूलधारिणी॥ कपालमेगंपरशुद्धधानापाणिनिः प्रिये॥ ऐं ह्रीं
तुभ्यामवर्णाचवज्रोत्पललसत्करा॥ कामाशीपीतवर्णाचशक्तितोमरधारिणी॥ वरदा
जयहस्ताचधातव्याचसुरेश्वरी॥ वैष्णवीश्यामलछायापोत्रिवक्त्रसमुक्ता॥ हलं
चमुशालंखड्गंखेटकंदधतीनुजै॥ करैरिति विशेषः शिष्टस्य ऐं॥ ऐं ह्रीं तुभ्यामवर्णाच
व्यक्तोत्पललसत्कराः॥ वरदाजयहस्ताध्यातव्याचसुरेश्वरी॥ चासुडाकृष्णवर्णा
चधृतोत्पललसत्कराः॥ वरदाजयहस्ताध्यातव्याचसुरेश्वरी॥ शूलं उमरुकेतया
॥ खड्गं वौतालिकं चैव दधानादक्षिणैर्नुजै॥ नागखेटकघटाख्यदधानाभ्यः कपालकं
॥ वैतालः पिशाचविशेषः शूलं उमरुखड्गं वैतालान् दक्षिणैः करैः॥ नागखेटकघ
टाख्यकपालानि वामकरैर्दधानैस्तथाः॥ महालक्ष्मीस्तु पीतानामस्यैरर्पणमेवमाहु

१०८

लिङ्गफलं चैव दधानापरमेश्वरी॥ स्पष्टमेतत्॥ ननु मुद्रादशकं किंमितं तच्चतुरस्ते
पञ्चत्वेन नोक्तं सत्यं चतुःशतीशस्तेषु कृत्वा तत्रैव प्राधान्येन नोक्ताः किं तु श्रीच
क्रत्यां सेश्वराधारेण सेश्वरादशकं साधकोत्तम इति सूचिताः अतो तच्चतुरस्ते
मुद्रादशकमपि पूजयेदिति॥ एवंध्यात्वा मजे देताश्च केशीनि पुराततः॥ एवमुक्तम
कारेण एताः प्रकटयोगिनी ध्यात्वा च केशी जैलोकमोहनचक्रेशीनि पुराजमेत॥
विपादैव तयोरनेदविवक्ष्यमाच॥ जैलोकमोहनचक्रेशीविद्यानिर्वचनमाह॥ क
र्मेदियाणां वैमन्यात्परशुद्धिकरी स्मृताः॥ आत्मतत्त्वगतयोरशुद्धयोरत्र कर्मवाराणां
त्मनोर्द्वयोः॥ शुद्धतत्त्वजयनावनामयी शुद्धिरात्मकरयोः परामतेन स्मदुक्तरा
न्यात्मतत्त्वस्याशुत्वात् कर्मेदियाणामात्मतत्त्वोतः पातित्वात् करयोश्च कर्मेदियत्वा
दशुद्धयोः करयोः कार्ययोस्वकारणशुद्धतत्त्वशिरवादैतन्नावनाकरशुद्धिसत्करा

मो.रू.
१.२५

ये स्मृतानिरुक्ता करमुदितवासिदिरणिमात्रा न संस्थिताः करणात्मपरामर्शकार्य
रूपांगुलिस्थितां करोमिचिन्मयां करयोः स्पर्शशोधिनामित्यभिमुक्तवचनोक्तश
त्वाकार्यमुदिनामकारणतावन्मात्रतयापुर्ववसानेच्छाणोरणीयानिति श्रुतं नृके
यसि कारणे विप्रध्वमानस्यात्मनः अणिमासिद्धतातिसिद्धिः सवात्रनेलोक्तमोह
नेचक्रे स्थितेतितात्पर्यद्वितीयचक्रे सवा पूजामाह षोडशसंज्ञसंज्ञोहचमकृतिस
मीः कलाः॥ प्राणादिषोडशनापूजामाह षोडशसंज्ञसंज्ञोहचमकृतिसमीः कलाः॥
प्राणादिषोडशनाप्राणनात्मिका॥ बीजतत्त्वतात्मात्वात्कलनात्बीजरूपगाः॥
अंतरंगतयागुप्तयोगिन्यः संस्थितामताः॥ कामाकर्षणरूपाद्यासृष्टिप्राधान्यतः प्रि
ये॥ सर्वांशपूरणारवेतुचक्रे वा मेनपूजयेत्संज्ञोनामपरामर्शरूपेण प्रसारः
षोडशविकारात्तैरिदमनासिनोपासंज्ञोहः समहश्चमकरोनामतस्मिन्वि

१०५

इति शायोदयः तदुक्तं क्रमोदयोस्तैर्यमेव चमकारो विना विषयसंगतिमिति
तन्मयोक्तैरिदमनः सुचिरनुप्रविष्टाः कलाः षोडशधा स्फुरंतितरात्मिका इ
त्यर्थः कलाषोडशकला संख्याः कलानिधानाश्च प्राणा आदि र्मेष्वा प्राणान् व्याना
दानसमाननागकूर्मरुकरदेवदत्तधनंजयादरागमवस्तेषां चान्ये आगमांतरे
षु मेषां स्तेषां प्राणनात्मिका प्राणादयो स्येते तु ये तेषां प्राणादीनामपि प्राणना
त्मिकाः॥ बीजतत्त्वानि बिंदुमुक्तत्वात्स्वराषोडश अकारादिविसर्गतास्तदात्मक
त्वात्कलनात्क्रमात्सर्विंदुकस्वरप्राप्तत्वात्बीजरूपगात्मस्तन्मयो योगि
न्यागुप्ता संस्थिताः अंतरंगतया अंतरंगमंतरिंद्रियं बुद्धिस्तच्चकारमयत्वात्
एता अंतरंगा अतएव गुप्ता सर्वा रवे चक्रे योगिन्य इत्यत्र छांदसत्वात् द्वितीयधि
प्रथमा कामाकर्षणरूपाद्याः कामाकर्षणरूपा च सोदिवतुः शतीशालोक्ताः
या

मो. रु.
११०

सृष्टिप्रधानातः सृष्टौ वामचक्रस्य प्राधान्यात् अस्म्यचक्रस्य सृष्टिरूपत्वात् ततस्तयोनिना
वामेन पूजयेत् वावर्त्तक्रमेण च मेत ॥ विकारषोडशविविजाशक्तताः प्राणादिषोडश
वायुनां जगत्प्राणानादिशक्तात्मिकाः सविंदुस्वरैः कलिता प्रत्येकतन्मयी अंतरंग
चिरतुप्रविष्टौडशविकारतया गुणाः कामाकर्षिण्याः कलासर्वांशपूरकैश्चक्रेषां
समार्गेण पूजयेदित्यर्थ एतासां ध्यानमाह ॥ पाशो कुशकः रातारक्तारक्तो बराहता
स्पष्टमेतत् ॥ तच्चक्रदेवतार्चनसिद्धिमाह ॥ प्राणमुद्धिमयी सिद्धिर्लघिमानोक्त रात्म
न ॥ आनीदवातं तदेकमिति श्रुत्वा कुरुत्याविश्वप्राणानरूपया सुधया सह यदेक
रसमयमतः ॥ प्राण एतस्मिन् कारणे लयः प्राणानां वायुनां सुद्धिनां मन्त्रप्राणश
ष्टौ वायुमात्रोपलक्षणपरस्तेन वायुतमलक्षणयां शुद्धौ मनो लयलक्षणः समा
धिर्भवति ॥ ततस्तदेकरसनतस्य नोक्त रात्मनो जीवस्य यदुणो लघिमा सिद्धिर्भवति

११०

त्रिपुरेशी च चक्रेशी पूजां सर्वोपचारकैः पारशौरेवोपचारकैः सर्वैर्गंधादिति मूलं
देवी पूजिता तादृशैरेवोपचारकैः सर्वांशपूरणचक्रेशी त्रिपुरेशी पूज्येति स्पष्टं
तायचक्रेशी पूजां सवासनामाह ॥ प्रकृत्यष्टकरूपस्थाः कवर्गाघृष्टवर्गाः अनेगकु
सुमाद्याश्च सर्वसंज्ञानकारकैश्चक्रैश्चाप्यंतरंगत्वात् एता गुप्ततरामता पाशो कुशध
नुर्वाण करारक्तासर्मर्चयेत् तत्तराकारबुद्ध्यात्मनोपनोक्तुर्महेशितुः पिंडादिपद
विश्रांतिः सौंदर्यगुणसंयुताः चक्रेश्वरो बुद्धिरूपा च परमेश्वरि ॥ महिमा सिद्धिरू
पा च पूज्या सर्वोपचारकौ इंदियद्धारवहिर्निर्गतस्तत्तराकारात्तत्तदिंदियार्थकारा
बुद्धिरंतः करणपरिणतिस्तदात्मानो नोप्याः शष्टस्पर्शरूपरसगंधास्तेषां नोक्ता अ
मातासावहिमहेशिता नूपतिः सैत्रज्ञ इति यावत् तस्य पिंडादिनोपिंडपदरूपरूपः ॥
तानां स्वानां विश्रांतिः रूपातीनं तुरीयपदमुक्तिः अत्र प्रमाणवचनं ॥ पिंडेषु क्रापरे

यां. ६.
१११

मुक्तारूपे कायानन॥ रूपाति ते तु मे मुक्तास्तो मुक्तानां संशय इति सैव सुंदर त्वं अनि
त्यामुचि संसार लक्षणं परमदौर्भाग्यं विहाय तस्य नित्ये शुद्ध परमप्रेमा सरस सर्वस्वरूपा
मपरमशिवस्वरूप प्रकाशनमेव सौंदर्यं तदेव गुणसैन संयुता तदेकर सतमाचक्रे
मुरी कौशः विनायक राधादिविषय प्रमातृ क्षेत्रज्ञस्य पि उपद्रूप रूपातीत विभ्रा
तिरूप लक्षणान्नित्य पुरातनी तदेकर स्य सौंदर्य शालिनी त्रिपुर सुंदरी तृतीया च
क्रे मुरी त्रयः बुद्धि बुद्धिरूपा बुद्धि बुद्धिनां विषय ससर्गं विहाय निर्विकल्पक चिदा
त्मन्यस्तद्रूपा अतएव महिमा सिद्धिरूपा बुद्धेर विषयो परागाच्चिरात्मनो महिमा म
हत्वं सिध्यतीति सिद्धिरूपा च क्रे मुरी सर्वोपचारकै॥ पूर्वोक्तैर्गंधादिभिः रस्य चोचु
र्यचक्रे पूजां सवासनामाह॥ दारशं प्रथिते देन समुत्तमसित संविदा॥ विसर्गं तदृश
रेण तव्याक्ता तु नवपर्वकमिति॥ ग्रंथि मे देन समुत्तमसित संविदा॥ विसर्गं तदृश

१११

लो प्रत्येकं ऊर्ध्व॥ धो ग्रंथि द्दयं दयमिति दारशं प्रथयः॥ अत्रैव वृत्त्यति॥ दारशं प्रथि
ते देन वर्णनां आंतरे प्रिय इति॥ मुदुत्तमसति मृगादपी वात॥ कुतिलरूपिणी चतुःशती
शालोक्तरीत्या समुत्तमसितायाः उद्धृताः संविद कुं गलन्या दारशं प्रथिते देन वि
सर्गं तदृशं वेदादि सर्गः षोडश स्वरस्तेन विसर्गं शृणुते षोडश संख्या गत्यते विसर्गं
तपोडशं तं यत् षोडश कलाकारं नृतां तव्यामगं च यत्॥ षोडशानमिति ख्याते व्यो
मस्मान्ने दुमंडले॥ इति स्वच्छर संयहोक्तरीत्या तदवदृशं चिदाधारत्वात् तदा वेशं दाप
निसिद्धुक्तमत्रैव व्योमं दुमंडलासक्ता सुधीस्तोतः स्वरूपिणी त्रिशक्ता नुनवपर्व
कं॥ मूलोच्छिताया कुंडलिन्याः षट्चक्रं ग्रंथि संचयने रगमन व्योमं दुमंडलासक्त
परिकलनमेव रगक्ता नुनव॥ तत्पर्वकं जावि वर्णसत्ताति क्रियाविशेषां त्रैलोक्य
मोहनदि चक्रं मेवैवरी मयता वासनामु॥ क्ता सर्वसौ जापरायकारि चक्रं मे

मो. ५०
११२

नतलिपिमध्यमाम्यतावासनामाह॥ उन्मेष॥ शक्तिप्रसरैरिच्छाशक्तिप्रधा
नकैः॥ तथैवाकुलसंघदस्त्वैवार्णचतुष्टयैः॥ वैद्योमरूपसाधुर्गोमश्रेष्ठ
तावितैरपि॥ कुलशक्तिसमावेशरूपवर्णद्वयान्विति॥ अकुलसंघदस्त्वै
॥ कुलजस्ररंधाधोमुखसहस्रदलसितकमलंतत्रस्तोकारः अकारः सर्वव
र्णः प्रकाशः परमः शिवइतिस्वच्छंदसंग्रहोक्तोकारः परमः शिवत्मकः अकु
लशब्देनलक्षतेतेन संघदसंबंधः तदुक्तंपरापंचात्मीकायां॥ अनुत्तरेच्छाउ
न्मेषआनेदेषणमूलताक्रियेच्छाज्ञानशक्तीनासतांकारांमूलताषडितिको
र्णः मूलोत्पायां इच्छाशक्तैः कुंउलिमा॥ अकुलस्तेनाकारेण संघदेसनि
राकारोजायते॥ उन्मेषशक्तिरूपायास्तस्यापवाकुलसंघदेसतिउंकारो
जायते॥ तयोरेवैकारौकारयोरकुलसंघदेसयैकारौकारौचजायेते॥

११२

जायेते॥ त्वर्थः॥ तदुक्तंपरापंचात्मिकायां॥ अनुत्तरानंदशक्ती इच्छाशक्तौनियोजि
तेत्रिकोणमध्यषट्कोणमिच्छायांरूपमागतं॥ तावोन्मेषमोगेनक्रियाशक्तौस्व
दंबुः उक्तः त्रिशक्तिसंघदत्रिभूलंदैनयस्मरंइतिमिश्रेणनावितैरपि॥ दृष्टे
शानंतरारूढाः स्फुटास्फुटजगन्मयाः॥ चत्वारः परतोवर्णाः पंचात्मानः प्रचोदि
ताः॥ इतिपराचारिकोक्तरीत्याअकुलेशानामामिश्रेच्छानाविताषट्कमूलवर्णा
ः सैरपितत्रहस्वदममेवशास्त्रेअतएवकुलकोद्वितीयोवर्णः इच्छात्मकउन्मे
षोहपरः परंपदं हस्वदमंचकारणकारुंकारश्चकारश्चेतिनवस्वरानवतिवे
द्योरूपसाधुवर्णैः सत्तावाविनिष्ठाजंतुसारिमायांतिमंजगत्॥ विलुप्तप्रत्ययाका
रमेतत्सपरिशिष्यतेइतिपरापंचाचारिकोक्तरीत्यावैद्यस्यषड्विंशतत्वात्मनः
संकल्परूपाउष्माणशषसहउष्माणइतितंत्रांतरवचनात्तएवजतसंज्ञादि

यो. ५०
११३

यस्य हकारस्य स एव योऽप्यरूपसादिर्हकारस्तदा तवर्णैः अत्रैक आदिशब्दाभ्या
हर्मः कुलशक्तिसमावेशरूपवर्णद्वयान्वितैः॥ कुलशक्तिः कुंडलिनी तस्याः समा
वेश उदयविश्रांतिस्थानद्वयं आधारब्रह्मरंध्रमयं तद्रूपवर्णद्वयं वकारजकारा
त्मकं आधारपंकजं पीतं चतुःपत्रं सुकेशरं इत्यादिना पार्थिवं पंकजं सैतदित्यंते
न स्वच्छंदसंयहोक्तरीत्या आधारपंकजस्य पार्थिवतया लकारः ब्रह्मरंध्रे यवाद्दृष्टं
कुलपद्मं महेश्वरि॥ श्वेतसुकेशरोपेतं सहस्रारमधोमुखमित्यादिना व्यापिनी के
वलाशक्तिरमृतौघप्रवर्षिणी संतेन स्वच्छंदसंयहोक्तरीत्या मृतमोचकारात्तद्व
र्णद्वयान्वितैः कोर्यः॥ कुलशक्तेरिच्छात्मिकायाः कुंडलिन्या उन्मेषात्तद्वक्त्रं पंचग
णनद्यादृशग्रंथिनेदक्रमेणा कुलसमावेशात्तद्वक्त्रं उक्तरागोर्दहयवुरल इति वर्णच
तुर्दशकमुत्पद्यते॥ तद्वक्त्रमागारेन तन्निष्पुद्गारप्रसंगे पंचहस्वाः संधिवर्णा व्योमेरा

११३

प्रिजलेधरा इति॥ तन्मयं चतुर्दशं त्वक्त्रमित्यर्थः॥ संप्रदायक्रमाया तसौ नापराय
शब्दया वा सनामा हराक्ते सारमयत्वेन प्रसूतत्वात्तमहेश्वरिसंप्रदायक्रमाया ताश्च के
सौ नापरायके॥ निरंतरप्रधारूपसौ नापवलयोगतः॥ अन्वर्थसंज्ञकेरे विअणिमास
दृशीः शुभाः॥ सर्वसंज्ञानिणी पूर्वाशक्तेरिच्छाशक्तेः कुंडलिन्याः सारप्रसाः पूर्वोक्तरी
त्या अकुलस्थानुत्तरशिवसंसर्ग॥ तन्मयत्वेन तदुत्पन्नत्वात्तानेन वर्णानां तैवर्णैः प्रसू
तत्वात्सर्वसंज्ञानिपादिशक्तीनां संप्रदायक्रमाया तत्वं संप्रदायो महोद्बोधरूपो
गुरुमुखे स्थित इति पूर्वोक्तरीत्या गुरुमुखावगतत्वात्तवर्णोत्पत्तेः आसा च तन्मयत्वं अ
तानाः संप्रदायक्रमाया तद्व्यर्थः॥ अणिमासदृशीः तास्तुरक्ततारावर्णैरित्यादि
पूर्वोक्ताणि मासिदिसदृशीः सर्वज्ञा सर्वशक्तिश्चेत्यादि चतुःशतीशान्मोक्ता निररथा
अंतराचेरनिरंतरपथा शिवा दैतना वना सैव परं सौ नापं परमसुनगपरमप्रेमास

मो. ५०
११४

परमशिवानेह जावना सौजाग्ये ॥ परममसुनगप्रसास्मरपरशिवानेह गोचरत्वात् ॥ त
देववलेन किंस्तयोगानित्यामुचिरूपपरमदुर्नगसर्वजुगप्सा नेरलरुणसंसारपरि
मंमिपरमेमास्मरसर्वसहणमपरमसुनगपरशिवहंतालक्षणा सौजाग्यप्रतिपादनत्रा
क्तिसंयोगात् ॥ अन्वयसंज्ञके अनुकूलार्थात्तरत्राजिसंज्ञावतिसौजाग्यकारकेचक्रेसं
पूजयेदित्यनुषंग ॥ देहादादिविमुक्तिरा ॥ ईशित्वासिद्धिरपिचमोक्तरूपेपुरत्रमे ॥ यो
गादिकेरात्रेदेनसिद्धान्तिपुरवासिनीगताः संपूजयेदेविसर्वाः सर्वोपचारकै देहव
द्विशतत्वसमुदायलक्षणाः तच्छेदनेतदेहताजिमानाप्रमातालक्ष्यते ॥ लक्षणादिमा
तिप्रमाणानि ॥ आदिशेषादिषमाः प्रमेयपागस्यतेनेषामुक्तिर्विवेकविश्रान्ति ॥ त
स्यामुद्यौयपुराशित्वस्वातंत्र्यसिद्धि ॥ साचात्रमोक्तरूपेमारमानमेमलक्षणेसु
रत्रमेपित्रिवासशीलतातत्रैववक्ष्यति ॥ मातमानप्रमेयानां पुराणप्राप्त्यकारित्व

११४

निममात् ॥ तनोप्यर्थसन्निरूपेदियेणेति तत्रांतरोक्तरीत्यामारमानप्रमेयेनद्रुपे
णचिन्मरीचीनांप्रसरस्तस्मवायोयोगः सचादिकेरात्रसंगादयाविच्छिन्नसंवि
दात्मनोमानमेदियविषयात्मनोमानमेदियविषयात्मनावहिसरागदेहेनप्रत्य
क्षुखतयातदैकस्येनपरमप्रमाद्विश्रान्तिर्नेद ॥ तदुक्तं पराचं चारिकायां ॥ सर्ववि
त्रादिकादेरात् ॥ निजविश्रान्तिरुमये ॥ नमः ॥ प्रमारविधयेरावचैतन्यसिद्धयेति
स्तोत्रारण्यमपियत्रयत्रमिलितामरीचयस्तत्रतत्रविचुरेवजनेइतिसिद्धास्त्रिता
त्रिपुरवासिनीपूर्वाक्तपुर्वेनमाश्रितिरूपिणीचतुर्थचक्रेश्वरीगतापूजाचरणदेवता
ः सिद्धिचक्रेश्वरीमुताः सर्वासोपचारैर्गंधारिजिपूजयेत्तपंचमचक्रपूजां सवास
नामाह ॥ सनातनामाह ॥ सनातनानानादानानावबंधस्त्रितात्मनां ॥ महासामान्यरू
पेणव्यावृत्त्यध्वनिरूपिणी ॥ अस्तिरस्तिरवेद्यानांछायारूपैर्दृशार्णकैः ॥ कुलकौलि

मो. ५०
११५

कयोगिन्यः सर्वसिद्धिप्रदायकः॥ सरातनानां भावतश्च शरीरना वितानां नारायणामरितम्
न्यस्पर्शनाध्वनिबेदुराक्तिवाजा हारारध्वानां नववधुस्तितात्मनानवरं प्राणिनवाधा
राणि सुषुम्णा तर्गतनासरूपत्वात् तदुक्तं स्वच्छदसं ग्रहे मूलाधारस्थाधिष्ठानं मणिपू
रमनाहते॥ मध्यमचक्रके वंचनं बिकाचविशुद्धिका॥ आज्ञाचक्रवके विधिषड्भक्त्याणि वि
हीनकमितितेषु स्तितात्मनां तेषां महासामान्यरूपेण महस्त्वमं नरहिते निर्विशेषध्वनि
लक्षणं सामान्यं समष्टिस्तद्रूपिणि अवैरुतादिना दमयस्त्वममध्यमोरूपिणोत्पत्तिः॥ अ
स्तिरस्तिरवेद्याना अस्तिरवेद्यानिकमैदियगोचरतया क्रिया रूपाणि वचनादानगम
नविसर्गनंदारव्यानि स्तिस्वेद्यानि ज्ञानेदियगोचराः॥ राक्षस्यं रूपरसगंधातेषां मणि
रस्थिवेद्यानां छाया रूपै प्रतिबिंबजुते दशाक्षरैः॥ दनवर्गदमरकाणोराविः कृता इति
शेषः कौलकौलिकयोगिन्यः अतएव कुलस्य देहसावयवजुतानि दशैदियाणि अतएव

११५

साधकैरेन उच्यते न संबन्धात् न सग्राह्यं राविश्वमा कौलिका इत्युच्यते तैर्मोः सं
बंधः कार्मकारणलक्षणो मासां नाः कुलकौलिकयोगिन्यः ननु नूतलिपिक्रमेण क्र
मप्राप्तौ वर्गचवर्गैकं च वगैतस्मिन् दशारे व्युत्क्रमेण कथ्यते॥ उच्यते चतुर्दशार
दशारद्वयचक्राणां स्थितिरूपत्वात् नूतिलिपे मध्यमावयवत्वात् मध्यमाया अस्ति
तिरूपत्वात् स्थितिक्रमोयगर्गन्यासः॥ अंतराचयैतत्कारणजतस्त्वममध्यमानाद
मयज्ञेयकः॥ कथनमस्य चक्रस्य सर्वसिद्धिप्रदायिकाः॥ सर्वस्य पूर्वोक्तस्य ज्ञानक
मैदियज्ञातस्य सिद्धिः प्रतीतिप्रसारविश्रांतिस्तत्त्वज्ञानायाः प्रदायिकाः॥ आसां ध्यान
माह॥ श्वेतावराजव्यकराः श्वेताजराजपिताः॥ स्पष्टमेतत्सर्वार्थसाधकचक्रो
त्पत्तिमाह॥ स्वप्रथामननत्राणयोगादन्वर्थसंज्ञके॥ सर्वसिद्धिप्रदायास्तु चक्रे स
र्वार्थसाधके॥ स्वप्रथाशिवाहं ज्ञावनात देवममत्राणतद्योगात् अर्थात् अन्वर्थसं

यो. क्र०
११६

त के सर्वार्थसाधक परार्थवसंज्ञराति निशिवा हे तावता वनालक्षणमनना त सर्वे
पांस्वसाधकानां अर्थपरमप्रयोजनं मोहं साधयतीति विरोधात् सर्वार्थसाधके च
क्रे संस्थिता इति शेषः स्वनाम परार्थवत् व्युत्पत्तिपुरसरमेतच्च क्रे शं माह ॥ लोकत्रय
समदीनां हेतुत्वाच्च क्रनामिका त्रिपुराश्रीर्महेश्वरी ॥ लोकत्रयेति लोका ते मा मिति लो
क्यतेनेनेति लोकत्रयस्य माहमानमेयलक्षणस्य समदीनां परिपूर्णपरप्रमातृविश्रं
तिलक्षणानां हेतुत्वाच्च त्रिपुराश्रीः पंचमचक्रे श्रीपूज्येत्यर्थः ॥ मंत्रशुद्धिर्न वा पुन ॥ व
शिष्टसिद्धिरारब्धा ताताः सर्वाः समर्चयेत् ॥ मंत्राणां शुद्धिर्नाम अकुले विषु संज्ञे च
त्यादि पूर्वोक्तरात्या उन्मनी पर्यंत सकलबीजलक्षणोच्चारणेन चिन्मया तर्जावनं मारम
त्रशुद्धादौ स्वसाधकस्य वशित्वं जगत्सर्वसहित्वं जगत्सर्वसंहारे च साते अंसि घटी
ति नारदीपरशिवताप्राप्तिः संचास्मिन् चक्रे वशित्वं शिष्टिरिति ताताः सर्वा आवरणदे

११६

वता च क्रे शसिद्धिमुताः समर्चयेत् ॥ षष्ठचक्रपूजां सवासना मार ऊर्ध्वाधो मुख
यादेवि कुंडलिन्या प्रकाशिताः ॥ कुले छया बहिर्नावात कारिवर्णं प्रथमयाः ॥ निग
र्तयोगिनी वाच्या ॥ स्वरूपावेशरूपके ॥ सर्वरक्षाकरे चक्रे सर्वावेशकरे परा ॥ सर्व
ताया छिताश्चेति ॥ ऊर्ध्वाधो मुखया मरालसतीत्यादि चतुःशती श्लोकरीत्या कु
लपरं पुरुषप्राप्तये कर्द्धमुखमा पुनरर्धो मुखया स्वसृष्टये मलाधारे प्रविशंत्या कु
ंडलिन्या प्रकाशिताः ॥ अजि व्यंजिताः कारणे संचात कुले छया कुलमुक्ता लक्षण
माहमानमेयरूपे तत्रे छया तन्निर्माणे छया बहिर्नावात कारिवर्णं प्रथमयाः ष
ड्द्विशतलसंकलनरूपतत्रयमयमारमेयमानलक्षण निर्माणे छया कुलच्छ
स्त परशिवत् बहिः प्रसृतयाः समस्तवर्णगर्जिता कुंडलिन्या ककारादि दशवर्णप्र
थारूपानि मिता इत्यर्थः ॥ निगर्तयोगिनी वाच्या निगर्तयोगिनी इति वचनाः निगर्त

यो. ५०
१११

पिमहादेविशिवगुर्वात्मगेचरदतिपूर्वोक्तरीत्यावैतलक्षणपरमात्रः योगास्मां
योगिन्योविषयैरियसंसर्गद्वयलक्षणद्वैतं दियवत्तयश्चिन्तरीचयोनिगर्जयोगिन्यः॥
स्वरूपावेशरूपके॥स्वरूपस्यसाधकात्मनः प्रमात्ररावेशः परशिवोहमितिमि
तः॥आवेशोहिलोके असुराक्षणेहमितिबतपराहंता॥एषातद्रूपकेतन्निरूपके
अतएवसर्वावेशकरेयत्रमनोपातीत्यादितत्रतन्माहमार्गेणचैतन्यव्यज्जतेप्र
जो॥इतिवेज्ञाननैरवतहारकोक्तरीत्यासर्वत्रतत्पादीवेशस्तदनेनस्मस्यैवस्म
रणं करोतीति सर्वावेशकरेचक्रेष्वचक्रे सर्वरक्षाकरेकाकेन्योदधिरक्षतामि
तिवत्प्रतीकूलपदार्थादुपहतिपरिहारो रक्षानामासर्वस्मात्तेदप्रपंचलक्षणत
पथिपथिनोरक्षापरशिवानेदप्रतीतिरूपातकरेपराः परशिवोहैतप्रतिपादनपरत्वा
दुक्तः सर्वज्ञायाः सर्वज्ञासर्वशक्तिरित्यादिचतुःशतीशालोक्ताः स्थितानासाध्या

१११

नमाह॥एताः सहपुस्तकमालिकाः पुस्तपुस्तकंश्चिंस्मृष्टं नामव्युत्पत्तिपुरःस
रचक्रेणीमाह॥मात्रमानप्रमेयानांपुराणांपरिपोषिणानिपुरामालिनीख्याताचक्रे
शसर्वमोहनी॥सर्वेषांस्वप्रथाप्रदानेनउपहृताः अतएवत्रिपुरामालिनीख्याता
निरुक्ताचक्रेणीष्वचक्रेणीसर्वसंमोहनीअतएवकृतमोहवशादेवहिमात्रमान
मेयरूपाप्रथाः॥तदुक्तंपरापंचाशिकाया॥स्वांगरूपेषुनागेषुमायांतत्वंविनेदधी
रिति॥विद्याशक्तिविमुक्तिं चसिद्धिं प्रकाम्यसंज्ञिता॥एताः सर्वोपचारेण पूजयेदे
वताः क्रमात्॥मंत्राः पुरूपवाच्याधिष्ठिताविद्याः स्त्रीरूपवाच्याधिष्ठिताः अतएववि
द्याशक्तैः सौजात्यविद्यावर्णवाच्यायाः षड्विंशन्तुमय्याः मुक्तिस्तदतीतपरविज्ञ
हणतद्रूपं प्रकाम्यसंज्ञितांसिद्धिकामकालावुरूपं लक्षणं तदुक्तं महाकविभिः॥
इवसंघातकविनः स्खलः सस्मोलपुर्गुरु॥ व्यक्तोत्तरं आसिप्रकाम्यं तेविजुतिषु

मो. ज. ११८
इति॥ एतादेवतासर्वज्ञाद्याश्चक्रे सिद्धिमुदायुताः क्रमात् प्रथममावरणदेवताः
पञ्चाचक्रे शीततः सिद्धिमिति क्रमात् सर्वोपचारेण जाता वैकल्यं सर्वैरुपचा
रै पूजयेदित्यर्थः॥ सप्तमचक्रे पूजासवासनामाह॥ निरुद्धबाधुसंघदस्फुटित
प्रथिमूलतः॥ रुद्रमांतरसंविनिष्पन्नपूर्यषकात्मना॥ बीजरूपस्वरकलास्पष्ट
वर्गानुसारतः॥ रहस्ययोगिना रं विसंसारदलनोद्धले॥ सर्वरोगहरे चक्रे संस्थिता
वीरवंदिते॥ वशिन्मा इत्या इति॥ सूक्ष्मपूज्यमित्युच्यते॥ हस्तु उरीकं पुरमध्य संस्थ
मिति श्रुत्य तन्मा पुरं चारी रं विदष्ट करूपं सूक्ष्मशरीरं पूज्यपूर्यषकं तहात्मना
तद्रूपेण एता इत्यनुषंगः॥ द्विधेयमारका देवासर्गा तषोऽत्रास्वरा अकारादि
विसर्गा तषोऽत्रास्वरकलास्तानिः स्पष्टा अवर्गेण युनावर्गाः कचटलपयशा
स्तेषामनुसारः अवर्गः प्रथमा देवि वशिनी तत्र संस्थिता इत्यादि चतुः रातीनां

इत्यादिचतुःशतीशास्त्रोक्तत्वात्॥ उदरेत्यथमरेफमित्यादिचतुःशतीशास्त्रोक्तत्वा
त्॥ उदरेत्यथमरेफमित्यादिचतुःशतीशास्त्रोक्तत्वात्स्वस्वबीजानुसारक्रमात्स्वस्व
वर्गोत्तेस्वस्वबीजमुच्चार्यपूजयेदित्यर्थः॥ ननुचतुर्दशकोणादिचक्रेषुदेवतानां
नूतलिपिमातृकास्वरनवकहादिपंचकचरतवर्गमायत्वमुक्तंअष्टकोणादिदेवता
नांकिमितिस्त्रिष्वर्गशेषसमयत्वेमष्टकोणादेवताबीजमनुक्तमप्यवर्गंतव्यबीज
जरूपस्वरकरेनास्पष्टवर्णानुसारतः॥ इतिवृश्चिन्त्यादिदेवतापूजामंत्रकथनंर
हस्ययोगिनीः सूक्ष्ममंत्ररहस्यं पुष्पं एकं तेन सह योगः संबधः कार्यरत्नक्षणाया
सांतावृश्चिन्त्यादियोगिन्यः अतएव सर्व एवानित्याधुचिक्लेशरूपसंसार॥ एवमो देवि
वृश्चिनी तत्र संस्थिताः इति चतुर्दशतीशास्त्रोक्ता पूजयेदित्यनुषंगः॥ तसंध्यानः मा

मो.रु.
११८

ह॥ रक्तवर्णावरदानममुद्रिताः पुस्तकजपमालाश्चरधानाः सिद्धयोगिनीः॥ सिद्धः
परशिवः तेन योगसंबधः पुण्यं कृत्वा तया तस्मै जीवतापादनलक्षणस्तदतीः शिष्ट
ः॥ शुद्धविद्याविशुद्धिचतुर्क्रिसिद्धिमहेश्वरि॥ इष्टं शत्रिपुरासिद्धिं पूजयेद्विदुतर्प
णैः॥ अहं नमो देव्यमिति विद्यानिगद्यते॥ इति परांपंचाशिकोक्तरीत्या शिवा देवतप्रया
लक्षणमाशुद्धविद्यामाविशुद्धिज्ञानेन ज्ञानमालोक्य पश्चात् ज्ञानं परित्यजेत्॥ इति व
चनप्रतिपादितरीत्या ज्ञानविनागम्य निर्विकल्पकबोधलक्षणपरशिवसमा
वेशस्तद्रूपिणामतएव चतुर्क्रिसिद्धिः॥ विश्वेश्वरिवादिभ्यस्तं च मकाररसाश्रयं॥ महो
यसे महामोहमच्छाशयनिवेदयेत्॥ इत्यभिमुक्तोक्तरीत्या महातुक्तीर्विश्वेश्वरीत्रिषु
रासिद्धिमातमानमेयरूपाणां सिद्धिउत्तीर्णं शिवलज्जलक्षणं सिद्धिं विदुतर्पणैः
नामांशुष्टयोगलक्षणं याशिवशक्तिमेलनमुद्रयादव्यविदुतर्पणैः साक्षतकसुमैः

११८

पूजयेदिति॥ अष्टमचक्रे पूजां सवासनामाह॥ शक्तित्रयमात्मिकादेविविदामप्रस
राः शिवासिद्धिसंवर्त्तान्निकलारूपापरमातिरहस्यकाः पूर्णपूर्णस्वरूपायाः सिद्धि
हेतुः सुरेश्वरि॥ सर्वमतुचक्रेत्वा मुधुत्पिते॥ स्तिताः कामेश्वरी पूर्वाश्वतस्तः पा
वदेवताः शक्तित्रयमात्मिकाः इच्छाज्ञानक्रियात्मिकाः॥ विदामप्रसराः विदसंविदः॥
अं विकारिच्छादिधाम्नाकिरणानां वा माज्येश्वरी शक्तिकानां उडुशेषशक्तिमित्रीशा
रव्यानां प्रसराः संदत्ता संवर्त्तान्निकलारूपाः संवर्त्तान्निर्विश्वघस्मरः परशिवोस्व
रस्तस्मै कलाहकारस्तद्रूपा तदात्मिकाः शोभाशक्त्यवयववत्तत्वात् परमातिरहस्यगा
ः सर्वावरणदेवतात्म्यः सर्वावरणप्रधानरूपत्वात् अतिरहस्यमनोबुद्ध्यहंकारोपि
धिन्नमपरिस्फुरत्परिचिराधारत्वात् संतपोपनीयाः पूर्णपूर्णस्वरूपायाः पूर्णपरि
शिवसमावेशरूपत्वात् पूर्णस्वरूपाया पूर्णत्वमनुविश्वविषयासिद्धिस्तदरूपाः सिद्धि

मो. रु.
१२०

हनुस्तदात्मिकायाः सर्वस्मृतिव्यादिशिवातस्य परः॥ शिवविष्णोर्तिलक्षणायाः सिद्धे
ज्जीवन्मुक्ते हेतुतया सर्वसिद्धिमयारब्धेति निरुक्तसर्वसिद्धिमयानंदे अमुधज्जपिते
कामेश्वरिका मे श्वरयोः शारदापपाशं कुशैररुणनिर्मिषुनीकृतैः पश्चिमोत्तरपौल
स्त्यदक्षिणाशक्रमेण तु इत्यादि चतुः शतीशाल्लोक्तरीत्या अलंकृतैः॥ आयुधानाक
मेश्वर्यावरणोतः पातितं सिद्धं॥ चक्रे एमे स्थिताः कामेश्वरी पूर्वा कामेश्वरी मयको
लो इत्यादि चतुः शतीशाल्लोक्ताश्च तस्तपीतदेवतापी गनिका पूजा इति क्रस्मादि
ति पूर्वोक्तानि मनोबुद्धिं हंकारविचारव्यानि तेषु संक्राता देवताः परप्रकाशवय
वन्ताः वामाज्ये एरो अवि कामममित्री शषणी शोडु शचर्मानाश्रिवांकस्था
तत्तद्वितमशक्तवमवन्ते छलानक्रिया सांता॥ मयकामेश्वरी वत्तेश्वरी नगमा
लिना महात्रिपुरसुंदर्यश्च तस्तः इति नवमचक्रदेवतया सह सकलनान्द

१२०

अष्टमचक्रे निस्तावकामेश्वर्यायाः सा मुधा॥ आयुधदेवतानां ध्यानमाह॥ आयुधा
अपिरक्तानाः स्वायुधोत्तमस्तका॥ वरदा नमस्तु अष्टपूजाधारफलप्रदाः तदा
याश्च मदीयाश्च पुंस्त्री वरपविधायीनाः॥ आयुधा आयुधादिदेवताः छांदसत्वात्पुलि
गप्रमोगः स्वायुधोत्तमस्तकाः॥ स्वाधिष्ठातायुधपरिकल्पितमस्तकाः॥ महापद्म
वनां नल्लोकारणानंदविग्रहं मंदकोपाश्रयो देवी मिच्छा कामफलप्रदा॥ नवतामिति
पूर्वोक्तरीत्या महापद्मवनां तल्लानां श्रितेश्वरस्य विश्वगुरोर्ममांकस्थाया अनाश्रि
तकलायास्तवसे वंधिनो बाणधनुः पाशं कुशां वरपविधायिनः तदश्वममसे
बंधिनो बाणधनुः पाशं कुशाः स्त्री वरपविधायिन इत्यर्थः॥ तदुक्ते चतुः शतीशाल्लो
मादनेर्मदनोत्तमापाशं॥ कुशधनुः शरः शोचयेत्॥ स्वर्गलोकपातालतलयोषि
त॥ तथैव शक्तिर्देवेशि त्रिपुरी कृतविग्रहा॥ शोचयेद्देवगंधर्वसिद्धविद्याधरा नपी

मो० ५०
१२१

तिस्ममन्यत॥ पूर्वचतुःशतीशस्तेनुधतत्वातराक्रियाणात्मबीजानुधरितित्वगस्त
इतासमेदोस्तिमजाणांताःसुरेश्वरि॥ द्वितीयस्वरसंयुक्ताःएतेबाणाःस्वदीमकाःआ
कंठादिनासपरिपायात्वादीनांपंचानांभानूनामवर्णदमःपंचएतद्वितीयस्वरसंयु
क्ताबाणाःआकारोद्वितीयःस्वरसामर्थ्यात्विंदुरपिलन्यतेत्वदीमकाःतवधनुषिबाण
बीजानितत्रमकारस्वगात्मकः॥ रेफाडसगात्मकःलकारोमासात्मकवकारोमेदस्व
रूपःअस्तिमजाशब्देस्तिमजाणांपरिस्थितेनसकारेणापीति॥ चतुःशतीशस्ते
पुनक्तान्मकामेश्वरबाणबीजानारक्तयोर्नाजरक्तयोरित्यादिनास्वच्छदसंग्रहे
धृतत्वात्॥ आगमांतरेषुप्रसिद्धतान्त्रोद्धारःक्रियते॥ वामादीनांपुराणानुजनन
त्रिपुराविका॥ परस्वातंत्र्यरूपत्वात्इच्छासिद्धिर्महेश्वरि॥ एताःसर्वोपचारेणपूज
येन्नुवरानने॥ वामादीनांवामाज्येषारौआख्यानांमित्रेशादिरूपाणांइच्छाज्ञानक्रि

१२१

मपविमर्शशक्तंशकामेश्वर्याधिष्ठानत्वात्पुरराष्ट्रवाच्यत्वेतेषांत्रिपुराणजसं
ननीसमष्टिरूपत्वात्अंविक्काशक्तेरेतन्निपुराविकानिरुक्ताचक्रेशीतिशेषः॥ से
छमैवजतृक्तंनिगिरन्मुद्रिरंयपीतिआस्तावतारोक्तरीत्यापरस्मदिवस्पविसर्ज
नसंहारलक्षणत्वात्अलक्षणोच्छाशक्तिरेतदचकस्यसिद्धिः॥ अनःसेयमिच्छासि
द्धिरस्मिन्नश्चक्रेस्ति तेत्यर्थःएताआमुधदेवताःकामेश्वर्यायाश्चक्रेशासिद्धिपुता
ःसर्वोपचारेःगंधादिनिरुपचारेःपूजयेत्॥ नवचक्रजंनवासनाहमाह॥ सर्वानंद
मयेदेविपरब्रह्मात्मकेपरो॥ चक्रेशंविन्निरूपाचमहात्रिपुरसुंदरीस्वैराचारेणसंप
न्याअहंतेरेतयोसदा॥ महाकामकलारूपाआनेंदोब्रह्मेतिव्यजनादिति॥ एतस्पचा
नेदस्पचान्यानिज्ज्ञानिमात्रामुपजीवेति॥ इतिश्रुत्वासर्वानंदसमष्टिस्तपरा
ममत्वात्॥ परब्राह्मात्मकेअतएवंपरेविश्वोत्तीर्णपरशिवसंरममत्वात्चक्रेनव

मो० ५०
१२१

ने संवित्रिरूपासंवित्रिपुरादेवा लोहितं तद्विमर्शनमित्यत्रिमुक्ते कुरात्मा वेद्यो
रहं ते रंतयो सा नाम भस्त्रा संवित्रिर्महात्रिपुरसुंदरी ॥ पूर्वोक्तनिर्वचनामहाकामकला
रूपाप्रकाशविमर्शसामरस्यमहाविंद्रमममहादकलातद्रूपाविंदुसंकल्पवः कं
चलादिचतुःशतीशालोक्तरीत्यासैराचारेण संपूजा ॥ यत्र यत्र मनसुष्टिर्मनस्तत्रै
वधारयेत् ॥ तत्र तत्र परानंदस्वरूपं संप्रकाशयते इति ॥ विज्ञानतैरवनदारकोक्तरी
त्यानि जेछानुरूपैरिंदियम्रीलं नैर्द्वैपरिस्फुरत्परमानंदानुसंधानलक्षणो नस्वै
राचारेण संपूज्य स्वसंविदेवता नामनीयेत्यर्थः ॥ प्राप्ति सिद्धि माह ॥ पीव विद्यादिसि
द्धिहामहामुद्रामयी देवा पूज्या काकुला उ इति क्रमादिति पूर्वोक्ताः पीवाश्चत्वारः
विद्यावाक्त्रव कामराजशक्तियुग्मी जात्निका आदिशष्टा तदेवताः ॥ कामेश्वरी
प्याः चतस्रः तेषां तुर्मातीन पदपरशिवविश्रान्तिलयलक्षणं सिद्धि ददाति प्रापयता

१२२

ति प्राप्ति सिद्धिः महामुद्रामयी महामुद्रासर्वमुद्रासमष्टि तत्वा तयोनिमुद्रा तन्मयी
पूज्येत्यर्थः ॥ पंचदशगणिका संपूज्या परमेशानितत्ततिथिमयी परा ॥ पंचदशगणिका
पंचदशक्षया विद्यायः वाच्यता पंचदशतगुणात्मिका तत्रापि मयी प्रतिपदादि
पंचदशपररूपानि तानि जसुखमयानिरूपमाकारान्वमौ नैरवी परामूलवि
द्यातयाख्यातेति पूर्वोक्तरीत्या मूलविद्यामुच्चार्य नवमचक्रेश्वरी विद्याया षोडश
कलात्मिका मूलदेवी नवमचक्रेश्वरी संपूज्येत्यर्थः ॥ प्रतिचक्रं तु मुद्रास्तु चक्रं स
केतवोदिताः प्रतिचक्रं त्रैलोक्य मोहनायेकैकस्मिंश्चक्रे विहिताः सर्वसंहोनिता
यास्तत्तच्चक्रमुद्रास्तत्तच्चक्रेषु पूज्या इति योज्यं ॥ नित्यकृत्तिका श्रैव काम्यक
र्मानुसारतः ॥ चतुरस्तांतराले वा त्रिकोणे वा यजेन्मुधी ॥ कामेश्वरी जगमालिनारा
वणतः पाति त्वा तमभ्यन्त्रिकोणा मवामकोणमोस्वितिरुक्ता त्रिशानित्यक्तिताने

मो. क्र०

१२३

रुद्रवक्रिवासिनीमहाविद्येश्वरीहतावरिताकुलसुंदरी॥नित्यानीलप्रनाकाचविजया
सर्वसंगला॥द्वालामालिनीवित्राचेतिचतुःशतीशालोकास्तयोदशानित्यास्तिको॥
स्तयोदशानित्यास्तिकोतोवाश्रीचक्रमध्यत्रिकोणेवाचतुरस्तांतरालेवापोउरादलच
तुरस्तयोंतरालेवाकाम्यकर्मानुसारत॥वत्पादिकाम्यकर्मानुरूपवर्णध्यानपुण्या
दिनिसुधीःतत्रत्काम्यकर्मविधानविषयज्ञःचक्रपूजासुपसंहरत्कुलदीपनिवे
दनमाह॥अलिनामिश्रितैर्गंधैर्धूपैराध्यादेवताः॥चक्रपूजाविधौमैत्रकुलदीपनि
वेदयेत्॥अतर्बर्हिर्त्तसमानंस्वप्रकाशोद्भूतं॥अलिनाहेतुनापिश्रितगंधधूप
राष्टास्पृष्टार्थाः देवताःत्रैलोक्यमोहनादिबैदवांतनवचक्रेगता॥अलिपिश्रितसुगं
धधूपदीपैराध्यापूर्वोक्तरीत्याचक्रपूजाविधौमकुलदीपंकुलपंडित्वातत्त्वसमुदाय
रूपंशरीरतन्त्रदीपंतनोरुद्रमपयातस्फुरंतीसंविदंकालानित्यनिमुक्तोः करीत्याह

१२३

दमांतर्त्तसमानं संवित्कलारूपंनवमिंदियद्दारावहिरर्थेषुतद्रूपेणअतएवस्वकाशे
हृत्तत्रप्रमाणानिरपेक्षप्रतीतिकेनिर्वाणरहितंचनिवेदयेत्पुनप्रभुखतमाते
नैवदारेणांतःस्वसंविदिश्रान्तिसन्निवेदनंनामपुण्याजुलिततःकृत्वाजपंकुर्मास
माहितः॥संयम्येदिसंचारंश्रोत्रेन्नादमांतरं॥एषएवजपःप्रोक्तोननुनास्यजयो
जयुः॥इतिप्रमाणवचनोक्तरीत्यासमाहितेदिमोनादरूपमंत्रोच्चारणलक्षणजपं
कुर्मात्॥शिष्टंस्पृष्टं॥जपप्रकारमेवाह॥कूटत्रयेमहादेविकुंडलीत्रितयेपिचा॥च
क्राणांपूर्वपूर्वेषांनादरूपेणयोजनंकूटत्रयेकूलनांवायवकामराजशक्तिबीजा
ख्यानांचत्रयेकुंडलीत्रितयेपिचकुंड॥लीत्रयंआधोरे॥तत्राधारंचहृत्विंदुस्थानंच
परिकिर्तितं॥इतिस्वच्छेदसंग्रहोक्तेः॥आधारहृदयमूलमध्येषुस्थितानांबीजत्र
यशिस्वरवर्त्तिकामकलांतर्गतसपराईकलारूपाणांवक्रिसूर्यमकुंडलीनांचत्रये

मो. ५०
१२४

चक्राणां पूर्वपूर्वेषां अकुले विषुसहे चोत्पत्ता कुलादिविंदं न स्त्रानेषु न व सुजाविता
नां नैलोक्य मोहनादिनवचक्राणां राकै कस्मिन् बीजे कुंडलिन्यां च त्रिशक्ति शोविन
ज्यमोजितानां नारूपेण योजनं नैलोक्य मोहनादिनवचक्रस्थितिं त्रयस्याधारस्तु
वक्रिमंडलस्थितवाः प्रवर्तिका मकला तर्गतहार्दकलारूपवक्रि कुंडलिन्मुक्तानां
दितस्तु कामराजपर्यंतव्यापिना दमयता नावनवाग्रवबीजजपः सर्वसौभाग्यं हा
मकारिचक्रत्रयस्य पर्यंतमंडलस्थित कामराजशिवरवर्तिका मकला तर्गतहार्दक
लारूपस्य कुंडलिन्मुक्तानां दितविंदुस्तानां गतत्वात्किं बीजपर्यंतव्यापिना दमय
तांतां नावना कामराजबीजजपः सर्वरोगहरादिचक्रत्रयस्य विंदुस्तानां दुमंडलां
तः शक्तिबीजशिवरववर्तिका मकला तर्गतहार्दकलारूपस्य मकुंडलिन्मुक्तानां दि
न इत्यं रंध्रोपरिस्थित शिवतत्वातीत समना सामपर्यंतव्यापिना नादेन सहो न्मन्याल

१२४

मजावनं शक्तिबीजे चार इत्यर्थः ॥ तदुक्तमतिमुक्ते पिंडो विकपरविस्तरस्य महत
॥ संस्कारदोषास्ति तिर्नादो सौतवदेविमूर्धिसमनासीमानमुद्भूतं घृतं ॥ घृतरघाता
इव क्रमेण विरमन्त्या मणीयस्तनी साजिघ्नं ॥ परविद्दशमवुपमा मूर्तिपुराणी स
मेति ॥ ननु दीपाकारो र्धमात्रश्च ललाटे हत इत्यने ॥ इत्यारि त्रिप्रपि बीजेषु उन्मनीप
र्यंतमुच्चारः किमिति नोक्तः प्राणादीनामुन्मन्यतां सर्वत्र साधारणेन वक्तुं शक्य
त्वात् इत्यत आह ॥ तेषु प्राणेषु प्रामाणा कला विंदुर्द्वयं इकाः ॥ रोधिनी नादनांताः
शक्तिव्यापिकया निताः ॥ समना चोन्मना चेति द्वादशांते स्थिताः प्रिये ॥ नूनं कुंडलिनी
रूपे मध्यमे च ततः पुनः स्रष्टुं मुखे च विश्वस्य स्थितिरूपे तथे श्वरि ॥ केवलं नादरूपे
ण उत्तरोत्तरं योजनं ॥ शबलाकारः कामः कमनीयतया कला च रहने दुविग्रहौ विंदु
इति ॥ विद्वाद्दय उन्मन्यताः मूलकुंडलिनी रूपे वाग्रवबीजे ॥ यामात्रात्र पुषी लताल

मो. ५०
१२५

ता ननु लसन्नेरु स्थिति स्पर्दिना वा जी प्रथमे स्थिता सव सदा तो मन्महे ते वयं ॥ राक्ति
ऊं उलिनीति विष्म जन त व्यापार व दो य मां ता ते च न पुन स्पृशं ति जन नी ग र्ने र्ज क त्वं
नरा ॥ इति लघु स्तोत्रो क्तरी त्या विष्म स्प स पु न्मु रे म ध्य मे काम राज बी जे विष्म स्थिति रू
पे संहार सधो र्म ध्य स्थ ता त के व लं ना द रू पे ता ना दा यु न्म न्ये ता व य वो च्चार व र्जं ना द मा
त्र रू पे ता न्ने रान्ने रो न्ने र यो ज नं उ च्चार क्रि मा वि शेष तां वा य व बी ज शि ख र व र्त्ति नं ना
दं रु द त क म रा ज बी ज प र्म त मु च्च रे त ॥ काम राज बी न शि ख र व र्त्ति नं ना दं बिं दु स्था
न ग त रा क्रि बी ज प र्म त मु च्च रे त इ त्य र्थः ॥ रा ब ला का र क र त बी ज द य ना द द य यो ण त
॥ मि श्र रू पे त ती ये रा क्रि बी जे दा द शी क लो न्म नी स्थि ते य नु षं गः ॥ ते न प्रा णा द यो दा
दा द रा क ला अ पि त ती य बी ज शि ख रे स्थि ता उ च्चार्या इति लज्ज ते ॥ को र्थः ॥ म य पि वा
स व का म रा ज बी ज योः प्रा णा द य उ न्म न्ये ताः त था पि त योः स र्पि स्थि ति रू प ता त न वि

१२५

श्वा ता तो न्म नी प र्म त मु च्च रः अ तो न वि रो ध इ त्य र्थः ॥ ज प का ले जा व ना मा ह ॥ अ न्य
ष कं सु रे शानि अ व स्था पं च कं पु नः ॥ वि षु व त स प्र रू पं च जा व य न्म न सा ज पे त ॥ रा ता
नि वि ष्या व य वे षु जा व्या नि शि खि प त्ति वि त्र रू पे र्म उ लैः अ न्य पं च कं ध्या य तो नु न्ने र्म
न्य प यो म त नु र्ज वे त ॥ इति वि ज्ञा न नै र व न दा र को क्तरी त्या अ न्य ष क्स्म रू पे ते यं अ
व स्था पं च कं जा य श्व प्र सु षु म्नि तु र्म तु र्या ती ता न्म कं र ज जा य दा दी नां स्वरू पं व ह्म ति ॥
वि षु व त्स स कं च वं ह्म ति ॥ अ न्या नां स्था ना नि रू पा णि च क्र मे ण ह ॥ अ स्मा दि दा द शो
त्रे षु त्री स्त्री स्य क्ता व रा न ने ॥ अ न्य त्र यं वि जा नी मा रे कै कां त रि ते प्रि ये ॥ एक श्र एक श्र
द यो र त र इ त्य र्थः ॥ अ स्मा दिः अ श्री रे फ स्त दा दिः त्री स्त्री द ष ट् स्य क्ता अ न्य त्र यं ष ट्
अ न्या नि वि जा नी मा ॥ को र्थः ह का र मा या र यो र्म ध्ये रे फ मा या र्ध चं ड यो र्म ध्ये बिं दु
अ र्धं दु ना र यो र्म ध्ये रो धि नी ना द रा क्ते र्म ध्ये ना रा त रा क्रि स म न यो र्म ध्ये व्या पि का

यो. ५०
२१६

समनोर्ध्वः उन्मनामिति षड्भ्यस्कारेषु बिंदुरोचिनीनारोतर्थापिका स्त्रानेषु पंचसु
शिपिपक्षचित्ररूपेरित्यादि पूर्वोक्तरीत्या वहिर्बहिर्गतचंद्रकस्मररा रूपाणि पं
चभूतानि जावनीयानीत्यर्थः ॥ अथ एतन्ना स्त्रानेषु पंचमो मतनुर्न वेदिति ज्ञानचैर
वनदारकोक्तरीत्यैव व्योमनतनुभूतं त्रेयमित्यस्य शेषः ॥ भूतत्रयात्मरे स्त्राने म
हाभूतं विजावमेत ॥ परे स्त्राने महाभूतं सिराका नैरंताव मेदित्यर्थः ॥ इदानीमव
स्था पंचक जावनां क्रमेण विवक्ष्यन्ता रौ जागरिता वस्था जावनमाह ॥ प्रबोधकारणा
स्याथ जागरत्वेन जावनं ॥ वक्रैरेविमहा जाग्रदवस्था त्विदं प्रदमे ॥ इदं प्रदमे शान
कमेदं प्रदमे वराणि जाग्रदुर्वहारा जाग्रो जागरणं प्रबोधो जागर इत्युच्यते तत्कार
णस्य प्रकारास्य जागरत्वेन जावनं अतः प्रकारो वक्रौ तात्त्विकौ जवन्ति निरे फे महा
जाग्रदवस्था सार्वकालिक निद्राक्षयलक्षणा परप्रबोधरक्षा जावनीयेत्यर्थः ॥ स्वप्न

१२६

जावनामाह ॥ आंतरैः करणैरेव स्वप्नो मायावबोधनः ॥ गलदेशे बाह्येऽपि विरतैरांत
रैः करणैरेव स्वप्नो मायावबोधनः ॥ गलदेशे बाह्येऽपि विरतैरांत रैः करणैर्मनोबुद्ध्यहं
कारचिन्तारेष्वेरेव न घवहारः प्रमातुस्वमातुस्वप्नसमाययातानीय स्त्रानं ॥ सुषुप्तिजा
वनामाह ॥ सुषुप्तिस्त्रानं पूर्वस्य वेदनं ॥ अतः करणवृत्तानां लयतो विषयस्य नु ॥ प
र्वार्णानां विलोमेन क्रमविंदुसंस्थिता ॥ स्वप्ने विद्यमानानां मतः करणवृत्तानां लयतः स
वेदियोपरतिः सुषुप्तिरिति हित्तत्वात् अतो हि ज्ञानां पूर्वस्य देहादिषु क्रोडाकृतस्य ली
नस्थितस्य स्वप्नात्मनो वेदनं प्रकारान्नवति ॥ हि प्रश्नात् सुखमहमस्मासमिति हि प्र
श्नात् सुखमयं आत्मस्वरूपपरमप्यते विषयस्य नु विषयता ज्ञानं बीजं विश्वव्याप्ति
स्त्रानत्वात् पूर्वार्णानां विलोमेन विंदुपूर्वस्थितानां वर्णानां विलोमेन मायाबीजं महेशा
निमानं दशक्रसंयुतं ॥ इदं बीजं केवलं च इत्यादि संहारक्रमयोगेन राक्षि बीजसमुद्

मो. क्र.
१२७

रे॥ दिवं तेन च उरा न शक्नोति संहारं क्रमो धतानां शक्तिबीजवर्णानां विलोमक्रमे
ण परिपायात्क्रमध्वे विदुस्त्रिताक्रमध्वस्थाने स्थित हस्ते रवो दी विंदौ स्थिता जावनी
येत्यर्थः॥ तुरीया जावना माह॥ उर्मरूपं तस्य वात्र दृष्टा दी देस्तु संग्रहः चैतन्यव्यक्ति
हेतोस्तु नादरूपस्य वेदनं॥ चैतन्यस्य संविदो व्यक्तेः परामर्शस्य हेतोर्नादरूपस्य प
र्वोक्तलक्षणस्य वेदनमत्रि व्यक्तिस्तुरीयरूपं तस्य तुरीयरूपस्य अत्र तात्त्राय विजे
हता दमर्दं चंद्रः आदिशेषा तरोधिनी नादो गत्यनेनेषा संग्रहः तात्त्राय बीजशिवर
वत्सर्दं चंद्रोधिनी नादेषु स्वात्मचैतन्या निव्यक्ति कारण नादकलनात्मक॥ तुरीय
तुर्मजावनीयमित्यर्थः॥ तुर्यातीतजावना माह॥ तुर्यातीतं सुखस्थानं दनादां तादि स्थि
ते प्रिये॥ अत्रैव जप काले तु पंचावस्थाः स्मरे दुधः॥ तुर्यातीतं॥ यतो वाचो निवर्त्तते
अप्राप्य मनसा सह॥ आनंदं ब्रह्मणो विद्वानिह प निषदुक्तरीत्या वागतीत परानंद

१२७

स्वरूपं सुखस्थानं दनादां तादि स्थितं दनादां तशक्तिव्यापिका समनोन्मना सुस्थितं तुर्या
तीतं जावनीयमित्यर्थः॥ अत्रैव शक्तिबीजं च पंचावस्था जागरितायाः पूर्वोक्ता जपका
ले स्मरे दुधः॥ पंचावस्था तु संधानपुरः॥ सरं विद्या जप करणावधान निपुणः इदानीं
सप्तविषुवजावना विवक्षन्नादौ प्राणविषुवजावना माह॥ योगः प्राणात्मनसां विषु
वं प्राण संज्ञकं॥ प्राणविषुवमित्युच्यते तदुक्तं सै रतंत्रै॥ शिष्यात्मप्राणमनसां संयोगं
प्राणकं विदुरिति मंत्रविषुवजावना माह॥ आधारे स्थितनादे तु जीनं बुधात्मरूपकं
॥ संयोगेन वियोगेन मंत्राणां तां महेश्वरी॥ अनाहताया धारोतं नादात्मत्वविचिंतनं
विषुवमिति॥ आधारा तमूला दुच्छितवा मुनादे विंदारिषु॥ वर्त्तिन्यात्मनो यदुपसंवि
दा कलीनं तादेनैकरसीत्तं बुधामंत्राणां तां नावा प्रवका मराज शक्तिबीजानां विमो
नेन व्यासरूपेण संयोगेन तुर्मबीजेन च अनाहताया धारोतं अनाहतरूपस्थानं॥

मो० ५०
१२८

आधाराणां च सर्वेषां अतस्मान्न ब्रह्मरंध्रं तत्पर्यंतं अत्रांतराष्ट्रः तत्रेणोच्चारितः अनाह
ताद्याधारां तातमिति यावत् नारात्मविचिंतनं नारादस्य मष्टरूपत्वं विजावने विषुवमे
त्र संतमिति शेषः कोऽर्थमूलं धारस्ति तवाग्रवशिरवरवर्त्तिनं नारादहदमपर्यंतमु
च्चार्य तत्र स्वयं लीनो ज्ञात्वा स्वात्मनस्तन्मयतां नुसंधानं मन्त्रविषुवमित्यर्थः ॥ तदुक्तं
शैवतंत्रैः ॥ आत्मनो नारादमध्ये तुल्यं सचित्पंचमं ॥ अकारो रवर्णादि संयोगेन वियो
गतः ॥ हृदया ररिता तां तं विषुवमंत्रं संतकमिति ॥ नाडी विषुवजावनामाह ॥ नारादसं
स्पृशं नाडी विषुवमुच्यते ॥ द्वादशग्रंथिने देन वर्णा अतरे प्रिये ॥ वर्णा षी जत्रम
शिरवरवर्त्तिकामकलाक्षरात् द्वादशग्रंथिने दमूलादिषट्चक्रद्वादशग्रंथी नित्वा
तेन नाद्यंतरे सुषुम्णा मध्यमार्गेण नारादसंस्पृशं तन्निर्वाजशिरवरवर्त्तिनो नारादस्य म
जात ब्रह्मरंध्रात् तमुच्चारतः संस्पृशं नाडी विषुवमुच्यते ॥ तदुक्तं शैवतंत्रैः स्तूलमंत्र

१२८

निष्कलेन नित्वाग्रंथी ननु कमात् ॥ नारादनाडी समायोगात् नाडी विषुवजावनामिति
॥ प्रशं तविषुवजावनामाह ॥ नारादयोगः प्रशं तस्तत्प्रशं तेंडि यगोचरं वक्रिमायां च
कालं च चेतनामर्द्धचंद्रकं ॥ रोधिनी नारादनां तां नराक्षौजीनां विजावयेत् ॥ वक्रिरे
फं माया मीकारं कालं तन्मध्यवर्त्तिसपराद्धं कलासंबंधिरेखा चेतना बिंदुः वेद्यस्य
संस्कारवेदनरूपत्वात् तदुक्तं परापंचाशिकायां बिंदुर्वेद्यस्य संस्कारो विसर्गस्य
सहस्रसाविति ॥ अर्द्धचंद्रो रोधिनी नारादनां तापूर्वोक्तलक्षणाः यनोयं प्रशं तो
नारादयोगो यष्टुस्तदितिशक्ति लयलक्षणाः अतः प्रशं तेंडि यगोचरं सकलेंडिमा
तीतविषयं तन्मंत्रं तविषुवमित्यनुषंगतः तदुक्तं शैवतंत्रैः ॥ अकारो कारवर्णां च
मकारं बिंदुमेव च ॥ नारादनां तशक्नो च तत्काव्रह्मादिनिःकमातः सप्तमेशक्तिं
मध्ये तु शिष्यात्मानं विचिंतयेत् ॥ प्रशं तेंडि जानीयात् प्रशं तेंडि यगोचरमिति

मो. ५०
१२७

॥ शक्तिकालविषुवजावनामाह ॥ विषुवेंक्ति संज्ञेतुत रुद्धं नारचिंतनं ॥ तद्वर्द्धकाल
विषुवन्मुन्मनां तमहे प्ररित रुद्धं समनां तं नारस्पचिंतनं शक्तिविषुवांत रुद्धं सम
नामा अर्द्धं नात्र कालकलाजानमिति स्वच्छं संग्रहो क्तरीत्या कालातीतो मन्मना
तं नारस्पचिंतनं ॥ कालविषुवांत दुक्तं शैवतं त्रै ॥ शक्तिमध्यगतो नारः समनां तं प्रस
र्पति तच्छक्तिविषुवं प्रोक्त मुन्मनां कालसंज्ञितमिति ॥ ननु कियता कालेन नारस
त्वं वेदयतीत्याह ॥ मुनिचंडा एव शनिः स्तुरिनिनदिना वेदनं ॥ स्वच्छेन रे समी सा
ने मावश्यं दति लोचनं ॥ तस्मिन्निशान्तमो जागस्तत्परपिरिकीर्तितं ॥ तत्परस्परातां
शस्तु नुदिरित्यनिधायते ॥ इति तत्र तरो क्तरीत्या निमेषस्मृति सहस्रतमो जागस्त
दिः मुनयः सप्तचंडा एकः अष्टदश संख्ये प्रसिद्धे तेन ह कारायु न्यता नां विद्या
वयवानां सप्त दशाधिका एव शतोत्तरदश सहस्रानु ॥ दिनिरुच्चारं अकुले विषु

१२७

संज्ञे चैतन्नोक्तरीत्या नरे सति नारस्यो ते तत्त्वविषुवजावनामाह ॥ चैतन्यव्यक्ति
हेतुश्च विषुवं तत्त्वसंज्ञकं ॥ चैतन्यस्य स्वात्मतत्त्वस्य व्यक्तेः प्रकारास्य हेतुस्तत्त्ववि
षुवं को र्थः उन्मनोर्द्धनं तरो क्त संख्यात नुदिरिति नारलया तस्वात्मा लुसंधानं तत्त्वविषु
वमित्यर्थः ॥ ननु क्तं शैवतं त्रै ॥ स्वाधिकारे परे धाम्नि विषुवं तत्त्वसंज्ञकमिति परं स्वा
नं महादेवि निसर्गानंदसुंदर ॥ परं प्रत्यक्षं वस्त्वापंचक सप्तविषुवकोलाहलाती
तं स्थानं विश्वविश्रांति तत्त्वा तनिसर्गानंदसुंदरं सर्वविषयानंदसुमष्टि ततः प
रमानंदो निसर्गानंदः अतएव नित्यामुचिदुर्जगते रप्रपंचपरिपंषि पराकरक पर
त्वात् परानंदलक्षण परप्रेमास्मदपरमसुंदर पारशिवरूपं निसर्गानंदसुंदरमित्य
र्थः ॥ पूर्वोक्त जावनामा फलमाह ॥ एवंचिंतयमानस्य जयकालेषु पावति ॥ सिद्धयः स
कलास्तु र्गसिद्धि तस्मादतः ॥ एवं पूर्वोक्त प्रकारेण जयं कालेषु जया आत्तां तं सक

मो. ५०
१३०

ने॥ प्रोक्तमित्यादि पूर्वोक्तरीत्या सकल सकल निष्कल केवल निष्कल रूपास्ति।
विधास्तेषां कालादीनां कारोदमात्रमेत्यादिना पूर्वोक्तविधावमवानां उच्चारण
कालास्तेषु मूल्यषड्विचित्र्यमानस्य सकल सिद्धयोगिमायाः पूर्वोक्तास्तत्र
सारतः सिद्धिप्रकाशात्मनो मम विमर्शकौत्वमिप्रसन्नामास्ततः॥ तत्राह
मार्गेण चैतन्यं व्यज्यते प्रजोरि निविज्ञाननैरवजहार कोक्तरीत्या सर्वप्रत्यय
मध्यतामुपगतायां तव प्रसारात्स्वाम्यता न वंतीत्यर्थः एवं कत्वा जपेदेव्या वाम
हस्ते निवेदयेत्॥ एवमुक्तत्वावनां पुरसरंजपमुक्तलक्षणं कृत्वा प्रकाशविमर्श
सामरस्यरूपाया वामहस्ते विश्ववलाकारपरे विमर्शमये निवेदयेत्॥ पूजा
विधिसुक्ता तर्पणविधिमाह॥ अनामां मुष्टयोगेन तर्पयेच्चक्रदेवताः अनामाश्च
किरंगुणः शिवस्तयोर्योगेन मेलनेन शिवशक्तिमेलनमुदयेत्यर्थः॥ ॥ ॥

१३०

र्थः॥ चक्रदेवताश्चतुरस्त्रादि वैरवां तनवचक्रनिवासिनीः प्रकाशविमर्शसमर
सीकृताः नैरा नैस्तर्पणैः सम्यग्बिम्बुदैरमतात्मनिः महाहेतां करोमीदं विष्णुहव्यवपु
र्द्वयं॥ इत्यनुक्तरीत्या परस्मिन् लये जावयेदित्यर्थः॥ तर्पणसाधनानि वस्तुन्याह
॥ हज्यं हांसं तथा हस्यं देवैर्बुवि निवेदयेत्॥ शिवशक्तिमेलनेन मुद्रया समस्तह
ज्यं हांसं हस्यं च नि॥ वेदनमेव तर्पणमिति जावः॥ समयस्ते नैव सह पूजयेदित्या
ह॥ कौलाचारसुसंयुक्तैर्वीरैस्तु सह पूजयेत्॥ कुलमुक्तलक्षणं तथा जपेयं सै
कैलिकादहितादि श्रोतः सुराहिता स्तेषामाचारः॥ गुरुनक्तिश्च शक्तिश्च पूजाश्च
वाहमाधतिरित्यादि स्वच्छरसग्रहादिशास्त्रे विहितः तद्युक्तैर्वीरैः॥ अहमिप्रलये
कुर्वन्निरमप्रतियोगिनः पराक्रमपरो नुक्ते स्वजावमशिवापहमिति परापंचा
शिकोक्तरीत्या नेदप्रतीतिसामरस्य इदं तारिपोहममिराणां गणो प्रलयप्रतिपाद

मो. क्र.
१३१

नपरैः सह पूजयेत्तत्राचारपरिज्ञैः प्रपंचत्रयशालिनिः॥ प्रभुनिस्तु कर्मस्ते नकु
र्माद्व्यजो जनमितादिवचनसिद्धैः सह न पूजयेदित्यर्थः॥ ननु कस्मिन्वारे कस्मिन्
क्षेत्रे कस्मिन्नेव से पूजकार्यं तत्राह॥ नित्यं पुष्पदिने वारे सौरच परमेश्वरि॥ गुरो
र्दिने स्वनक्षत्रे चतुर्दशपक्षमीषु च चक्रपूजा विशेषेण योगिनीनां समाचरेत्॥ नित्यं संपू
जयेद्देवीं सा सनां सा वृत्तिक्रमादिति स्वच्छंदसंग्रहादिशास्त्रेषु प्रतिदिन पूजाविहिता
तथाहि॥ पुष्पनेन पुष्पनक्षत्रेण सह सौरवारे गुरुदयव्याप्तौर्दिने स्वनक्षत्रे चतुर्द
शपक्षमीषु तिष्ठिषु च चक्रपूजां चरत्सादि वै देवांश्चक्रगतानां देवतानां दे पूजां विशेषेण
समाचरेत्॥ नित्यं पूजा तु न च वतिकिंतु नैमित्तिक तस्य एकदिनो योगिनीनां॥ चतुःष
ष्टियतः कोट्या योगिनीनां महौजसां॥ चक्रमेतस्मात्प्रित्यस्तिता वीरवदिते॥ अ
ष्टाष्टकं च कर्त्तव्यं विज्ञातं विवर्जितं॥ त्रैलोक्यमोहनचक्रनिवासिनीनां ब्रह्मारी

१३१

नां श्रुता अहो न्यायाश्चतुष्टययोगिन्यः स्तासां मंश्रुता नां कोटि कोटि संख्याका
नां महौजसां महाप्रज्ञावशालिनीनां योगिनीनां उक्तलक्षणानामित्युक्तत्वात् चतुःष
ष्टिकोट्याम तश्चक्रमे तस्मात्प्रित्यस्तिताः मध्यक्षराहं तश्चतुःषष्टिकोटि योगिनी
समष्टिज्ञाना महोत्सादिनामष्टाष्टकानां अष्टकं विज्ञातं विवर्जितं स्वस्वविज्ञवचं
च न हानं मया च वनितथा तथा कर्त्तव्यं॥ पूजितक्रियायोगिनिप्रेतः तनुतासां पूजने कि
मायातं ममेत्यत आह॥ त्वमेव ना सं रूपेण क्रीडसे विश्वमोहिनातिप्रकाशमनोमम
विश्वबोधकसंश्रुता विमर्शरूपेण त्वमेव वै देवचक्रगता विश्वमोहिनी संसारा
त्वोपपादनकारिणी तासां ब्रह्मादीनामहोत्सादीनां च रूपेण क्रीडसे एका सती च
गवती परमार्थतोपिमं दश्यते बहुविधाननुनर्त्तकी पेत्स निमुक्तोक्तश्रुता तत्तद्रूपेण
परिमसे॥ अतस्त्वं श्रुतयोगिनीयजनेन त्वमेव प्रीणासीत्यर्थः॥ ननु व्युत्पत्तिव

मो. रु.

१३२

नादे वागमार्थमवागम्य तत्र त्रेषु पूजादिषु प्रवर्तिता किं गुरुपदे रोने त्यागं क्वाह॥
अज्ञाता कुलाचारसमस्या गुरुपादुकां योस्मिन् शास्त्रे प्रवर्तेत तं पीडयमेधवे॥ स्वप्र
काशशिवसुक्तिरेकिकातविमर्शततुरेकिकानमो॥ सामरस्यवपुरिष्मने परापादुका पर
शिवात्मनो गुरोः॥ इत्यभिमुक्तोक्तरीत्या त्रिधा गुरोरविदित्वा कुलाचारं कुलं कौलिकदर
नंतत्राचारः स्वच्छंदसंग्रहादिशास्त्रे विहितं गुरुसुखादविज्ञाय योस्मिन् शास्त्रे प्रवर्तेत
यस्त्वास्मिन् शास्त्रे पूर्वोपरमहितपरदेवताया जनपरमार्थसाधके प्रवर्तेत तदुक्ताच्चाव
रणपरो न वेत्त॥ तच्चुबकसाधके॥ साधकमांसमजादिशोषणादिरूपेण पीडयमिदं
सिद्धयेनात्र संकाशतो गुरुसुखादेवाखिलागमार्थानवगम्यास्मिन् प्रवर्तितव्यं॥ अ
न्यथानिफलं स्यादित्यर्थः॥ एवं ज्ञाता वरारोहे कौलाचाचारपरः सरो॥ आवयोः शबला
कारं हव्यं तच्च निवेद्य च तत्राथा प्रसराकारात् त्वमेव वरिषाचमेव॥ वरारोहे मन्त्रकारि

१३२

तु नमावरवर्णिनिति निधुः॥ एवमुक्तप्रकारेण ज्ञात्वा गुरुमुः॥ खादेव कौलाचा
रपरकौलापूर्वोक्तलक्षणस्तेषां विहिताः स्वच्छंदसंग्रहादिशास्त्रे धात्वाः सरात
रनुष्ठानपरः॥ आवयोः प्रकारविमर्शतमनोः शबलाकारं सुराशक्तिशिबोमांस
माने हो मोक्ष उच्यते॥ इत्यभिमुक्तोक्तरीत्या सामरस्यापारनरूपं तत्पूर्वोक्तरीत्या
शोधितममतीकृतं निवेद्य आवयोरित्येव योज्यं तत्राथा प्रसराकाराः तव विम
र्शं शक्तेर्विलासज्ज्ञाया कारमेवास्मा आवरणदेवतास्तत्रैव विलीना जावयेदित्य
र्थः॥ मिच्छा विग्रहां देवी गुरुरूपां विज्ञावमेत॥ शेषं गुरोर्निवेद्या पि पश्चात् रात्मनि
योजयेत्॥ देवी विमर्शरूपिणी विष्णुतुजिघृक्षा गृहीतविग्रहमीवा विग्रहात्त्यर्थ
ः॥ त्वमेव गुरुरूपां विज्ञावमेत॥ त्वद्वपस्य गुरोर्निवेद्य शेषं देवता गुरुनिवेदितं
स्वात्मनि योजयेत्॥ यावत्साधकस्तामांसमसीरसी न वति॥ तावच्छेषं स्वयमु

मो. ५०

१३३

पञ्चजीतेत्यर्थः॥ योगिनीनां महारे वा बहु कायस्वरूपिणे॥ क्षेत्राणां मतमेम स्येव लि
कुर्वीत हेतुना॥ योगिनीनां पूर्वोक्तरीत्या मादृशानमेव मरीचीमां आत्मस्वरूपि
तोपरमात्मस्वरूपिणो बहु कायक्षेत्राणां पतयो क्षेत्राणि शरीराणि तेनोपतिजी
वः अस्मै मयं तदहेतानां एव॥ हेतुना ह ज्येन सद्धि ता मेन बलिं कुर्वीत॥ आसद
य निरोधेन कुं उलीत्रयमेतनात्॥ यजीव शिवयोरेकं तेनासा मां तरो बलिरित्यस्म
दुक्तरा॥ आसद्धि तां ह ज्यस्वीकरणेन आसिमनसि अतएव प्राणापानयोः संचा
रेण गतिनिरस्ते त्रितमतत्त्वज्ञानेने देशि वो ह मस्मीति स्वातरो बलिरित्यर्थः॥
ततस्त्वेराचारपरोक्तमादित्याह॥ विषन्नि संरमन् रवा द न स्वेछाचारपरस्वयं॥
अहं ते दंतमोरे कं जा व यन् वि ह रे सुखं॥ निसं प्रत्यहं विष्णु देवता निवेदित
शेषं हेतु रवा द न ततः शेषं रवा घं व म न त द य म पि ता सा म र्थ्य ल न्य से छा चार

१३३

परः॥ यत्र यत्र मनस्सुष्टि मनस्तत्रैव धारयेत्॥ तत्र तत्र पनरानंदस्वरूपं सप्रकारा
ते॥ इति विज्ञानं तैरवनदारको कुरीत्या स्वस्वमत्रमत्रे छा जायते तत्र देवशास्त्रविदि
ते॥ यत्र यत्र स्वेछान जायते तत्र देवशास्त्रनिषिद्धमतः स्वेछा तु कूलपराध्यावमेत
॥ तत्प्रतिकूलपराध्यामरित्यजेदित्यर्थः॥ अहं ते दंतमोरे कं जा व यन् अहं ज्ञानध
र्मः॥ इदं ता ज्ञेयधर्मः॥ तयोरे कं यत्र यत्र मिलिता मरीचयस्तत्र तत्रेत्यादिना पूर्वप्र
तिपादितरीत्या ज्ञादृशेयचैतन्ययोः समरसीकरणं ज्ञानं तदेवाहमिति जावमन्सु
खं विहरेत्॥ परिपूर्णज्ञानानंदो न वेदित्यर्थः॥ तदुक्तं विज्ञानजध रवनदारके॥ जग्धि
पानरुतो जा सरसानंदं जगता न जावमेदृशिता वस्त्वमहं नंदस्ततो न वेदिति॥ परमप्र
कृतमुपसंहरति॥ एतत्ते कथितं दिव्यं संकेतत्रयमुन्नम॥ स्पष्टमेतत्॥ सर्वज्ञानो
न्मत्वा दत्तं त गोपनीयमितीहाह॥ गोपनीयं प्रयत्नेन स्वयं सुखमिव सुव्रते॥ यथास्व

मो० ५०
१२४

गुह्यं मोनिपरपुरुषं योगोपयसिप्रयत्नेन तथैतदपि संकेतत्रयमनर्हं योगोपनायमित्य
र्थः॥ ननु केन नर्हमेव योगोपनायमित्यत आह॥ चुंबके ज्ञानलुध्वे च न प्रकारं पतमान
यु॥ न किं हीनो न्यत्रासक्तः॥ तत्र तत्र वरं सुविद्यामात्रपाव चुंबकज्ञानलुध्वो विद्यासाध
रापांत॥ काव्यनाटकादिविद्यावरत्रापि ज्ञानं संपाद्यामिति मन्वानः न मोर्धं मोरपादं र
हस्यं त्वमानप्रकटीकरणीयमित्यर्थः॥ विध्यतिक्रमणादस्यायोनकरणीमुदयाहम्
मामेन नरातव्यं नास्तिकानां महेश्वरि॥ विध्यतिक्रमणवाच्यायः॥ स्तिपरलोक इति ये
मनुते बौद्धा यस्ते नास्तिका॥ न तत्र को विधिरित्यत आह॥ एवं त्वायाह मातृप्रोय
दित्वा रूपाया प्रजो जगत्प्रवृत्तिनिममात्॥ प्रजावशालिति॥ अतएव शक्त्या विना रि
वेस्तस्मै न्यमधामनविद्यते॥ इति चतुः शतीशाल्लोक्तरीत्या त्वमाविना हं किमपि
कर्तुं वक्तुं न समर्थः॥ तन्मदित्वा रूपमामरिविनेश्वरस्मारिविजागमशाल्लवकुरिच्छा

१२४

रूपमात्रनाश्रितकलया आसक्तः प्रेरिताज्ञानमेव मुक्ताजज्ञां प्रोक्तवानस्मि
अतस्तदाज्ञाविधिमुत्तं च चुंबकादित्योयतज्ञानं दद्यात्सपरितो न विष्यति॥
न त्वरिज्ञानफलमाह॥ संकेतं योगिजागतिमोगिना नो न वेन्मियः॥ एतत्संकेतत्र
यंगुरुमुखदेवयोगिजागतिमोगिना नो योगः॥ परशिवसमवायतद्वयः परचिन्मरि
चिन्ताः शक्तयः तासां प्रियः परमशिवः तस्मानंतशक्तित्वात्॥ तदुक्तं शक्त्योस्य
जगत्सर्वं शक्तिमांस्तु महेश्वर इति॥ सर्वं प्रितफलप्राप्तिः सर्वकायफलाश्रयः॥ अ
तः सर्वेषां जनानां कात्यानां काम्यमानां फलानामाश्रयः॥ परमशिवः अतस
र्वेषां या नोपितानि स्फुहणीयानि फलानि तेषां प्राप्तिपरशिवतादात्मपरिज्ञानात्तज
तिः॥ स एव परमपुरुषार्थ इत्यर्थः॥ ननु सकुत्र दृश्यत इत्यत आह॥ मनोपि दृश्यते
देवि॥ यतोपि मत्रकापि बहिरंतर्गमनः प्रसरति॥ तत्र तदनुचव रूपेण स एव दृश्य

मो. ५०
१३५

तेनस्पसर्वगतत्वात्तदुक्तं विज्ञानैरवनशरकैः॥ मन्त्रमन्त्रमनोमातिवासेचात्म
तरेपिचतत्रनत्रशिवावस्थाव्यापकत्वात्कमास्पतीति॥ तत्रतत्राहमार्गेणचैतन्यं
व्यज्यतेमनोरिति॥ ननुसर्वेणापिराकृतयादरपतइत्यतआह॥ कथंचिन्नविचिं
तमेत॥ सत्यंरूपतेतथापिनपरपति॥ नमोपरपति॥ कश्चनइत्यपनिषदुक्तरीत्या
प्रत्यक्षगोचरं देवं लोके चातिप्रमायिनादृष्टाश्रुतिः शिवः सांउमनुकोरानि दुःखि
ताइति॥ तंत्रातरोक्तरीत्यादरपमानमप्युपदेशहीनानपरपतिनिः कलत्वं शिवेव
धाइतिनिष्पन्नपरशिवादात्मापरोक्षानुनवरात्नीगुरुकृतवीक्षणत्रुटितमा
यानालपरिस्फुरत्परमशिवाहंनाविज्ञानः कथंचिन्नविचिंतयेदितिसर्वत्रक
थंचित्परमेदित्यर्थः॥ शिवेनातिरहस्यत्वात्अविश्रुतमोदितं॥ तद्रूपनाथच
रणाद्विततंमोक्षमक्तं॥ इतिश्रीपरमहंसयोगीन्द्रपुष्पाक्षनाथशिष्यामृतानंद

१३५

नाथयोगिप्रवरचित्तामोयोगिनीरुदमदीपिकायांरुजासंकेतस्तृतीयः पटलः॥
॥३॥ ॥ इतिश्रीमत्परमहंसयोगीन्द्रशिष्यामृतानंदनाथविरचित्तामोयोगिनी
रुदमदीपिकायांसमाप्तः॥ ॥ श्रीरस्तु॥ शुभंभवतु॥ कल्याणमस्तु॥ ॥

१३६